

ΤΙ ΠΡΕΠΕΙ ΤΙ ΔΕΝ ΠΡΕΠΕΙ

Οδηγός συμπεριφοράς για καλύτερες
ελληνοτουρκικές σχέσεις

Ηρακλής Μήλλας

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

Ηρακλής Μήλλας

Τι Πρέπει - Τι Δεν Πρέπει

Οδηγός Συμπεριφοράς Για Καλύτερες Ελληνοτουρκικές Σχέσεις

Οδηγός
για όσους επιθυμούν να αποφύγουν λάθη
τα οποία προκαλούν παρεξηγήσεις
και επιδεινώνουν τις σχέσεις μεταξύ των δύο εθνών.
(Ο οδηγός μπορεί να χρησιμοποιηθεί και αντίστροφα
για να αυξήσει την ένταση,
να ικανοποιήσει επιθετικούς χαρακτήρες
όπως και τους Έλληνες
και τους Τούρκους εθνικιστές.)

*Αφιερώνεται
στους λίγους εκείνους Έλληνες και Τούρκους
οι οποίοι δεν σχετίζονται με τα στερεότυπα
που παρουσιάζονται σ' αυτή τη μελέτη.*

Περιεχόμενα

- Εισαγωγή	4
- Προλεγόμενα 1 (του καθ. Θεόδωρου Α. Κουλουμπή)	5
- Προλεγόμενα 2 (του καθ. Ουστούν Έργουντερ)	9
<i>Τι Πρέπει - Τι Δεν Πρέπει</i>	
- Πρόλογος	13
1- Αντιπαλότητες για τα ονόματα (Χαρακτηρισμοί, τοπωνύμια , κ.ά.)	15
Ασκήσεις (προαιρετικά)	21
2- Μοιάζουν οι Έλληνες και οι Τούρκοι;	25
Ασκήσεις (προαιρετικά)	29
3- Μια Κοινή Ιστορία Που Διχάζει	31
Ασκήσεις (προαιρετικά)	44
4- Γλώσσα του Σώματος, Σύμβολα και Άλλα Τινά	46
Ασκήσεις (προαιρετικά)	51
5- Η «Χρήση» των Μειονοτήτων	53
Ασκήσεις (προαιρετικά)	58
6- Δύο Μέτρα και Δύο Σταθμά Κατά της Μεθόδου «Δύο Μέτρα και Δύο Σταθμά»	59
Ασκήσεις (προαιρετικά)	63
7- Σκόρπιες Υποδείξεις (Βασικά για διπλωμάτες και πολιτικούς)	64
8- Περίληψη: Δύο Απλοί Μύθοι	72
9- Επίλογος	77
- Παράρτημα: Αντί βιβλιογραφίας / παραπομπών	79

Εισαγωγή

Ο «οδηγός» αυτός αρχικά γράφτηκε στα αγγλικά με σκοπό να εκδοθεί σε τρίτη χώρα, απλώς επειδή κάθε ελληνική ή τουρκική έκδοση συνήθως εκλαμβάνετε ως μονόπλευρή από την «άλλη» πλευρά. Τελικά επιλέχτηκε μια άλλη λύση: στην Ελλάδα κυκλοφορεί στα ελληνικά και αγγλικά και ταυτόχρονα στην Τουρκία στα τουρκικά. Σε περίπτωση αμφιβολιών ή διαφωνιών ισχύει το αγγλικό κείμενο, τα άλλα είναι μεταφράσεις.

Οι απόψεις που παρουσιάζονται εδώ είναι αποκλειστικά δικές μου και δεν δεσμεύουν κανένα άτομο, καμιά οργάνωση ή κανένα άλλο οργανισμό. Δηλαδή δεν τίθεται θέμα συνομοσίας. Με την ευκαιρία θέλω επίσης να δηλώσω, και έχοντας επίγνωση των συνεπειών αυτής της δήλωσης, ότι, αν και δεν ξέρω γιατί, μου αρέσει ο παστουρμάς αλλά εξίσου και το σουβλάκι!

Ηρακλής Μήλλας

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ - 1

Θεόδωρος Α. Κουλουμπής

Πριν από μερικά χρόνια - ήταν στις αρχές του 1990 - πήρα μέρος σε ένα συνέδριο στη Μελβούρνη της Αυστραλίας με αντικείμενο τα προβλήματα και οι προοπτικές του σύγχρονου Ελληνισμού. Βασικά οι Ελληνο-αυστραλοί αποτελούσαν το ακροατήριο και οι εισηγήσεις έγιναν από μέλη της ελληνικής διασποράς συμπεριλαμβανομένων και Ελληνο-αμερικανών. Ήταν η εποχή όπου σχεδόν όλοι στην Ελλάδα είχαμε επιδοθεί σε συζητήσεις σχετικά με το όνομα του κράτους που σήμερα επίσημα αποκαλείται Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (FYROM). Τα πάθη τότε ήταν στα ύψη - ειδικά στις κοινότητες της διασποράς - και παρουσιαζόταν μακροσκελείς διατριβές επισημαίνοντας την ιστορία, τη γλώσσα, τον πολιτισμό, την πολιτική και τη διπλωματία. Το όλο θέμα είχε συμπυκνωθεί σε έννοιες δικαιωμάτων και κυριότητας. Με άλλα λόγια, ποιος θα είχε το 'αποκλειστικό' δικαίωμα χρήσης του ονόματος 'Μακεδονία'; Ανταλλασσόταν σκληρές εκφράσεις, έγινε μεταφορικά η εκταφή του Μεγάλου Αλεξάνδρου που τοποθετήθηκε στο μικροσκόπιο, ασκήθηκαν οικονομικές κυρώσεις (εμπάργκο), η Ευρωπαϊκή Ένωση και τα Ηνωμένα Έθνη έκαμαν έντονα αισθητή την εμπλοκή τους στην όλη υπόθεση, μια σειρά από τρίτες χώρες προσπάθησαν να οδηγήσουν τις σχέσεις προς μια συμβιβαστική κατεύθυνση, και η Ελλάδα κινδύνευσε να αποτελέσει μέρος του προβλήματος των μετα-κομμουνιστικών Βαλκανίων παρά να παραμένει μέρος της λύσης τους.

Τον Σεπτέμβριο του 1995 ευτυχώς υπογράφηκε μια συμφωνία (αποκαλούμενη interim agreement) μεταξύ των δύο χωρών. Η συμφωνία άφησε ανοικτό το θέμα του ονόματος της FYROM για μελλοντική διαπραγμάτευση, αλλά άνοιξε διάπλατα τις πόρτες για το εμπόριο, τις επενδύσεις και παρόμοιες διμερείς συνεργασίες. Σχεδόν επτά χρόνια πέρασαν από την υπογραφή εκείνης της συμφωνίας και το θέμα 'του ονόματος' ακόμα δεν έχει λυθεί. Αλλά οι σχέσεις μεταξύ της Ελλάδας και της FYROM άνθησαν. Η προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης, της πολιτικής σταθερότητας και της εδαφικής ακεραιότητας μέσα σε ένα πλουραλιστικό και δημοκρατικό πλαίσιο στην FYROM αποτελούν τους πρωταρχικούς στόχους της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στα Βαλκάνια. Συνοπτικά, οι σχέσεις Ελλάδας-FYROM της περασμένης δεκαετίας αποτελούν μια τέλεια απόδειξη ότι οι αποκαλούμενες

‘ιστορικές διενέξεις’ δεν είναι αναγκαστικά ατέρμονες και ότι οι λαοί των Βαλκανίων δεν είναι αιχμάλωτοι της ιστορίας, καταδικασμένοι να κινούνται στο μέλλον όπως είχαν πράξει και στο παρελθόν.

Το βιβλίο του Ηρακλή Μήλλα - γραμμένο με αρκετή δόση υπονοούμενων - στοχεύει σε ένα κλίμα αμοιβαίας κατανόησης και σταδιακής συμφιλίωσης μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας, των δύο παμπάλαιων αντιμαχόμενων των Βαλκανίων. Ο Μήλλας - όσο και αν αυτό ηχεί σαν παραδοξολογία στα ασυνήθιστα αυτιά μας - είναι ένας ‘Έλληνοτούρκος’ ή ένας ‘Τουρκοέλληνας’.¹ Γεννημένος στην Άγκυρα, μεγαλωμένος στην Κωνσταντινούπολη, μέλος της ελληνικής μειονότητας αυτής της μεγαλούπολης, έχοντας σπουδάσει στην Τουρκία και έχοντας διδάξει και στις δύο χώρες, με στρατιωτική θητεία στον Τουρκικό στρατό και εν ενεργεία πανεπιστημιακή διδασκαλία στην Ελλάδα, ο Μήλλας έχει την σπάνια ικανότητα να ευαισθητοποιείται απέναντι στους φόβους, τις ανάγκες, τις προσδοκίες αλλά και τις προκαταλήψεις των Τούρκων όπως και των Ελλήνων.

Η παρούσα εργασία του είναι ένα εγχειρίδιο που σχετίζεται με την πολιτική ορθότητα/απρέπεια. Είναι ρεαλιστικό και απαισιόδοξο στις γενικές του κατευθύνσεις, επιδεικνύοντας, με λύπη, ότι η νίκη της μιας πλευράς εκλαμβάνεται ως ήττα της άλλης. Οι εθνικές γιορτές στην Ελλάδα αναφέρονται στις ήττες της Τουρκίας και αυτές της Τουρκίας στις καταστροφές των Ελλήνων. Παρά τον εύθυμο τόνο της γραφής, το βιβλίο αυτό μας δίνει ζοφερές προειδοποιήσεις, όπως η χορωδία μιας αρχαίας τραγωδίας.

Ο οδηγός ‘Τι Πρέπει - Τι Δεν Πρέπει’ του Μήλλα θα αποδειχθεί εξαιρετικά ωφέλιμος για τους Έλληνες όπως και για τους Τούρκους στις κοινωνικές τους συναθροίσεις ή κατά τις τουριστικές τους ανταλλαγές. Θα τους βοηθήσει να αποφύγουν τραχείες και/ή αμφιλεγόμενες τοποθετήσεις. Αλλά, κατά τον συγγραφέα, ο πόνος παραμένει βαθιά χαραγμένος στην μνήμη και στους μύθους των δύο χωρών. Ο Μήλλας, για αυτούς τους λόγους, συχνά διερωτάται αν ποτέ θα γεφυρωθεί τα χάσμα ή αν οι δύο λαοί είναι καταδικασμένοι στην διαίωνιση της παρατεταμένης σύγκρουσης.

Όπως διευκρινίζει ο Ηρακλής Μήλλας στον επίλογο του, το μεγαλύτερο μέρος του βιβλίου έχει γραφεί πριν από την εκδήλωση της ‘διπλωματίας των σεισμών’ και πριν από την συνάντηση του Χελσίνκι της Ευρωπαϊκής Ένωσης το Δεκέμβριο του 1999 όπου αναγνωρίστηκε η υποψηφιότητα ένταξης της Τουρκίας στην ΕΕ. Έκτοτε οι θετικές σχέσεις των υπουργών εξωτερικών Παπανδρέου και Τζεμ, η προώθηση των συμφωνιών σε θέματα χαμηλής αντιπαλότητας, των επαφών των μη κυβερνητικών οργανώσεων, το αυξανόμενο εμπόριο, την επανάληψη των διακοινοτικών διαπραγματεύσεων στην Κύπρο, τα σταδιακά μέτρα

¹ Παρεμπιπτόντως, όταν θα εξοικειωθούμε με τον όρο ‘Έλληνοτούρκος’ όπως με την περίπτωση των ‘Έλληνοαμερικανών’ ή των ‘Έλληνοϊταλών’ τότε θα έχουμε πορευτεί και προς την οδό της συμφιλίωσης.

οικοδόμησης εμπιστοσύνης που προωθούνται, και τις καταλυτικές συνέπειες της τραγωδίας στους δίδυμους Πύργους της Νέας Υόρκης, όλα αυτά προσφέρουν νέες ευκαιρίες για μια ελληνοτουρκική ειρήνη και συνεργασία στο Αιγαίο και στην Κύπρο.

Αυτό που πολλοί άνθρωποι καλής θέλησης προσπαθούν να κάνουν στις αρχές του 21^{ου} αιώνα είναι να αποδομήσουν τις ελληνοτουρκικές διαφωνίες και να τις προσεγγίσουν πρώτα με γνώμονα τα μέτρα οικοδόμησης εμπιστοσύνης ή, όπως συχνά αποκαλούνται, πολιτικά θέματα χαμηλής αντιπαλότητας. Η προσωπική μου γνώμη είναι ότι καθώς οι κοινωνίες αναπτύσσουν τις επαφές τους, τα θέματα χαμηλής πολιτικής (π.χ., τουρισμός, προστασία του περιβάλλοντος, λαθρεμπόριο τρομοκρατία και ναρκωτικά) θα πάρουν σημαντική θέση στην ημερήσια διάταξη της εξωτερικής μας πολιτικής. Κερδίζουμε χρόνο με μια πολιτική που αποκαλείται 'βήμα προς βήμα' προσέγγιση, τονίζοντας την οικοδόμηση εμπιστοσύνης και αναβάλλοντας τις λύσεις των δύσκολων θεμάτων του Αιγαίου σε μελλοντικές πρωτοβουλίες.

Το μεγάλο αγκάθι στις σχέσεις των δύο χωρών είναι το Κυπριακό. Μετακινώντας το και εντάσσοντας το μέσα σε ένα ευρύτερο, κοινοτικό πλαίσιο, θα μπορούσαμε να υποβοηθήσουμε την όλη ειρηνική διαδικασία. Η προοπτική της ένταξης της Κύπρου και της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα έχει μια επίδραση αυτοσυγκράτησης στην συμπεριφορά της Ελλάδας, της Τουρκίας και των δύο κοινοτήτων της Κύπρου.

Συχνά υπενθυμίζω στους φοιτητές μου τις δυσχέρειες, εσωτερικές και διεθνείς, που αντιμετώπισε η Ελλάδα μέσα στον πολυτάραχο 20^ο αιώνα. Βιώσαμε τους Βαλκανικούς Πολέμους, τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, τον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο και την ανταλλαγή πληθυσμών, τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, την κατοχή του Άξονα, και δυστυχώς και έναν εμφύλιο πόλεμο ο οποίος καθυστέρησε την ενσωμάτωσή μας για μια τουλάχιστον εικοσαετία στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Αλλά αυτό που επίσης τους υπενθυμίζω είναι ότι η υπόλοιπη Ευρώπη δεν υπήρξε απρόσβλητη από παρόμοια προβλήματα. Δεν είμαστε διαφορετικοί από την Πορτογαλία, διαφορετικοί από την Ισπανία, διαφορετικοί από την Ιταλία του μεσοπολέμου, δεν είμαστε διαφορετικοί από το όλο περιβάλλον της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.

Το μεγαλύτερο μας πρόβλημα στα Βαλκάνια υπήρξε το σύνδρομο του 'μεγάλου': 'Μεγάλη Αλβανία, Μεγάλη Βουλγαρία, Μεγάλη Ελλάδα, Μεγάλη Μακεδονία, Μεγάλη Ρουμανία, Μεγάλη Σερβία, και Οθωμανική νοσταλγία (αυτό θα είναι το αντίστοιχο της Μεγάλης Τουρκίας)'. Όλοι μας προσπαθήσαμε να γίνουμε 'μεγαλύτεροι' διεκδικώντας εδάφη που διεκδικούσαν και οι άλλοι. Και επειδή κάποια στιγμή αυτά τα εδάφη μετατρέπονταν σε 'μήλα της έριδος' ακολουθούσαν οι αιματηρές, αλυτρωτικές συγκρούσεις.

Είναι πια καιρός να ορίσουμε εκ νέου την έννοια του 'μεγάλου'. Μεγάλη είναι η χώρα που έχει πληθωρισμό 2%, κάτω του 3% του ΑΕΠ

δημοσιονομικό έλλειμμα, και κάτω του 60% του ΑΕΠ δημόσιο χρέος. Αυτά είναι τα κριτήρια του Μάαστριχ. Εάν προσθέσουμε σ' αυτά την εδραιωμένη δημοκρατία, τον σεβασμό στο περιβάλλον, στις γυναίκες, στις μειονότητες, ανεκτά όρια ανεργίας, και τις ασφαλιστικές δικλίδες κατά της φτώχειας και υπέρ της υγείας και ευημερίας, τότε μπορούμε να ορίσουμε “μεγάλο” εκείνο το κράτος που είναι μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και, ευρύτερα, της ευρω-ατλαντικής κοινότητας.

**

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ - 2

Ουστούν Έργκουντερ

Ένας από τους λίγους παλιούς καλούς μου φίλους είναι ο Κώστας Κατσαρός, ένας Έλληνας όλο ζωή, ο οποίος δεν είχε βρεθεί ποτέ στην Τουρκία όταν τον συνάντησα στο Πανεπιστήμιο του Μάντσεστερ το 1958. Παίζαμε μαζί μπάσκετ κρατώντας το λάβαρο της σχολής μας υψηλά στο δια-πανεπιστημιακό πρωτάθλημα της Αγγλίας. Κατεβάλαμε μια κοινή προσπάθεια για να περάσουμε το μάθημα των Ιταλικών το οποίο επιλέξαμε επειδή οι ξένες γλώσσες ήταν μια από τις προϋποθέσεις που απαιτούσε το πτυχίου Διοίκησης Επιχειρήσεων. Η φίλια μας εξελίχθηκε παραπέρα και αρχίσαμε να συγκατοικούμε στα ενοικιαζόμενα δωμάτια του Μάντσεστερ. Ήταν ο Κώστας εκείνος που μου έμαθε να μαγειρεύω. Η συμφωνία μας ήταν να μαγειρεύει εκείνος και εγώ να αναλάβω το πλύσιμο των πιάτων. Το να είμαι ένας ανειδίκευτος εργάτης δίπλα σε έναν Έλληνα δεν έθιγε τον Τουρκισμό μου. Κάτι μάθαινα. Η μόνη διαφορά στον τρόπο μαγειρέματος του ήταν ότι χρησιμοποιούσε ελαιόλαδο για τα ζεστά φαγητά. Προερχόμενος από την Άγκυρα, το δικό μου γούστο έκλινε προς το βούτυρο ή την μαργαρίνη για τα ζεστά πιάτα. Εγώ πίστευα ότι το ελαιόλαδο μπορεί να χρησιμοποιηθεί μόνο στις σαλάτες ή στα λαχανικά όπως τα γεμιστά. Ο Κώστας τα άλλαξε αυτά και πρέπει να παραδεχτώ ότι τελικά οι αλλαγές μου άρεσαν. Η φίλια μας ακόμη συνεχίζεται. Ο Κώστας σήμερα είναι ένας επιτυχημένος επιχειρηματίας που ταξιδεύει συχνά σε πόλεις της Τουρκίας όπως το Γκαζιάντεπ και το Ντενίζλι. Σίγουρα είναι καλύτερα ενημερωμένος από πολλούς Κωνσταντινουπολίτες Τούρκους, συμπεριλαμβανομένου και του εαυτού μου, για τις 'Τίγρεις της Ανατολίας', δηλαδή για την νέα αναδύμενη ομάδα επιχειρηματιών και επενδυτών της Μικράς Ασίας. Τα επιχειρησιακά του ενδιαφέροντα στην Τουρκία ξεκίνησαν από την δεκαετία του 1980 και δεν έχουν σχέση με τον έρωτα της μετα-σεισμικής εποχής.

Μιλούσαμε για πολιτική; Τελευταίως ναι. Σαν ένας καλός Έλληνας εκείνος παραπονιόταν για την ελληνική πολιτική και εγώ σαν ένας καλός Τούρκος προσπαθούσα να ανταποκριθώ εκθέτοντας τις απόψεις μου για την Τουρκική πολιτική ζωή. Δεν θυμάμαι όμως να συζητάμε τις Ελληνοτουρκικές σχέσεις. Σε μερικές περιπτώσεις θυμάμαι να έχουμε αμοιβαία ευχηθεί τα τελειώσει αυτή η 'βλακεία' μεταξύ των δύο εθνών. Αμυδρά θυμάμαι ότι παρακολούθησαμε στην τηλεόραση τα γεγονότα που οδήγησαν στις συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου το 1959. Η πιο έντονη εικόνα που έχω είναι ότι καθόμασταν μαζί στο φοιτητικό

σύλλογο του Πανεπιστημίου του Μάνστεστερ και βλέπαμε στην τηλεόραση τον Αντνάν Μεντερές να επιβιώνει μετά από τη συντριβή του αεροπλάνου του στο αεροδρόμιο του Λονδίνου. Απλώς παρακολουθήσαμε τις σκηνές, κουνήσαμε το κεφάλι μας, κάναμε ορισμένα σχόλια και πήγαμε για την προπόνηση μπάσκετ.

Συχνά βάζω τον εαυτό μου στην θέση ενός Έλληνα και προσπαθώ να κοιτάξω την Τουρκία μέσα από το ματογυάλια του. Το κάνω αυτό όταν μου δίνεται ο χρόνος να χαλαρώσω στο Άγκιαρλαρ (Μπόντρουμ) το οποίο είναι τόσο κοντά στην Κω. Είναι τόσο κοντά αυτό το ελληνικό νησί που μπορεί κανείς να αποκτήσει μια καλή γνώμη για το τι σημαίνει μια μικρή νησιώτικη πόλη. Μάλιστα κάποτε σου έρχεται να κολυμπήσεις αν και οι ειδικοί των θαλασσιών ρευμάτων δεν το συνιστούν. Επίσης μου λεν ότι η Κως δεν είναι και τόσο κοντά όσο φαίνεται. Το Άγκιαρλαρ είναι ένας χώρος από όπου στη δεκαετία του 1980 αντιφρονούντες της τουρκικής αριστεράς και του ΠΚΚ ξεκινούσαν μέσα σε κάποια βαρκούλα προς την Κω και συχνά κατέληγαν στο στρατόπεδο προσφύγων Λαυρίου στην Αθήνα.

Και τι βλέπω όταν κοιτάζω από την Κω; Βλέπω μια χώρα να ζορίζει τα όρια της. Έχει ένα αυξανόμενο και νέο πληθυσμό των 67 εκατομμυρίων με το 50% αυτού του πληθυσμού σε ηλικία κάτω των 25 χρόνων. Στις πόλεις όλο και γίνεται πιο αισθητή η πληθυσμιακή πίεση. Οι στατιστικές δείχνουν ότι ο διανομή του εισοδήματος παει από το κακό στο χειρότερο. Η χώρα κατέχει μια πολιτική σοφία, συσσωρευμένη μέσα στους αιώνες, αλλά δυσκολεύεται να την προσαρμόσει στις αλλαγές, οι οποίες σηματοδοτούν ότι το θετικότερο στην εποχή μας. Οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις καθυστερούν εξαιτίας ενός διοικητικού συστήματος που χαρακτηρίζεται από το παραδοσιακό και ιδεολογικό φορτίο του κρατισμού. Επιπλέον, μια πολιτική πελατειακή σχέση κάνει ακόμα πιο έντονο τον συγκεντρωτισμό της εξουσίας και εμποδίζει τις πολιτικές ενός 'οικονομικού ορθολογισμού'. Αλλά από την άλλη, πολλοί ανεξάρτητοι αναλυτές βλέπουν οικονομικές δυνατότητες. Είναι μια δυναμική χώρα αλλά και 'ακατάστατη' ταυτόχρονα. Παρά την 'ακαταστασία' της έχει έναν τρόπο να προχωρά. Μόνη της αυτοπαγιδεύετε με πολιτικά και οικονομικά προβλήματα, αλλά ξέρει και να βγαίνει από τα αδιέξοδα. Βλέπω μια πολιτική παράνοια που πηγάζει από το να κάθεται σε ένα κτήμα το οποίο πολλοί το επιθυμούν και είναι στο κέντρο σχεδόν όλων των ζεστών διεθνών συγκρούσεων. Αυτή η παράνοια έχει και ιστορικές ρίζες. Βλέπω μια βασική μουσουλμανική χώρα αλλά μια χώρα που κατά τη διάρκεια όλης της ιστορίας της ασχολήθηκε με τη Δύση και την Ευρώπη. Αυτό με την σειρά του, πιθανώς να οδηγεί σε ένα πρόβλημα ταυτότητας που επιπλέον επιδεινώνει την παράνοια, μια παράνοια που δυσκολεύει την εμπέδωση του πολιτικού ορθολογισμού, των πολιτικών μεταρρυθμίσεων και της ανάπτυξης ενός οράματος για το μέλλον, μια παράνοια η οποία αναβιβάζει τα θέματα ασφάλειας σε μια υπερβολική

ανησυχία. Ως ένας Έλληνας θα ανησυχούσα με αυτά που θα έβλεπα και η Τουρκία θα μπορούσε να γίνει μια βασική έγνοια για μένα.

Κάποτε προσπαθώ να κάνω αυτήν την άσκηση αντίστροφα. Ως ένας Τούρκος δεν επιτυχαίνω να καταλάβω την ελληνική έγνοια για τον Τούρκο. Σκέφτομαι ότι μοιάζουμε ως προς τα γούστα μας, στις συνήθειες και στις συμπεριφορές μας. Παρατήρησα ότι και η ελληνική πολιτική είχε μια παρόμοια 'ακαταστασία' όπως αυτή που αναστατώνει την τουρκική πολιτική. Κοιτάζω γύρω από την Τουρκία και βλέπω την Ελλάδα σαν τον λιγότερο εν δυνάμει προβληματικό γείτονα, ενδεχόμενα με την εξαίρεση της Βουλγαρίας. Βλέπω ένα λαό που πλησιάζει τα ένδεκα εκατομμύρια σε πληθυσμό: δεν υπάρχουν σοβαρές πληθυσμιακές πιέσεις για εδαφικούς επεκτατισμούς. Δεν μπορώ να κατανοήσω την αμοιβαία αντίληψη που έχει παρατηρηθεί την τελευταία είκοσι πενταετία του αιώνα και έχει ως βάση τον πολεμική αντιπαράθεση. Βλέπω την Τουρκία να είναι περισσότερο απασχολημένη με 'εσωτερικά' και 'εξωτερικά' προβλήματα. Βλέπω την Ελλάδα να αποτελεί ένα μικρό μόνο μέρος αυτής της εξίσωσης των 'κινδύνων'. Οι ελληνικές πολιτικές και πολιτιστικές διασυνδέσεις με τη Δύση με οδηγούν στη σκέψη ότι η Ελλάδα εκμεταλλεύεται αυτές τις διασυνδέσεις εις βάρος της Τουρκίας. Η παραδοσιακή εικόνα της Ελλάδας ως το χαϊδεμένο παιδί της Ευρώπης ενισχύεται. Πάντως για μένα, τον Τούρκο, η Ελλάδα δεν αποτελεί την πρώτη μου έγνοια. Τα προβλήματα με την Ελλάδα δεν είναι παρά μια μόνο σκοτούρα μεταξύ των πολλών που η Τουρκία έχει. Εγώ, ως ένας μέσος Τούρκος, αισθάνομαι ότι η Τουρκία έχει εμπλακεί στην Κύπρο, άθελα, αντιδρώντας στις Κυπριακές και Ελληνικές ακρότητες. Το Αιγαίο και το Κυπριακό ενισχύει την παράνοια μου καθώς βλέπω μια περικύκλωση.

Διάβασα το βιβλίο του Ηρακλή Μήλλα με ενθουσιασμό. Ο Μήλλας είναι ένας Έλληνας-Τούρκος ο οποίος μεγάλωσε στην Τουρκία, υπηρέτησε την θητεία του στον τουρκικό στρατό, και τώρα ζει και διδάσκει στην Ελλάδα. Ανήκει στο είδος που είναι προς εξαφάνιση στην σκηνή της Κωνσταντινούπολης. Λυπάμαι γι' αυτό. Οι Τουρκο-Έλληνες, ή Ρωμιοί όπως εμείς καλοπροαίρετα τους αποκαλούσαμε, ήταν το βασικό στοιχείο της πολυπολιτισμικής, πολυεθνικής, πολυθρησκευτικής Πόλης. Η δική μου η γενεά όπως και οι προγενέστερες δεν μπορούσαν να φανταστούν αυτήν την εξωτική μας πόλη δίχως τους τοπικούς Έλληνες. Η πιο πασιφανής τους ύπαρξη γινόταν αισθητή στις ψαροταβέρνες του Βοσπόρου όπου συναντούσες και την κουλτούρα του *μεζέ* και του *ρακί*. Τα εστιατόρια του Βοσπόρου με τα ψάρια, τους μεζέδες και το *ρακί* ακόμα ακμάζουν, τα περισσότερα με τουρκική πλέον διοίκηση η οποία διαδέχτηκε τους Έλληνες-Τούρκους, τα αφεντικά που έφυγαν για την Αθήνα. Και τα καταφέρνουν πολύ καλά. Αλλά, οι Τούρκοι της γενιάς μου όταν επισκέπτονται την Αθήνα τους αρέσει να ψάχνουν τους πρώην ειδικούς των μεζέδων και του ρακί της Πόλης οι οποίοι πολύ πιθανόν να έχουν ανοίξει κάποιο εστιατόριο στην Πλάκα ή στο Μικρολίμανο. Με το

ένα πόδι στην μια χώρα και με το άλλο στην άλλη και με ρίζες και στις δύο, δεν υπάρχει πιο κατάλληλος από τον Μήλλα για να μελετήσει κριτικά τους μύθους μας σχετικά με τον Άλλο. Ένας συνήθης μύθος, ένα σλόγκαν, μια αντίληψη (ή όπως αλλιώς θέλετε να το αποκαλέσετε) είναι η άποψη ότι ‘εμείς οι Έλληνες και οι Τούρκοι μοιάζουμε πολύ. Και οι δύο είμαστε Μεσογειακοί’. Για έναν Τούρκο Μεσόγειος σημαίνει κάθε τι προς τα δυτικά μας: Έλληνες, Ιταλοί, Ισπανοί, αλλά με τους Γάλλους να εξαιρούνται για κάποιο λόγο που δεν ξέρω. Οι Έλληνες προβάλλουν επικρατέστερα όταν αναφέρεται η ομοιότητα των Μεσογειακών επειδή όλοι μας πίνουμε ρακί (τελικά και το ούζο δεν διαφέρει και πολύ), τρώμε μεζέδες και έχουμε την ίδια κουζίνα. Η Νότιος και η Ανατολική Μεσόγειος αγνοείται εξολοκλήρου σε αυτό το αίσθημα της ‘ομοιότητας’, ή συνάφειας αν προτιμάτε.

Ο Μήλλας κάνει μια καταπληκτική δουλειά αμφισβητώντας αυτούς τους ισχυρισμούς τους οποίους και εγώ ανέκαθεν ένιωθα ότι ήταν υπεραπλουστεύσεις. Αλλά όλες οι απλουστεύσεις κρύβουν κάποια γεγονότα ή κάποιες αλήθειες. Οι μετα-σεισμικές εξελίξεις απέδειξαν ότι οι ‘ισχυρισμοί’ ομοιότητας δεν είναι τελείως αβάσιμες. Οι αντιλήψεις είναι σημαντικές και ορισμένοι Έλληνες και Τούρκοι συνεχίζουν να εκλαμβάνουν ομοιότητες. Αυτή η κατάσταση με τη σειρά της είχε μια επίπτωση στις σχέσεις των λαών με σημαντικές και ωφέλιμες αλυσιδωτές συνέπειες στην πολιτική. Αλλά θα συναντήσουμε προβλήματα εάν χειριστούμε αυτούς τους ισχυρισμούς συναισθηματικά και ρομαντικά, όπως συχνά κάνουμε σε αυτό το μέρος του κόσμου, και αν ξεχάσουμε ότι είναι υπεραπλουστεύσεις. Το *Τι Πρέπει - Τι Δεν Πρέπει, Οδηγός Συμπεριφοράς για Καλύτερες Ελληνοτουρκικές Σχέσεις* του Μήλλα επισημαίνει την προσοχή μας απέναντι σ’αυτές τις παγίδες της απλουστευσης και του μύθου. Είναι ένας χρήσιμος οδηγός για όλους που στις δύο όχθες του Αιγαίου επιδιώκουν να βελτιώσουν τις Ελληνοτουρκικές σχέσεις. Σήμερα και στην μετασεισμική εποχή του ‘έρωτα’ και των πολλαπλών επαφών των δύο λαών, αυτός είναι πολύτιμος οδηγός για αυτούς που θέλουν κάτι να κάνουν, είτε στον τουρισμό, είτε στο χώρο των επιχειρήσεων, στη διπλωματία, ή στις πολιτισμικές και εκπαιδευτικές ανταλλαγές. Προσωπικά πιστεύω ότι το θετικό μέλλον των ελληνοτουρκικών σχέσεων εξαρτάται από προγράμματα όπου τα αποτελέσματα τους θα είναι win-win και για τις δύο χώρες. Πιστεύω ότι μια τέτοια προσέγγιση είναι από τη φύση της μια win-win κατάσταση. Η στρατηγική του να αυξηθούν οι επαφές, τα κοινά προγράμματα, είμαι σίγουρος, ότι με τα χρόνια θα ελαττώσει τη σημασία του ιστορικού φορτίου της αντιπαράθεσης που φαίνεται ότι όλοι φέρουμε.

**

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ηρακλής Μήλλας

Γεννήθηκα στην Τουρκία και έζησα εκεί τριάντα χρόνια ως μέλος της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης (της Ιστανμπούλ). Από παιδί είχα κάπως ανεπίσημα εκπαιδευτεί να επιχειρώ ή να αποφεύγω ορισμένες πράξεις για να μπορέσω να επιβιώσω προσωπικά και σαν μέλος μιας εθνικής μειονότητας. Στη δεύτερη περίοδο της ζωής μου έζησα άλλα τριάντα χρόνια στην Ελλάδα διατηρώντας την τουρκική μου υπηκοότητα. Με το πέρασμα των χρόνων παρατήρησα ότι είχα την τάση να συμπεριφέρομαι διαφορετικά από πολλούς Έλληνες και Τούρκους όταν συζητούσα θέματα που αφορούσαν τις δύο πλευρές. Πιθανώς για λόγους που είχαν να κάνουν με την ανατροφή και ‘παιδεία’ μου, αποφεύγω ορισμένες κοινότητες ‘εθνικές’ συμπεριφορές και προτιμώ ορισμένες άλλες.

Πιστεύω ότι η δική μου συμπεριφορά είναι πιο αποτελεσματική όταν αυτή αφορά τις συγκρουσιακές διμερείς σχέσεις. Η ηθική πτυχή όμως μιας προκαθορισμένης και προγραμματισμένης συμπεριφοράς, ανεξάρτητα από την αποτελεσματικότητά της, είναι πράγματι ενοχλητική. Η ανειλικρίνεια είναι η βάση, μια και ο σκοπός είναι να μην κάνεις και να μη λες το πρώτο πράγμα που έρχεται στο νου. Το εγγείρημα θυμίζει τους Φαναριώτες, τους εύπορους κατοίκους της περιοχής του Φαναρίου της Κωνσταντινούπολης στην εποχή των Οθωμανών οι οποίοι υπηρέτησαν το κράτος και είχαν και κάποια επιρροή. Πολύ αργότερα πολλοί έλληνες και τούρκοι ιστορικοί τους έκριναν ως φιλόδοξους και διπρόσωπους. Πράγματι είναι αλήθεια ότι στην περίοδο όπου ο εθνικιστικός ενθουσιασμός συντάρασσε τα Βαλκάνια οι Φαναριώτες δεν ταυτίστηκαν πάντα ολόψυχα με μια από τις αντιμαχόμενες πλευρές. Είναι αλήθεια επίσης ότι το πατρικό μου σπίτι δεν απείχε και πολύ από το Φανάρι. Αλλά από την άλλη εγώ προσωπικά και δεν υπήρξα πραγματικά πλούσιος και πάντα αποστρεφόμενος την ιδέα να εξυπηρετώ κάποιο κράτος.

Καθώς η ενδοσκόπηση μου προκαλούσε κάποιες ανησυχίες σχετικά με την προαναφερόμενη ανειλικρίνεια, με μεγάλη ανακούφιση επέπεσε στην αντίληψη μου ότι ο ακαδημαϊκός κόσμος τα τελευταία χρόνια ανέπτυξε μεθόδους που αποσκοπούσαν στην επίλυση των διακοινοτικών συγκρούσεων. Αυτοί οι ακαδημαϊκοί πράγματι ανέπτυξαν οδηγίες συμπεριφοράς, αρκετά πραγματιστικές σχεδόν Φαναριώτικες. Ο οδηγός μου «Τι Πρέπει Τι Δεν Πρέπει» δεν είναι μια επιπλέον συνεισφορά στην επιστημονική μέθοδο «επίλυσης συγκρούσεων» αλλά απλώς παρουσιάζει ορισμένες παρατηρήσεις που έχουν σχέση με το άμεσο περιβάλλον μου.

Μπορεί ενδεχομένως να βοηθήσει Έλληνες και Τούρκους οι οποίοι επιθυμούν να έχουν καλύτερες σχέσεις.

Συχνά η συμπεριφορά που ενοχλεί μια από τις δύο πλευρές - στην περίπτωση μας τους Έλληνες ή τους Τούρκους - μπορεί να πηγάζει από τρίτους. Είναι φυσικό ο οδηγός αυτός να φανεί χρήσιμος και σε τρίτους.

Ο οδηγός μπορεί να χρησιμοποιηθεί και αντίστροφα. Όσοι δεν ενδιαφέρονται για καλύτερες σχέσεις με την άλλη πλευρά και τους ενδιαφέρει πρωτίστως να ικανοποιήσουν το «εγώ» τους επιτιθέμενοι κατά του άλλου και εξασφαλίζοντας την αγανάκτηση του και τον εξευτελισμό του, μπορούν να διαβάσουν τον οδηγό διαφορετικά, ανάποδα: δεν θα πρέπει να κάνουν ότι προτείνω και να κάνουν ότι συμβουλεύω να αποφεύγουν. Στο κάτω κάτω αυτό που μας ικανοποιεί εκλαμβάνεται και ως ωφέλιμο. Πρέπει να ομολογήσω ότι πιστεύω πως η αντίστροφη χρήση του οδηγού θα είναι πιο αποτελεσματική μια και είναι πάντα πιο εύκολο να εκνευρίσεις την «άλλη πλευρά» παρά να εξασφαλίσεις μια ατμόσφαιρα εμπιστοσύνης.

Ο οδηγός μπορεί να φανεί κάπως χρήσιμος, έμμεσα και μετά από δημιουργικές προσαρμογές ως προς τις ανάγκες τους, και σε άλλες ομάδες και άτομα, που αντιμετωπίζουν συγκρουσιακές σχέσεις ή αλληλομισούνται. Π.χ., ζευγάρια που έπαυσαν να αγαπιούνται, επιτυχημένοι επιχειρηματίες που βαρέθηκαν να βλέπουν τον συνétaίρο τους, οικογένειες που σε κάποια άτυχη στιγμή αποφάσισαν να περάσουν τις διακοπές με κάποιους φίλους και μετά νιώθουν παγιδευμένοι, γείτονες που πιστεύουν ότι οι διπλανοί είναι οι χειρότεροι στον κόσμο, πολίτες που πρέπει να ζήσουν με μετανάστες, με πρόσφυγες ή με «ξένους», και γενικά, όσοι βιώνουν μια κατάσταση που θυμίζει αυτήν των Ελλήνων και Τούρκων μπορεί να επωφεληθούν. Τα προβλήματα των Ελλήνων και των Τούρκων μπορούν να αποτελέσουν παραδείγματα προς αποφυγήν.

Το «Τι Πρέπει Τι Δεν Πρέπει» θα μας αποκαλύψουν και μερικά βασικά χαρακτηριστικά των δύο πλευρών. Οι εθνικές ευαισθησίες τελικά σχετίζονται με την εθνική ταυτότητα, με τα κοινωνικά οράματα και με τις περιφερειακές ανησυχίες που έχουν σχέση με την νομιμοποίηση και με την εθνική κυριαρχία. Οι ευαισθησίες είναι μέρος του εθνικού μας χαρακτήρα και λειτουργούν σαν εθνικό πεπρωμένο.

*

Ο οδηγός έχει γραφεί με την παραδοχή ότι ο αναγνώστης έχει μια σχετικά ολοκληρωμένη γνώση της ιστορίας και της σημερινής κατάστασης της Ελλάδας και της Τουρκίας. Το κείμενο δεν συνοδεύεται με παραπομπές εφόσον δεν φιλοδοξεί να αποτελέσει μια ακαδημαϊκή εργασία. Αντί παραπομπών στην συνημμένη βιβλιογραφία παρουσιάζονται ορισμένα δημοσιεύματα και ανακοινώσεις μου που σχετίζονται με το θέμα.

Κεφάλαιο 1

ΑΝΤΙΠΑΛΟΤΗΤΕΣ ΓΙΑ ΤΑ ΟΝΟΜΑΤΑ

(Χαρακτηρισμοί, τοπωνύμια , κ.ά.)

Τα ελληνόπουλα κανονικά αποκτούν το όνομα τους με το βάπτισμα. Όταν μεγαλώσουν, αν το θελήσουν, μπορεί να αποκτήσουν όποιο όνομα θέλουν. Υπάρχει πλήρης ελευθερία σ' αυτό το θέμα. Στην Τουρκία επίσης δεν παρατηρούνται δυσκολίες. Στην Τουρκία μάλιστα δεν υπάρχει και κάποια τελετή. Οι γονείς δηλώνουν το όνομα του νεογέννητου και οι ενήλικες αν το επιθυμούν αλλάζουν το όνομα τους κατά βούληση. Το ίδιο ισχύει και για τα τοπωνύμια, αλλάζουν με τις αποφάσεις των τοπικών αρχών.

Προβλήματα όμως προκύπτουν όταν τα ονόματα συσχετίζονται με τις «ταυτότητες». Μέχρι τις τελευταίες δεκαετίες η Εκκλησία της Ελλάδας δεν επέτρεπε να βαπτίζονται μωρά με αρχαία Ελληνικά ονόματα (και δίχως όνομα δεν μπορούσε το παιδί να αποκτήσει αστυνομική ταυτότητα, να πάει σχολείο, κ.ά.). Η Εκκλησία το 1819 για πρώτη φορά υποπτεύθηκε ότι οι λαϊκοί κύκλοι, και πολύ αργότερα οι μαρξιστές, απειλούσαν τη θρησκευτική παράδοση εισάγοντας ειδωλολατρικά ονόματα. Στην Τουρκία οι Κούρδοι αντιμετωπίζουν περιορισμούς όταν επιλέγουν κουρδικά ονόματα για τα παιδιά τους.²

Στις μέρες μας υπάρχουν ελληνοτουρκικές αντιπαλότητες σχετικά με ορισμένα τοπωνύμια και/ή με χαρακτηρισμούς που σχετίζονται με σύγχρονα και αρχαία ονόματα Ελλήνων και Τούρκων. Είναι καλό οι Έλληνες, οι Τούρκοι όπως και οι τρίτοι να γνωρίζουν τους κινδύνους που προκύπτουν από τη χρήση ή την αποφυγή της χρήσης τους. Στα αγγλικά τα πράγματα είναι απλούστερα: υπάρχουν Έλληνες και Τούρκοι. Αλλά στα τουρκικά και στα ελληνικά υπάρχουν διάφοροι τρόποι να αναφέρεσαι σ' αυτές τις ομάδες ανθρώπων. Κάποτε οι δύο πλευρές χρησιμοποιούν διαφορετικές ονομασίες για τους ίδιους ανθρώπους ή η κάθε πλευρά επιλέγει το ίδιο όνομα για ομάδες που αναγνωρίζονται ως διαφορετικές από κάθε πλευρά. Η κάθε πλευρά σ' αυτήν την περίπτωση εκλαμβάνει την αντίφαση στη χρήση ως μια πρόκληση, ως λύσιμο του ζωνariού, σαν προσβολή και σαν μια σαφή άρνηση διαφόρων πραγμάτων: από τα κυριαρχικά δικαιώματα «μας» μέχρι τη διανοητική «μας» ικανότητα.

² Γνωρίζω ένα ζευγάρι ελλήνων, κομμουνιστές και άθεοι, οι οποίοι θέλησαν να δώσουν αρχαία ελληνικά ονόματα στα παιδιά τους στη δεκαετία του 1970. Δεν μπόρεσαν λόγω της άρνησης της Εκκλησίας της Ελλάδας η οποία απαιτούσε χριστιανικά ονόματα. Τελικά ονόμασαν τις κόρες τους Ναταλία και Τατιάνα, δηλαδή με Ρωσικά αλλά και χριστιανικά ονόματα. Στην Τουρκία μπορεί κανείς να βρει Κούρδους εθνικιστές με δράση οι οποίοι φέρουν το επώνυμο «Τούρκος».

Οι Έλληνες, στην Ελλάδα, αποκαλούν τον εαυτό τους «Έλληνες». Δεν διαμαρτύρονται για το Γκρήκ στα αγγλικά. Υπάρχουν Έλληνες/Γκρήκ στις ΗΠΑ, στην Κύπρο, στην Κωνσταντινούπολη κ.ά., ανεξάρτητα αν νομικά αυτοί είναι πολίτες μιας άλλης χώρας. Οι Τούρκοι αποκαλούν τους Έλληνες Γιουνάν στα τουρκικά και Γκρήκ στα αγγλικά. Αλλά στα τουρκικά χρησιμοποιείται μια άλλη λέξη για τους «Έλληνες» οι οποίοι δεν έχουν ελληνική υπηκοότητα: Ρουμ (Ρωμιός). Ο όρος χρησιμοποιήθηκε παραδοσιακά στην Οθωμανική Αυτοκρατορία από το κράτος όπως και από τους ίδιους τους ελληνόφωνους αναφορικά με τους Ορθόδοξους Χριστιανούς και είναι παράγωγο της λέξης Ρωμαίος.³

Έτσι, για τους Τούρκους δεν υπάρχουν Έλληνες στην Κύπρο αλλά μονάχα «Ρωμιοί» (όταν επικοινωνούν στα τουρκικά). Τα μέλη της ελληνόφωνης Ορθόδοξης μειονότητας της Κωνσταντινούπολης είναι Ρωμιοί (Rum) και αποκαλούνται με αυτόν τον όρο. Ο Πατριάρχης είναι ο αρχηγός των Ρωμιών, κ.ά. Οι Ρωμιοί της Πόλης είναι βέβαια τούρκοι πολίτες και περιστασιακώς εκλαμβάνονται ως Έλληνες, ως Ρωμιοί ή ως Τούρκοι. Για τους Τούρκους οι λέξεις Έλληνας και Ρωμιός δεν είναι συνώνυμες και δεν μπορούν να αντικαθιστούν η μια την άλλη. Με άλλα λόγια δεν είναι διατεθειμένοι να φιλοξενήσουν μια ελληνική (στα τουρκικά μια Yunan) μειονότητα ή έναν Έλληνα Πατριάρχη στην Κωνσταντινούπολη.

Οι Έλληνες αποκαλούν τους σύγχρονους Τούρκους απλά Τούρκους. Αλλά οι μουσουλμάνοι τουρκόφωνοι της Δυτικής Θράκης εξαιρούνται από αυτήν την εθνοτική/εθνική ταυτότητα και χαρακτηρίζονται μόνο ως μουσουλμάνοι. Τελευταία παρατηρούνται ορισμένες τάσεις όπου «Τούρκοι», Πομάκοι κ.ά. διαφοροποιούνται. Τελικά τα «ονόματα» των εθνικών ομάδων των Ελλήνων και Τούρκων είναι ένα σημαντικό θέμα. Τα σχετικά λάθη επιφέρουν αρνητικά αποτελέσματα στις διμερείς σχέσεις.

Τα θέμα περιπλέκεται ακόμα περισσότερο όταν εισάγουμε μια ιστορική διάσταση στα ονόματα. Για τους Έλληνες οι αρχαίοι Έλληνες είναι απλώς Έλληνες (όπως οι σύγχρονοι), αλλά οι Τούρκοι έχουν διάφορες λέξεις (στα τουρκικά) για τους ίδιους αρχαίους αν και αυτές οι λέξεις δεν ορίζονται με σαφήνεια: Έλληνες (Hellen), Γραικοί (Grek), Ίωνες (İyon), Yunan, με αλλά και δίχως τον προσδιορισμό «αρχαίοι». Για του Έλληνες οι Βυζαντινοί είναι σαφώς Έλληνες. Οι Τούρκοι θα χρησιμοποιήσουν τους προσδιορισμούς Γραικοί, Έλληνες, Ρωμιοί, Βυζαντινοί, Ορθόδοξοι, Ανατολικοί Ρωμαίοι ή Ρωμαίοι. Είναι ενδιαφέρον ότι και ίδιοι οι Έλληνες και οι Τούρκοι δεν γνωρίζουν την ύπαρξη της σύγχυσης, αλλά νιώθουν αμήχανα κάθε φορά που η «άλλη

³ Οι Έλληνες επίσης χρησιμοποιούν τη λέξη Ρωμιός αλλά με μια διαφορετική έννοια: σαν συνώνυμο του Έλληνα. Π.χ., ο πρωθυπουργός της Ελλάδας όπως και ο (τουρκικής υπηκοότητας) Οικουμενικός Πατριάρχης μπορούν και οι δύο να χαρακτηριστούν σαν «Ρωμιοί».

πλευρά» χρησιμοποιεί μια ασυνήθιστη και «περίεργη» ονομασία. Η ιστορική διάσταση του θέματος θα συζητηθεί ξανά σε ένα άλλο κεφάλαιο παρακάτω. Εδώ θα περιοριστώ με την παρούσα κατάσταση η οποία είναι ήδη αρκετά πολύπλοκη.

*

Ποτέ μην προσπαθήσετε να πείσετε την άλλη πλευρά (εάν είσθε Έλληνας ή Τούρκος), ή μία από τις πλευρές (εάν είσθε εκτός της διαμάχης, δηλαδή ένας τρίτος) ότι κάποιος χρησιμοποιεί ένα λανθασμένο όνομα ή ένα ακατάλληλο όρο. Θα σας θεωρήσουν έναν προκατειλημμένο «αντίπαλο», και ανάλογα με τον βαθμό ανασφάλειας του ομιλητή σας, ακόμα και έναν εμπαθή εχθρό. Μην προσπαθήσετε να υπονοήσετε ότι τα «ονόματα» δεν έχουν και τόσο μεγάλη σημασία, θα φανείτε σαν ένας πονηρός υποκριτής. Ακόμα και αν ψύχραιμα προτείνεται μια πιο συνεπή χρήση των ονομάτων, μόνο η πρόθεση σας να ανακινήσετε ένα τέτοιο θέμα θα δώσει την εντύπωση ότι έχετε κάποια «ευαισθησία» σ' αυτό το χώρο. «Και για να θιχτεί κάποιος ακούγοντας με να μιλώ δεν θα πρέπει να ενοχλείται με αυτά που εγώ λέω, δεν θα πρέπει να σκέπτεται όπως η άλλη πλευρά;» είναι η ερώτηση που φυσικά έρχεται στον νου.

Αν θα βρεθείτε σε μια συνάντηση με Έλληνες και Τούρκους και θέλετε πολύ να επέμβετε, έτσι για να ικανοποιήσετε τη δική σας στέρηση (frustration) θα μπορούσατε να πείτε το πρώτο που έρχεται στο νου σας. Αυτή (αριθμός 1) επιλογή είναι σίγουρα η πιο δραστική. Επιφέρει άμεσα αποτελέσματα. Σε λίγα λεπτά η ένταση αυξάνεται σημαντικά και βεβαιώνετε για ορθότητα των προσδοκιών σας. Αν μάλιστα διακόψετε τον συνομιλητή σας και τον διορθώσετε η ένταση θα είναι ακόμα μεγαλύτερη. Μια ηπιότερη αντιπαράθεση θα προκύψει αν προσποιηθείτε ότι δεν προσέξατε την «περίεργη» ή «αμφισβητούμενη» χρήση ενός ονόματος, εάν συνεχίσετε την συζήτηση, όποια και αν είναι αυτή, και όταν έρθει η σειρά σας εισάγετε την δική σας ορολογία. Θα μπορούσατε να πάρετε αυτό το ρίσκο εάν ο συνομιλητής της άλλης πλευράς είναι συγκαταβατικός.

Αν δεν επιδιώκετε ένταση υπάρχουν άλλες επιλογές. Αν ο «Άλλος» είναι σκληροπυρηνικός, και αν το αντέχετε, είναι καλύτερα να χρησιμοποιείτε την ορολογία του «Άλλου» (επιλογή αριθμός 2). Ή αποφύγετε τελείως τους εθνικούς προσδιορισμούς (επιλογή 3). Π.χ., κάποιος θα μπορούσε να αποφύγει την διαμάχη σχετικά με τις μειονότητες και τους χαρακτηρισμούς «μουσουλμάνοι», «Τούρκοι», «Έλληνες», μιλώντας μόνο για τις μειονότητες της «Δυτικής Θράκης» και της «Ισταμπούλ».

Η χρήση της ορολογίας της άλλης πλευράς μπορεί να δίνει την εντύπωση μιας υπερβολικής υποχωρητικότητας αλλά στην πραγματικότητα είναι μια πονηρή πράξη. Θα πρέπει βέβαια να επιχειρηθεί με την μεγαλύτερη δυνατή απάθεια. Τα κέρδη σας θα

μπορούσαν να είναι πολλαπλά με την προϋπόθεση ότι θα παίξετε τον ρόλο σας σωστά, χωρίς δηλαδή να αποκαλύψετε τις προθέσεις σας:

A: Ο «Άλλος» θα σοκαριστεί με την άνεση να αποδέχεστε αυτά που πιστεύει ότι αρνείσθε με εμμονή και για ένα διάστημα θα «τα χάσει» και θα ταλαντεύεται (το ξάφνιασμα του μπορεί να διαρκέσει από λίγα λεπτά μέχρι και μερικά χρόνια). Θα βρείτε αρκετό χρόνο και μερικές ευκαιρίες να αναπληρώσετε επαρκώς την αρχική σας υποχωρητικότητα.

B: Θα μπορούσατε να εντυπωσιάσετε τους τρίτους που παρακολουθούν τη συζήτηση. Θα μπορούσατε να προβάλετε μια καλή εικόνα του εαυτού σας: μια ώριμη προσωπικότητα που ενδιαφέρεται στο να συνεισφέρει στην προσέγγιση και που δεν βάζει λάδι στη φωτιά.

Γ: Η άλλη πλευρά μπορεί να αισθανθεί κατώτερη απέναντι αυτής της μεγαλοψυχίας σας και μπορεί να ανταποδώσει με κάποιες δικές της αντίστοιχες «παραχωρήσεις».

Μια άλλη επιλογή θα ήταν να χρησιμοποιήσετε τις λέξεις της άλλης πλευράς αλλά βάζοντας τις μέσα σε εισαγωγικά, γραπτώς ή κουνώντας τα δύο δάκτυλα των δύο χεριών σας κάθε φορά, και προτιμότερα με ένα Τζοκόντιο χαμόγελο (επιλογή αριθμός 2B). Το χαμόγελο είναι σημαντικό. Δεν θα πρέπει να είναι μια γκριμάτσα που προδίδει περιφρόνηση ή κοροϊδία. Δεν ωφελεί εάν ένας Έλληνας πει «οι Τούρκοι της Δυτικής Θράκης» με ένα χαμόγελο ειρωνείας στα χείλη. Η χρήση των εισαγωγικών μάλλον ενδείκνυται σαν το καταλληλότερο όταν οι συμβαλλόμενοι κατέχουν μια επίσημη θέση και δεν τους επιτρέπεται να αποδέχονται ανεπιφύλακτα την ορολογία της άλλης πλευράς.

*

Τα προαναφερόμενα αποτελούν αμυντικές συμπεριφορές και μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε περιπτώσεις όπου ήδη αντιμετωπίζεται μια κατάσταση αντιπαλότητας. Βέβαια είναι καλύτερα να μη φτάνει κανείς σε αυτό το στάδιο. Η προϋπόθεση για αυτό είναι να ξέρει κανείς την ορολογία και τα «ονόματα» που χρησιμοποιεί η άλλη πλευρά.

Γενικά, μια άλλη ωφέλιμη πρακτική είναι η αποφυγή των εθνικών προσδιορισμών «ελληνικό», «τουρκικό». Η δυσκολία είναι προφανής, αλλά το ίδιο και οι μειωτικοί συνειρμοί αυτών των λέξεων. Στα ελληνικά «Τούρκος» σημαίνει, πέρα από μια εθνική ομάδα, ανάλογα με το περιεχόμενο, «οργισμένος», «άγριος» ακόμα και μια προσβολή. Στα τουρκικά οι λέξεις «Yunan» και «Rum» θυμίζουν τον «εχθρό» ή κάποιον που δεν είναι θετικός. Μερικά χρόνια πριν «αποκαλύφτηκε» ότι ένας γνωστός τούρκος επιχειρηματίας των ΜΜΕ είχε έναν Έλληνα μεταξύ των προγόνων του. Στιγματίστηκε ως «το παιδί του Ρωμιού» (Rum çocuğu). Στην Ελλάδα οι χριστιανοί πρόσφυγες της Μικράς Ασίας χαρακτηρίστηκαν υποτιμητικά ως «τουρκόσποροι».

Για αυτούς τους λόγους είναι πάντα προτιμότερο να χρησιμοποιούνται οι όροι Έλληνας, Ελλάδα, Τούρκοι, Τουρκία κ.ά., όσο το δυνατόν λιγότερο. Μπορεί κανείς να μιλήσει για την «γειτονική χώρα», για «τους γείτονες μας», για το «λαό στα ανατολικά/δυτικά μας», για τον Άλλο,

κ.ά. Ορισμένοι ενστικτωδώς χρησιμοποιούν τις ηπιότερες εκδοχές των εθνικών προσδιορισμών. Οι Τούρκοι λένε «Helen» (αντί Yunan) για τους Έλληνες και οι Έλληνες χρησιμοποιούν το «Οθωμανοί» αντί του «Τούρκος» όταν θέλουν να ηχούν πιο φιλικοί. Αυτοί οι όροι έρχονται στην επικαιρότητα επίσης όταν δίδεται το μήνυμα ότι η άλλη πλευρά δεν είναι και τόσο αρνητική. Αξίζει να το προσέξουμε.

*

Οι τοπωνυμίες είναι ένα άλλο περίπλοκο θέμα. Ένα γράμμα που ταχυδρομείται από την Τουρκία προς την Ελλάδα συνήθως δεν γίνεται αποδεκτό από τις ελληνικές ταχυδρομικές αρχές και επιστρέφεται με μια σφραγίδα που λέει «άγνωστη διεύθυνση» εάν στο φάκελο αναγράφεται ο όρος Yunanistan αντί Greece. Αυτό συμβαίνει ακόμα και αν με σαφήνεια δηλώνεται η πόλη, π.χ., η Αθήνα, και διευκρινίζεται η χώρα επίσης και ως «Hellas» ή «Greece». Η λογική είναι ότι οι ελληνικές αρχές αντιδρούν (με βάση την αρχή της αμοιβαιότητας) κατά της άρνησης της τουρκικής πλευράς να αποδεχτεί την χρήση της λέξης «Κωνσταντινούπολη».⁴

Τα ελληνικά διαβατήρια δεν περιλαμβάνουν την Κωνσταντινούπολη σαν τόπο γέννησης κάποιου, εφόσον ο όρος θα προκαλέσει προβλήματα στον κάτοχο αυτού του ταξιδιωτικού εγγράφου όταν θα πάει στην Τουρκία. Μπορεί να μη γίνει δεκτός στη χώρα. Η λύση, εφόσον οι ελληνικές αρχές δεν δέχονται να γράψουν την λέξη Ισταμπούλ, είναι να αναγράφεται μια περιοχή, μια συνοικία της Πόλης. Ένας Τούρκος δεν παίρνει βίσα για να έρθει στην Ελλάδα εάν στο διαβατήριό του αναγράφεται σαν χώρος γεννήσεως Gümülcine αντί της ελληνικής ονομασίας Κομοτηνή. Υπάρχουν πολλά παραδείγματα αυτής της ευαισθησίας. Θα πρέπει να γίνει αντιληπτό ότι χρησιμοποιούνται διάφορα ονόματα για τις ίδιες περιοχές: Χίος/Sakiz, Αλεξανδρούπολη/Dedeağaz, Ξάνθη/İskeçe, Πέρα/Beyoğlu, Βόσπορος/Boğaziçi, Μακροχώρι/Bakırköy, Ίμια/Kardak, κ.ά.

Με άλλα λόγια, προσπαθήστε να αμβλύνεται και να κατευνάσετε τα αισθήματα. Μη χρησιμοποιείται τους αναθεματισμένους όρους ή προσπαθήστε μια από τις προσεγγίσεις που αναφέρονται παραπάνω, δηλαδή κάντε χρήση των εισαγωγικών, δεχτείτε τους όρους της άλλης πλευράς κ.τ.λ. Η διπλή χρήση είναι διαδεδομένη τα τελευταία χρόνια: Ισταμπούλ/Κωνσταντινούπολη, Ίμια;/Κάρντακ, κ.ά. Αλλά ποιο θα γραφτεί πρώτο; Έρχονται στον νου διάφορες λύσεις: αλφαβητική σειρά, ιστορική σειρά (πολύ κατάλληλη για πόλεις), αλλαγή σειράς κάθε τόσο. Αλλά η καταλληλότερη λύση θα πρέπει να υποδειχθεί σε κάθε περίπτωση

⁴ Γράμματα που αποστέλλονται από τη Σαουδική Αραβία, στα οποία η χώρα αναφέρεται ως Yunanistan και μάλιστα με αραβικούς χαρακτήρες δεν αποτελεί πρόβλημα, η διεύθυνση αναγνωρίζεται. Παρεμπιπτόντως, οι Σαουδάραβες δεν ξέρουν που είναι ο «Περσικός Κόλπος» και δεν δέχονται γράμματα που φέρνουν αυτόν το όρο. Ξέρουν μόνο τον «Αραβικό Κόλπο». Ορισμένοι ώριμοι άνθρωποι χρησιμοποιούν τον όρο «Κόλπος» (Gulf).

χωριστά, μετά από μια σε βάθος εξέταση των ψυχολογικών αντιδράσεων του παθόντος που αντιμετωπίζουμε.

Πολλά ονόματα εκλαμβάνονται σαν αναθέματα και σαν προκλήσεις. Ομάδες ανθρώπων αντιδράσανε έντονα και βγήκαν στους δρόμους στην Ελλάδα όταν διαδόσεις ήθελαν μια λεωφόρο της Θεσσαλονίκης να μετονομάζεται σε 'Μουσταφά Κεμάλ», όπως και αντίστοιχα στην Τουρκία όταν ο Οικουμενικός Πατριάρχης έφτασε σε ένα τουρκικό λιμάνι της Μαύρης Θάλασσας με ένα πλοίο που έφερε το όνομα «Βενιζέλος». Υπάρχουν διαφορετικά ονόματα για πολλές περιοχές: Νοτιοανατολική Τουρκία / Κουρδιστάν, Μακεδονία / Fygom, Τουρκική Δημοκρατία της Βόρειας Κύπρου / Το ψευδοκράτος του Ντενκτάς ή τα κατεχόμενα, Περιοχή Ανατολικής Μαύρης Θάλασσας / Πόντος, Ανατολία (Anadolu) / Μικρά Ασία, κ.ά. Κάποιος φίλος μου αφηγήθηκε πως βρέθηκε σε ένα χωριό στην Μικρά Ασία όπου οι κάτοικοι του ήταν εξισλαμισθέντες Ρωμιοί οι οποίοι επέλεξαν αυτήν την λύση για μην φύγουν από την πατρίδα τους με την ανταλλαγή του 1923. Το νέο όνομα του χωριού ήταν Öztürkler Mahallesi που σημαίνει «γειτονιά των πραγματικών Τούρκων». Το αεροδρόμιο 'Ελληνικό' στην πραγματικότητα ιδρύθηκε σε μια περιοχή που ονομαζόταν 'Χασάνι'. Οι τοπωνυμίες έχουν άμεση σχέση με κριτήρια εθνικής κυριαρχίας.

Είναι όμως σχεδόν αδύνατο ο απόλυτος εξαγνισμός του Άλλου από τα αμφισβητούμενα ονόματα. Ακόμα και οι πρωθυπουργοί των δύο χωρών λίγα χρόνια πριν είχαν ονόματα που άνηκαν στον Άλλο: ο Έλληνας Κ. Καραμανλής (Karaman) και ο Τούρκος Α. Μεντερές (Μέανδρος). Πολλοί Έλληνες, για ιστορικούς λόγους, έχουν τουρκικά επώνυμα.

Η αποστροφή σε ονόματα δεν είναι πάντα του ιδίου μεγέθους. Οι Τούρκοι δυσανασχετούν με τον όρο Τουρκοκρατία που χρησιμοποιούν οι Έλληνες όταν αναφέρονται στην Οθωμανική κυριαρχία. Πάντως το αντέχουν. Αλλά απεχθάνονται το «Κωνσταντινούπολη» περισσότερο από ότι οι Έλληνες το Yunanistan. Ο Dario Moreno λατρεύτηκε στην Τουρκία με το τραγούδι του «Istanbul, Not Konstantinopolis». Λίγα χρόνια πριν οι εκδότες ενός καλλιτεχνικού περιοδικού διώχθηκαν στην Τουρκία επειδή χρησιμοποίησαν το Konstantiniye, ένα παλαιό όνομα της Πόλης, για το όνομα του περιοδικού τους.

Και οι δύο πλευρές με μεγάλο πάθος αλλάζουν όσο μπορούν τις τοπωνυμίες που θυμίζουν τον Άλλο. Στην Τουρκία το νησί Ίμβρος έχει γίνει Gökçeada και το Τουρκολίμανο του Πειραιά έχει γίνει Μικρολίμανο. Εκατοντάδες τοπωνυμίες έχουν αλλάξει και η διαδικασία συνεχίζεται. Η ειρωνεία είναι ότι η προσπάθεια είναι αδιέξοδη. Τα «Βαλκάνια» είναι Τουρκική λέξη και η Ισταμπούλ προέρχεται, σύμφωνα με μια πειστική ετυμολογία, από τα ελληνικά.(στην Πόλη). Ακόμα και οι δύο συλλαβές της Τουρκίας (Türkiye) είναι ελληνικές (ια). Η κοινή ιστορία είναι ταυτόχρονα ενωτική και διχαστική (βλέπε κεφάλαιο 3).

**

Ασκήσεις (προαιρετικά)

Πως ορίζεται ο Έλληνας και ο Τούρκος; Υπάρχουν τόσοι πολλοί ορισμοί! Παραθέτω μερικούς χαρακτηριστικούς ορισμούς Ελλήνων και Τούρκων.

- Έλληνες είναι («Ε λίστα» σύμφωνα με τους Έλληνες):

E1 - Οι αρχαίοι που έζησαν στη αρχαία Ελλάδα (στην Πελοπόννησο, Αττική, Θεσσαλία, στα νησιά του Αιγαίου, στην Ιωνία, στην Μακεδονία του Μεγάλου Αλεξάνδρου, κ.ά.) και που ήταν ελληνικής καταγωγής.

E2 - Όπως ανωτέρω (E1) αλλά συμπεριλαμβάνοντας και τους μη-ελληνικούς πληθυσμούς οι οποίοι έμαθαν τα ελληνικά σαν μια δεύτερη γλώσσα και οι οποίοι έγιναν δεκτοί ως Έλληνες από τους αρχαίους Έλληνες. Ο γνωστός Λουκιανός (120-180) είναι ένα παράδειγμα αυτής της κατηγορίας.

E3 - Όπως ανωτέρω (E1, E2) αλλά που δεν έχουν γίνει δεκτοί ως Έλληνες από (όλους) τους αρχαίους Έλληνες αλλά αναγνωρίζονται με αυτήν την ιδιότητα από τους σύγχρονους.

E4 - Όσοι αναφέρονται ως «Έλληνες» στην Καινή Διαθήκη, πολλοί από τους οποίους ούτε ελληνική καταγωγή είχαν ούτε και ελληνική παιδεία αλλά απλώς ήταν μη-Χριστιανοί, ειδωλολάτρες.

E5 - Ορισμένοι πολίτες της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ειδικά τιτλούχοι που υποστήριξαν τον Χριστιανισμό αλλά που δεν ταυτίστηκαν οι ίδιοι με τον Ελληνισμό. Ο Κωνσταντίνος ο Μέγας (Flavius Valerius Aurelius Constantinus - 280-337) αποτελεί ένα παράδειγμα.

E6 - Οι ελληνόφωνοι λαοί της Ανατολικής Ρώμης (αργότερα γνωστής ως Βυζάντιο) οι οποίοι αυτοχαρακτηρίστηκαν ως μη-Έλληνες (με την έννοια του μη-ειδωλολάτρης). Ο Πατριάρχης Γεννάδιος Σχολάριος (1400-1472) είναι ένας από αυτούς.

E7 - Οι ελληνόφωνοι Χριστιανοί Ορθόδοξοι λαοί διαφόρων καταγωγών (Ελληνική, Σλαβική, Αλβανική, κ.ά.) και οι οποίοι ταυτίστηκαν με τον Ελληνισμό.

E8 - Οι τουρκόφωνοι Ορθόδοξοι Χριστιανοί, γνωστοί ως Καραμανλήδες, οι οποίοι στην πλειοψηφία τους έζησαν στη Μικρά Ασία και που δεν είχαν μια ελληνική συνείδηση ή ταυτότητα.

E9 - Όπως ανωτέρω (E8) αλλά με ελληνική συνείδηση / ταυτότητα.

E10- Τουρκόφωνοι Μουσουλμάνοι οι οποίοι είχαν Ορθόδοξη Χριστιανική καταγωγή και κρυφά ασκούσαν τις Ορθόδοξες παραδόσεις (οι πλειοψηφία τους ζούσε στην Τουρκία και είναι γνωστοί ως κρυπτο-Χριστιανοί).

- E11 - Τούρκοι διαφόρων μη-Χριστιανικών αιρέσεων οι οποίοι για μερικούς Έλληνες θεωρούνται «Έλληνες» και/ή «Ορθόδοξοι Χριστιανοί» που άλλαξαν πίστη. Οι Αλεβίτες αποτελούν ένα παράδειγμα.
- E12 - Όλοι όσοι στις μέρες μας αυτοπροσδιορίζονται ως Έλληνες ανεξάρτητα από υπηκοότητα. Αυτοί είναι συνήθως Έλληνες που ζουν σε διάφορες χώρες της υφηλίου.
- E13 - Όλοι όσοι έχουν ελληνική υπηκοότητα ανεξάρτητα από καταγωγή, μητρική γλώσσα και αυτοπροσδιορισμό. Οι εθνικές μειονότητες της Ελλάδας συμπεριλαμβάνονται σε αυτήν την ομάδα.
- E14 - Όπως ανωτέρω (E13) αλλά εξαιρώντας τους Μουσουλμάνους (ανεξάρτητα αν οι ίδιοι θέλουν ή όχι να χαρακτηρίζονται Έλληνες).
- E15 - Όπως ανωτέρω (E14) αλλά εξαιρώντας επίσης όλους όσους δεν είναι Ορθόδοξοι Χριστιανοί (τους Αρμένιους, τους Εβραίους, κ.ά.).
- E16 - Έλληνες πολίτες οι οποίοι ρητώς αρνούνται την ελληνική εθνική ταυτότητα. Ορισμένοι ηγέτες της μειονότητας της Δυτικής Θράκης αποτελούν ένα παράδειγμα.

Επιλέγοντας διάφορα κριτήρια οποιαδήποτε από τις κατηγορίες που αναφέρεται εδώ θα μπορούσε να θεωρηθεί εκτός «Ελληνικότητας». Για ορισμένους νεοέλληνες αρκετοί από τους προαναφερόμενους, ανεξάρτητα αν έχουν ελληνική υπηκοότητα ή όχι και αν εκλαμβάνουν τον εαυτό του ως Έλληνες ή όχι, δεν είναι (πραγματικοί) Έλληνες. Για άλλους σχεδόν όλοι είναι. Η περίπτωση στην Τουρκία δεν διαφέρει και πολύ.

- Τούρκοι είναι («Τ λίστα» σύμφωνα με τους Τούρκους):
- T1 - Όλοι οι αρχαίοι Τουρκικοί (Turkic) λαοί που έζησαν στην Ασία.
- T2 - Σχεδόν όλοι οι λαοί όλου του κόσμου. Αυτό προκύπτει από μια ιστορική θέση που αναπτύχθηκε στην Τουρκία στην δεκαετία του 1930 (Η Θέση του Ηλίου-Γλώσσας) και που πλέον δεν είναι δημοφιλής.
- T3 - Ορισμένοι μη-Τουρκικοί λαοί οι οποίοι έζησαν στην Κεντρική Ασία και για αυτό εκλαμβάνονται ως Τούρκοι. Οι Μογγόλοι αποτελούν ένα παράδειγμα.
- T4 - Ορισμένα ευρωπαϊκά έθνη τα οποία για ιστορικούς λόγους θεωρούνται συγγενικά με τους Τούρκους. Π.χ. οι Ούγγροι, οι Βούλγαροι, οι Φιλανδοί.
- T5 - Αρχαίοι λαοί της Μικράς Ασίας/Ανατολίας, π.χ., οι Χετταίοι, οι Ίωνες κ.ά. οι οποίοι εκλαμβάνονται σαν οι πρόγονοι των σύγχρονων Τούρκων της Τουρκίας.
- T6 - Μουσουλμάνοι με μη-Τουρκική καταγωγή και ανεξάρτητα από εθνικότητα. Ορισμένοι Μουσουλμάνοι των Βαλκανίων, ακόμα και ελληνόφωνες της Κρήτης αποτελούν παραδείγματα αυτής της κατηγορίας.

- T7 - Πολλοί ξακουστοί Μουσουλμάνοι σοφοί του Μεσαίωνα, οι πλειοψηφία τους από την Ανατολία οι οποίοι ούτε τουρκική καταγωγή είχαν ούτε χρησιμοποίησαν ως γλώσσα τα τουρκικά. Ο Μεβλάνα Τζελαλεττίν Ρουμί είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα.
- T8 - Όλοι οι τουρκόφωνοι της Ανατολίας ανεξαρτήτως θρησκείας. Οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί Καραμανλήδες είναι ένα παράδειγμα.
- T9 - Όλοι οι Οθωμανοί τουρκικής καταγωγής.
- T10 - Όλοι οι Οθωμανοί όπως ανωτέρω (T9) αλλά περιλαμβάνοντας και μουσουλμανικούς πληθυσμούς ανεξάρτητα από εθνοτική καταγωγή.
- T11 - Όλοι οι Οθωμανοί όπως ανωτέρω (T10) αλλά ανεξάρτητα από θρησκεία, εθνότητα, γλώσσα και αυτοπροσδιορισμό (περιλαμβάνοντας τους μη-μουσουλμάνους, δηλαδή τους Χριστιανούς και τους Εβραίους).
- T12 - Όλοι οι Οθωμανοί που αυτοπροσδιορίστηκαν ως Τούρκοι ανεξάρτητα από εθνική καταγωγή, γλώσσα και θρησκεία.
- T13 - Όλοι οι πολίτες της σύγχρονης Τουρκίας.
- T14 - Όπως ανωτέρω (T13) αλλά εξαιρώντας τις μη-μουσουλμανικές εθνοτικές ομάδες όπως τους Ρωμιούς, Αρμένιους, Εβραίους κ.ά.
- T15 - Όπως ανωτέρω (T14) αλλά εξαιρώντας τους μη-Τούρκους όπως π.χ., τους Κούρδους.
- T16 - Όλους τους λαούς και όλα τα έθνη που σήμερα μιλούν μια διάλεκτο της τουρκικής.
- T17 - Όλοι που σήμερα αυτοπροσδιορίζονται ως Τούρκοι.

*

Με βάση τα ανωτέρω θα μπορούσαμε να δοκιμάσουμε ορισμένες ασκήσεις. Προσπαθήστε να απαντήσετε στις ερωτήσεις που ακολουθούν:

Ερ. 1. Παρατηρείστε προσεκτικά την «Ε λίστα» και τους ορισμούς των Ελλήνων και σημειώστε σύμφωνα με τη δική σας κρίση και με βάση τις δικές σας ιστορικές γνώσεις τους अपαράδεχτους ορισμούς. (Προσπαθήστε να βρείτε όσους περισσότερους αυτο-αποκλινόμενους ορισμούς. Π.χ., τα ζευγάρια E1-E4 και E7-E8 αντιφάσκουν επειδή στην περίπτωση των E1-E4 τα ελληνικά είναι και δεν είναι προϋπόθεση και στην περίπτωση των E7-E8 και οι δύο παραδέχονται και αρνούνται τον αυτοπροσδιορισμό).

Ερ. 2. Κάντε το ίδιο με τους ορισμούς των Τούρκων της «Τ λίστας».

Ερ. 3. Συγκρίνετε τις δύο λίστες και προσπαθήστε να αναγνωρίσετε «Ελληνες» και «Τούρκους» οι οποίοι στην πράξη (στην πραγματική ζωή) είναι τα ίδια άτομα και λαοί. Σαν παράδειγμα προσέξτε ότι οι E8 και οι T8 όπως και οι E12 και οι T13 αναφέρονται στους ίδιους ανθρώπους.

Οι απαντήσεις σας μπορούν να αξιολογηθούν ως εξής:

A 1 - Μετρήστε τους ορισμούς που δεν αποδέχεστε.

- Αν βρείτε λιγότερους από 3 ως αντιφατικούς και अपαράδεχτους στην «Ε λίστα» οι πιθανότητες είναι οι εξής:
 - α) είστε ένας 100% Έλληνας πατριώτης,
 - β) αγαπάτε τους Έλληνες και θέλετε να βλέπετε γύρω σας όσο το δυνατόν περισσότερους.
 - γ) πρέπει να επισκεφτείτε έναν οφθαλμίατρο.
- Αν βλέπετε 3 έως 6 απαράδεχτους ορισμούς στην ίδια «Ε λίστα» είστε ένας φυσιολογικός Έλληνας.
- Αν βρείτε περισσότερους από 6 τότε δεν είστε Έλληνας και εάν βρήκατε περισσότερους από 10 μάλλον είστε ένας Τούρκος.

A 2 - Στην «Γ λίστα» ισχύουν τα εξής:

- Αν δεν βρείτε περισσότερους από 2 απαράδεχτους ορισμούς είστε ένας τέλειος Τούρκος πατριώτης ή έχετε προβλήματα όρασης (ή και τα δύο).
- Αν έχετε βρει 3-9 ορισμούς είστε ένας φυσιολογικός Τούρκος, με περισσότερους από 9 δεν είστε Τούρκος και με περισσότερους από 13 είστε Έλληνας.
- Οι τρίτοι θα μπορούσανε κατ' αναλογία να μετρήσουνε τον φιλελληνισμό ή τον φιλοτουρκισμό τους (ή τον ανθελληνισμό και τον αντιτουρκισμό τους).

A 3 - Πόσους «Έλληνες» και «Τούρκους» οι οποίοι στην ουσία είναι οι ίδιοι έχετε εντοπίσει;

Θα πρέπει να έχετε βρει τουλάχιστον 5 ζευγάρια. Αν έχετε βρει λιγότερα αυτό σημαίνει ότι

- δεν έχετε καλές ιστορικές γνώσεις,
- δεν γνωρίζετε τους Έλληνες και τους Τούρκους αρκετά καλά,
- δεν παραδέχεστε την πραγματικότητα,
- σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να διαβάσετε προσεκτικά αυτόν τον οδηγό που κρατάτε στα χέρια σας.

Αποτελέσματα:

1 - Εάν έχετε διαπιστώσει ότι είστε γενικά ένας (Έλληνας ή Τούρκος) «τέλειος» πατριώτης τότε είναι πολύ πιθανό αυτός ο οδηγός να μην αποδειχθεί και πολύ χρήσιμος για σας. Μη συμμετέχετε σε διαδικασίες που αποσκοπούν να βελτιώσουν τις ελληνοτουρκικές διμερείς σχέσεις. Στην περίπτωση σας η αποχή από τέτοιου είδους δραστηριότητες αποτελεί τη μεγαλύτερη συνεισφορά προς αυτήν την κατεύθυνση.

Κοιτάξτε να επωφεληθείτε από την αντίστροφη χρήση του οδηγού. Οι προσπάθειες σας, όποια πρόθεση και αν έχουν, θα αποδώσουν έτσι ή αλλιώς τα ίδια αποτελέσματα. Αλλά έτσι θα νοιώσετε πιο άνετα και θα απολαύσετε τις φυσικές σας τάσεις. Απολαύστε την ένταση!

2 - Εάν είστε ένας «τρίτος» ή ένας «φυσιολογικός» Έλληνας η Τούρκος (ή και τα δύο, ας πούμε E8-T8 ή E13-T17) συνεχίστε με το δεύτερο κεφάλαιο.

Κεφάλαιο 2

ΜΟΙΑΖΟΥΝ ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ ;

Ποτέ μην παρομοιάζετε την Ελλάδα και/ή την Τουρκία με μια χώρα που βρίσκεται στα ανατολικά τους και ειδικά μην υποστηρίζεται ότι αυτή η ανατολική χώρα μοιάζει με την Ελλάδα ή την Τουρκία. Οι λαοί και των δύο χωρών έχουν τη «Δύση» σε μεγάλη υπόληψη και δεν θέλουν να ταυτίζονται με «ανατολικούς» γείτονες. Ακόμα και αν ορισμένοι με κριτική διάθεση δηλώνουν την περιφρόνηση τους για τον Δυτικό Κόσμο - ο οποίος εκλαμβάνεται ως Καθολικός / Προτεσταντικός (από τους Έλληνες), ως Χριστιανικός (από τους Τούρκους) και ως καπιταλιστικός / ιμπεριαλιστικός (και από τους δύο) - προτιμούν να συγκρίνονται και να συσχετίζονται με τον «δυτικό» κόσμο. Πολλοί θα αρνηθούν ότι έχουν τέτοιες προτιμήσεις, θα υποστηρίξουν ότι είναι υπερήφανοι για την ανατολική τους ταυτότητα, θα δηλώσουν Ανατολικοί, Μεσογειακοί, Βαλκανικοί και θα υπενθυμίσουν την αντίθεση τους στους «Φράγκους» ή στην «άπιστη» (gavur) Δύση. Αλλά ελάχιστοι θα αυτοπροσδιορισθούν ως Ασιάτες. Γενικά ο Ευρωπαϊσμός είναι «in».

*

Σαν ένα επακόλουθο των ανωτέρω οι Τούρκοι θέλουν να συγκρίνονται και δέχονται ομοιότητες με την Ελλάδα και τους Έλληνες ενώ δεν ισχύει το αντίθετο.⁵ Οι Έλληνες έχουν αναπτύξει ένα γνωστό απόφθεγμα - «ούνα ράτσα, ούνα φάτσα» - που σημαίνει «μοιάζουμε τόσο πολύ με τους Ιταλούς!».⁶ Από ότι γνωρίζω οι Ιταλοί δεν είναι και τόσο ενήμεροι για το απόφθεγμα και φοβάμαι δεν είναι ούτε και ενήμεροι και για τις υποτιθέμενες ομοιότητες. Από την άλλη οι Τούρκοι απεχθάνονται την ιδέα ότι έχουν κοινά με του Ιρανού ή τους Άραβες: κοινή θρησκεία, κουζίνα, γλωσσικές επιρροές, κοινή ιστορία, παραδόσεις, κ.ά. Οι Τούρκοι που επιτυχώς διαπιστώνουν ομοιότητες με τους Έλληνες ποτέ δεν προσέχουν τις ομοιότητες που υπάρχουν με τους Άραβες και με τους

⁵ Αυτή είναι μια γενίκευση. Υπάρχουν βέβαια και Τούρκοι που δεν θα ήθελαν να «ομοιάζουν» με τον γείτονα. Αυτοί είναι οι ακραίοι εθνικιστές, ορισμένοι θρησκόληπτοι κ.ά. Είναι οι Τούρκοι διανοούμενοι οι οποίοι βιώνουν τις σχέσεις με τους Έλληνες, αυτοί που τονίζουν τις ομοιότητες.

⁶ Οι ίδιοι Έλληνες δυσανασχετούν με τη θέση του M Bernal *Black Athena*, βασικά επειδή το έργο αυτό τονίζει την «ανατολική/αφρικανική» παράδοση των αρχαίων Ελλήνων.

άλλους ανατολικούς λαούς. Και οι δύο λαοί θέλουν να μοιάζουν με τους δυτικούς.⁷

Έτσι, ακούμε συχνά την τουρκική πλευρά να επαναλαμβάνει, με καλή διάθεση, πόσο κοντά βρίσκονται οι δύο λαοί, μια και μοιάζουν τόσο πολύ, πως έχουν ένα κοινό παρελθόν, κοινές παραδόσεις και συνήθειες. Τα επιχειρήματα είναι η κοινή παράδοση στα φαγητά, στη μουσική, στις κοινές λέξεις, το τάβλι. Ορισμένοι τονίζουν και την εξωτερική εμφάνιση των πολιτών.

Οι Έλληνες τα ακούν αυτά με απόγνωση και έκπληξη, προσπαθώντας να μαντεύσουν αν η άλλη πλευρά ειρωνεύεται, αν κοροϊδεύει, αν προσπαθεί να προσβάλλει ή αν συμπεριφέρεται αφελώς. Η Τουρκική πλευρά, με τη σειρά της, ποτέ δεν καταλαβαίνει γιατί οι Έλληνες δεν παραδέχονται τις «αυτονότητες» ομοιότητες.

*

Γι αυτό είναι καλύτερα οι Τούρκοι (και οι τρίτοι) να μην αναφέρουν στους Έλληνες αυτές τις «καταστροφικές» ομοιότητες. Από την πλευρά τους οι Έλληνες θα πρέπει να δείξουν κάποια ανθεκτικότητα και ανεκτικότητα όταν κάποιος τους προκαλούν με απαράδεκτες ομοιότητες. Έχοντας διαβάσει αυτές τις γραμμές, θα πρέπει πια να ξέρουν τι στην πραγματικότητα εννοεί και επιδιώκει ο Άλλος.

Πάντως ο λόγος των «ομοιοτήτων» θα φανεί πολύ χρήσιμος όταν απευθύνεται προς τους Τούρκους. Μάλιστα θα μπορούσε κανείς να τονίσει και να επαυξήσει τις ομοιότητες (με την προϋπόθεση ότι δεν είναι παρόντες οι Έλληνες). Είναι πράγματι πολύ εύκολο να εντοπιστούν

⁷ Πέρα από τον «θαυμασμό» που η Ανατολή τρέφει για την Δύση και που βασικά πηγάζει από τις επιτυχίες της Χριστιανικής Δύσης στον χώρο της τεχνολογίας, υπάρχει και μια διάσταση «μίσους». Αυτή η σχέση θαυμασμού-μίσους μεταξύ Ανατολής και Δύσης έχει μια μεγάλη προϊστορία. Οι πόλεμοι και οι εισβολές που διάρκεσαν για αιώνες μεταξύ των Μουσουλμάνων και των Χριστιανών άφησαν βαθιά σημάδια και προκαταλήψεις και στις δύο πλευρές, ενισχύοντας και την πλευρά του μίσους. Οι πλευρές θα χρειαστούν αιώνες για ξεπεράσουν απόλυτα τον τρόπο που εκλαμβάνουν το παρελθόν. Από την άλλη θα μπορούσε αυτή εμπάθεια να τεκμηριωθεί και να εκτεθεί στις κοινωνίες. Ανεξάρτητα αν μπορούν ή όχι να ελέγξουν τις ψυχολογικές τάσεις προκατάληψης, αυτή η «γνώση» θα λειτουργήσει μάλλον θετικά. Οι σχέσεις Ανατολής-Δύσης δεν θα μας απασχολήσουν άλλο εδώ. Θα ήταν ωφέλιμο πάντως να προσέξουμε ότι η Ελλάδα συχνά εκλαμβάνεται σαν μια δυτική χώρα από τους Τούρκους. Έτσι κάθε πρόθεση των δυτικών δυνάμεων για μεσολάβηση τους μεταξύ των δύο χωρών, εκλαμβάνεται τουλάχιστον με καχυποψία από την «ανατολική» Τουρκία. Από την άλλη οι Έλληνες δεν αισθάνονται αποξενωμένοι επειδή «βλέπουν» την «Καθολική / Προτεσταντική» Δύση να συμπεριφέρεται με προκατάληψη κατά της Ελληνορθόδοξης Ελλάδας. Ωφελεί αν οι μεσολαβητές επιλέγονται από άτομα που έχουν δηλώσει μειωμένο ενδιαφέρον για το θρήσκευμα ή είναι, ας πούμε Εβραίοι, Βουδιστές ή από άλλες εξωτικές θρησκευτικές ομάδες. Αυτοί μπορεί να δώσουν την εντύπωση του πιο αμερόληπτου στους Έλληνες και στους Τούρκους.

ομοιότητες μεταξύ δύο ομάδων ανθρώπων οι οποίες έζησαν επί αιώνες μέσα στα σύνορα ενός κράτους και στην ίδια γεωγραφική περιοχή.⁸

Αυτό είναι το λιγότερο που μπορούν να κάνουν οι δύο πλευρές. Το μέγιστο είναι να ξεπεράσουν τον εαυτό τους και οι Έλληνες να αποδεχτούν, σαν μια χειρονομία γενναιοψυχίας, ότι είναι «ούνα ράτσα, ούνα φάτσα» με τους Τούρκους, και οι Τούρκοι, σαν μια πράξη αυταπάρνησης, να δεχτούν τον Ασιατικό τους χαρακτήρα και ότι δεν έχουν τίποτα το κοινό με τους Έλληνες. Αν ποτέ επιτύχουν αυτό οι δύο πλευρές μια μεγάλη και εκπληκτική ηρεμία θα κυριαρχήσει στις Ελληνοτουρκικές σχέσεις. Θα αποκατασταθεί η εμπιστοσύνη σε μεγάλο βαθμό. Λεπτομέρειες σχετικά με άλλα «μη» και «κάνε» θα ακολουθήσουν κάτω από άλλα κεφάλαια: ιστορία, σύμβολα, κ.ά.

*

Αυτό το θέμα των ομοιοτήτων παρουσιάζει άλλες δύο πτυχές: μία «αυτοκρατορική» διάσταση και μια «εθνικής ταυτότητας». Οι Τούρκοι ως κληρονόμοι μιας πολυεθνικής αυτοκρατορίας και μιας πολιτικής η οποία επιδίωκε να συσπειρώσει τις εθνοτικές ομάδες κάτω από την Οθωμανική κυριαρχία, είναι πλησιέστεροι στην παράδοση όπου τονίζεται η ανάγκη και η λογική του «να ζούμε μαζί και ενωμένοι». Έχουν την τάση να τονίζουν τις ιστορικές, φυλετικές και γλωσσικές ομοιότητες. Οι Έλληνες - αλλά και τα άλλα έθνη το οποία επαναστάτησαν και πολέμησαν κατά των Οθωμανών για να ιδρύσουν ένα κυρίαρχο κράτος - τονίζουν τις διαφορές οι οποίες εξαναγκάζουν και νομιμοποιούν την διαφοροποίηση του «έθνους» και την απόσχιση.

Η εθνική ταυτότητα σχετίζεται με την ανάγκη των εθνών να τονίσουν τη διαφορετικότητα και την μοναδικότητά τους. Οι Έλληνες οι οποίοι

⁸ Σε αυτόν το οδηγό κάθε θέση έχει υποστεί κάποια απλοποίηση και κατά συνέπεια και κάποια αλλοίωση. Οι λαοί που έζησαν για αιώνες μαζί δεν είναι «δύο», όπως υποστηρίζεται από την εθνική ιστοριογραφία αλλά «πολλοί» και ως άτομα εκατομμύρια. Αυτά τα άτομα δεν έζησαν μέσα σε «ένα» κράτος αλλά τουλάχιστον σε «τρία», στο Βυζαντινό, στο Σελτζουκικό και στο Οθωμανικό ή μέσα σε αυτοκρατορίες η οποίες καθώς άλλαζαν μέσα στους αιώνες βίωσαν διάφορα στάδια κρατικών θεσμών.

Στην ουσία οι «δύο» πλευρές ταυτόχρονα μοιάζουν και δεν μοιάζουν. Αυτό είναι αναμενόμενο για όλα τα γειτονικά έθνη: εξωτερικά μοιάζουν, ανταλλάσσουν λεξιλόγια (υπάρχουν περίπου πέντε χιλιάδες κοινές λέξεις στα σύγχρονα ελληνικά και τουρκικά), μαγειρεύουν τα ορισμένα φαγητά με τον ίδιο τρόπο, αλλά και η κάθε πλευρά σκέπτεται (και ειδικά σχετικά με το παρελθόν), αισθάνεται και συμπεριφέρεται με έναν δικό της τρόπο, ανήκει σε διαφορετικές πολιτικές και κοινωνικές πραγματικότητες, έχουν άλλες δοξασίες και οικογενειακές σχέσεις (διαφορές που γίνονται πιο αισθητές στον αγροτικό χώρο). Είναι διαφορετικοί επειδή οι Τούρκοι πιστεύουν, διαφορετικά από τους Έλληνες, ότι μοιάζουν με τους Έλληνες. Η κάθε πλευρά πιστεύει ότι η Άλλη πλευρά είναι κάπως περίεργη, και παρεξηγούν ακόμα και ορισμένες μικρές διαφορές. Π.χ. τους φαίνεται περίεργο ότι οι μεν διαβάζουν τους αριθμούς του τηλεφώνου ως 23-93-2-37 (στην Ελλάδα) και οι δε ως 239-32-37. Με άλλα λόγια ανήκουν σε διαφορετικά έθνη.

έζησαν, σύμφωνα με τη γενική λαϊκή πεποίθηση, για τετρακόσια χρόνια κάτω από «Τουρκική σκλαβιά» δε θέλουν να τους υπενθυμίζεται ότι πιθανώς έχουν (πολιτιστικά και ειδικά βιολογικά) χαρακτηριστικά του εισβολέα. Οι Έλληνες αισθάνονται προσβεβλημένοι όταν υπενθυμίζεται ένα παρελθόν με τουρκικές επιρροές.

Μια τέτοια τάση παρατηρείται και στην τουρκική πλευρά. Οι Τούρκοι οι οποίοι αρέσκονται να τονίζουν τις ομοιότητες με τη σύγχρονη Ελλάδα, με ένα μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δε φαίνονται χαρούμενοι όταν ο ελληνικός χαρακτήρας της αρχαίας Ιωνίας και του Βυζαντίου έρχεται στην επικαιρότητα. Νιώθουν αμήχανα όταν τους υπενθυμίζεται ότι έχουν κληρονομήσει τόσα πολλά ελληνικά εδάφη, τόσους ελληνικούς λαούς και τους αντίστοιχους πολιτισμούς τους. Παρατηρείται μια αποσιώπηση σε αυτό το θέμα.

Οι Τούρκοι αναφέρουν τις ομοιότητες οι οποίες (πραγματικά ή υποθετικά) δημιουργήθηκαν κατά τη λαμπρή περίοδο της Οθωμανικής εποχής και της τουρκικής κυριαρχίας (κατά την εποχή της «δικής μας» κυριαρχίας και ανωτερότητας). Δεν αναφέρονται στις εποχές όπου συντελέστηκαν οι φυλετικές προσμίξεις των ελληνόφωνων και των τουρκόφωνων, στον 11^ο-14^ο αιώνα, όταν δηλαδή η Βυζαντινή Αυτοκρατορία είχε μια αμεσότερη επιρροή πάνω στους Μουσουλμάνους. Από την άλλη ορισμένοι έλληνες ιστορικοί προτιμούν να υπενθυμίζουν αυτό που αποσιωπά η άλλη πλευρά: υπήρξαν μεγάλα ρεύματα εξισλαμισμών μεταξύ των Χριστιανικών πληθυσμών τη Μικράς Ασίας.

Οι ευαισθησίες (των Τούρκων) σχετικά με τους Ίωνες και τους Βυζαντινούς, όπως και με την «ιστορία» θα μας απασχολήσουν στο επόμενο κεφάλαιο.

**

Ασκήσεις (προαιρετικά)

Φαντασθείτε ένα διάλογο δύο ανθρώπων, όπου ο ένας υποστηρίζει ότι οι Έλληνες και οι Τούρκοι ομοιάζουν και ο άλλος το αντίθετο. Παρακολουθείστε τα επιχειρήματα τους. Μετά απαντήστε στις ερωτήσεις που ακολουθούν.

- A: Οι Έλληνες και οι Τούρκοι έζησαν αιώνες μαζί κάτω από Οθωμανική κυριαρχία. Μοιάζουν τόσο πολύ!
- B: Και όμως πάντα δημιούργησαν διαφορετικές κοινότητες και διαφορετικά χωριά.
- A: Αλλά ξέρουμε πολλές περιπτώσεις με ανάμικτα χωριά. Και στις πόλεις οι δρόμοι ήταν βέβαια κοινοί.
- B: Οι διαφορές υπάρχουν ανεξάρτητα από τη φυσική γειτνίαση. Έλληνες και Τούρκοι ανήκαν σε διαφορετικούς πολιτισμούς και διαφορετικές θρησκείες.
- A: Αλλά υπάρχουν πολλές ομοιότητες μεταξύ των μονοθεϊστικών θρησκειών.
- B: Οι Έλληνες είχαν μια διαφορετική οικογενειακή δομή, εφάρμοσαν τη μονογαμία.
- A: Τα χαρέμια των Μουσουλμάνων είναι ένας μύθος. Οι περισσότεροι Τούρκοι εφάρμοσαν τη μονογαμία, αλλά το σημαντικότερο, τον τελευταίο αιώνα η πολυγαμία ήταν ήδη εκτός νόμου.
- B: Οι οικογένειες σχηματίζονται διαφορετικά σύμφωνα με την παράδοση. Οι Τούρκοι πληρώνουν για να πάρουν μια γυναίκα (başlık), ενώ στην περίπτωση των Ελλήνων οι γυναίκες πληρώνουν προίκα.
- A: Αυτά είναι μια παλιά ιστορία και λεπτομέρειες.
- B: Ακόμη και οι τελείως γυμνοί Έλληνες και Τούρκοι διαφέρουν αισθητά: οι Τούρκοι έχουν περιτομή, οι Έλληνες δεν έχουν. Οι Τουρκάλες αλλά και ορισμένοι Τούρκοι ασκούν την αποτρίχωση, αυτό δε συνηθίζεται στους Έλληνες.
- A: Αλλά δεν είναι αυτά τα μέρη που προσδιορίζουν τις ομάδες των λαών! Γιατί δε βλέπετε ότι μαγειρεύουμε τα ίδια φαγητά, τραγουδούμε τα ίδια τραγούδια, παραδοσιακά ντυνόμαστε τόσο όμοια, ανταλλάξαμε χιλιάδες λέξεις και επισκεφτήκαμε ο ένας τους ναούς του άλλου εδώ και αιώνες. Ζήσαμε ειρηνικά μέσα την Οθωμανική πολυεθνική Αυτοκρατορία.
- B: Έχετε μια επιλεκτική μνήμη. Εδώ και αιώνες η Χριστιανοσύνη έζησε σε αιχμαλωσία, οι Έλληνες πιάστηκαν για να αλλαξοπιστήσουν, τα ελληνόπουλα βίαια μετατράπηκαν σε γενιτσάρους, οι Έλληνες ήταν δευτέρας κατηγορίας πολίτες μέσα σε μια Μουσουλμανική επικράτεια.

- A: Έχετε μια έμμομη ιδέα με το παρελθόν! Γιατί δεν μπορείτε να δείτε την κατάσταση όπως αυτή είναι. Οι Έλληνες και Τούρκοι φυσιολογικά ομοιάζουν, σαν άτομα κάνουν τα ίδια όνειρα για την ζωή τους, η καθημερινότητα τους τόσο μοιάζει.
- B: Εγώ βλέπω άλλα και περίεργα πράγματα: οι Τούρκοι δε τρωνε χοιρινό, σκέπτονται την αμαρτία όταν πίνουν οينوπνευματώδη, βγάζουν τα παπούτσια τους όταν εισέρχονται σε χώρους ιερούς, πλένονται αντί να κάνουν χρήση χαρτιού υγείας, θυσιάζουν δημοσίως πρόβατα κόβοντας το λαιμό τους και τελικά θάβονται μέσα σ' ένα σάβανο αντί σε φέρετρο. Όλα αυτά είναι περίεργα πράγματα για μας.
- A: Αλλά είναι οι Έλληνες ιερείς αυτοί που απέχουν από τη σαρκική επαφή, οι Έλληνες κάνουν «barbeque» χιλιάδες (ολόκληρα) πρόβατα δημοσίως κάθε Πάσχα. Αυτά φαίνονται περίεργα και στους Τούρκους. Και τι μ' αυτό; Ορισμένοι άκρως θρησκευόμενοι Τούρκοι πιστεύουν ότι οι Έλληνες είναι οι περίεργοι. Γι αυτούς οι τρόποι του Άλλου είναι διαφορετικοί και περίεργοι. Από αυτήν την άποψη αυτοί οι Τούρκοι μοιάζουν πολύ με τους Έλληνες.
- B: Αυτοί οι Τούρκοι σκέπτονται με αυτόν τον τρόπο επειδή είναι πολύ συντηρητικοί, στην ουσία οπισθοδρομικοί. Πιστεύω ότι αυτή είναι μια επιπρόσθετη διαφορά μεταξύ των δύο πλευρών. Η Τουρκία δεν έχει ακόμα στερεώσει μια δημοκρατική κοινωνία, δε σέβεται τα ανθρώπινα δικαιώματα, κ.ά. Ενώ η Ελλάδα είναι τόσο διαφορετική.
- A: Αυτή είναι η εικόνα που έχει η Ελλάδα για τον εαυτό της. Οι Έλληνες ξεχνούν και το σκοτεινό μεσαίωνα του Βυζαντίου και τις δικτατορίες του πρόσφατου παρελθόντος: Μεταξάς, εμφύλιος, το στρατιωτικό καθεστώς του 1967-1974. Βλέπουν ότι θέλουν να δουν.

Ερωτήσεις:

- 1- Πιστεύετε ότι αυτοί οι δύο άνθρωποι μπορούν να συνεννοηθούν σ' αυτό το θέμα; Γιατί;
- 2- Ποιος σύμφωνα μ'εσάς μιλάει πιο λογικά, ο Α ή ο Β; Σε ποιον αισθάνεστε πιο κοντά;
- 3- Τι άλλο θα μπορούσατε να προσθέσετε σ' αυτά τα επιχειρήματα για να τα κάνετε πιο πειστικά;

Ο αναγνώστης θα πρέπει να απαντήσει στις ερωτήσεις σαν μια άσκηση για να έχει μια αίσθηση πώς οι Έλληνες και οι Τούρκοι «επικοινωνούν» και ειδικότερα σε θέματα «ομοιοτήτων». Οι «σωστές» απαντήσεις είναι μια προσωπική και εθνική υπόθεση όπου ο συγγραφέας δε σκοπεύει να επέμβει. Παρακάτω πάντως θα επιχειρηθεί μια εκτίμηση διαλόγων αυτού του είδους.

ΜΙΑ ΚΟΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΠΟΥ ΔΙΧΑΖΕΙ

Αυτό το κεφάλαιο είναι εκτενέστερο επειδή η «ιστορία» παίζει ένα σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των ευαισθησιών μεταξύ των εθνών. Αλλά με τον όρο ιστορία εδώ δε νοείται αυτό που καταλαβαίνει ο μέσος πολίτης, δηλαδή τι έχει συμβεί στο παρελθόν. Με τον όρο αυτό χαρακτηρίζεται ο τρόπος που το παρελθόν υιοθετείται και προσαρμόζεται για να ανταποκριθεί στις εθνικές ανάγκες. Αυτή η ιστορία δεν ξεκινά από το παρελθόν για να φτάσει στις μέρες μας αλλά από το σήμερα και πάει πίσω, ερμηνεύοντας παλιά γεγονότα, με ένα επιλεκτικό τρόπο, με παραλείψεις, με παραποιήσεις, με υπερβολές σε ορισμένες περιπτώσεις και με αποσιωπήσεις σε άλλες.

Το αποτέλεσμα είναι ότι πλέον οι Έλληνες και οι Τούρκοι βιώνουν μια τελείως διαφορετική εικόνα του παρελθόντος. Στην πραγματικότητα αυτή η τελευταία φράση θα πρέπει να διατυπωθεί αντίστροφα: αυτοί που εκλαμβάνουν το παρελθόν με διαφορετικό τρόπο αυτοπροσδιορίζονται και ως Έλληνες ή και ως Τούρκοι. Αν ποτέ οι ιστορικοί των δύο χωρών μπορέσουν και συμβιβάσουν τις δύο αντιφατικές ερμηνείες του παρελθόντος, μπορεί και η εθνική ταυτότητα όπως εκλαμβάνεται από κάθε πλευρά να πρέπει να αλλάξει δραστικά.

Οι νέοι και σύγχρονοι Έλληνες και Τούρκοι ιστορικοί, ακολουθώντας τις τελευταίες εξελίξεις στον ακαδημαϊκό χώρο, πολύ φυσικά παραδέχονται ότι η ιστορική παρουσίαση του «έθνους» είναι ένα σχετικά σύγχρονο φαινόμενο. Στην ουσία οι νεοέλληνες σαν ένα έθνος παρουσιάζονται στο τέλος του 18^{ου} αιώνα και οι Τούρκοι στο τέλος του 19^{ου}.

Είναι εύκολο να μιλούμε για Έλληνες και Τούρκους μετά από αυτές τις εποχές, δηλαδή αφού έχουν οι λαοί αυτοπροσδιορισθεί ως Έλληνες και Τούρκοι. Αλλά προγενέστερα, δεν υπάρχουν σταθερά κριτήρια που τεκμηριώνουν την Ελληνικότητα και την Τουρκικότητα. Δεν είναι η γλώσσα επειδή σλαβόφωνοι, αλβανόφωνοι και τουρκόφωνοι σήμερα γίνονται αποδεκτοί άνετα και χωρίς ενδοιασμούς ως Έλληνες, όπως και πολλοί αλβανόφωνοι, ελληνόφωνοι, κ.ά., ως Τούρκοι. Δεν είναι η θρησκεία αυτό που προσδιορίζει το «έθνος» εφόσον από αρχαίους ειδωλοάτρες σε άθεους και σε ευλαβείς Ορθοδόξους, όλοι θεωρούνται μέλη ενός έθνους. Στην σημερινή Τουρκία όπου μαίνεται ένας «πολιτιστικός εμφύλιος πόλεμος» λόγω των διαφωνιών σχετικά με την άσκηση των θρησκευτικών ελευθεριών, αυτή η ασυμφωνία δεν καταργεί τον κοινό εθνικό χαρακτήρα των πολιτών. Όσο για την ασαφή έννοια της «ενωτικής κουλτούρας» που υποστηρίζεται από ορισμένους εθνικιστές, αυτή υποτίθεται ότι πάντα υπάρχει παρά τις γλωσσικές και θρησκευτικές διαφορές, ακόμα και αν υπάρχουν πλευρές οι οποίες μέσα από ένα

εμφύλιο πόλεμο προσπαθούν να εξουδετερώσουν την άλλη πλευρά για να φτιάξουν δική τους κοινωνία με τις ιδιαιτερότητές της.

*

Ένα παράδειγμα της δυσκολίας προσδιορισμού ταυτοτήτων είναι οι Καραμανλήδες. Οι Καραμανλήδες είναι τουρκόφωνοι Ορθόδοξοι Χριστιανοί της Ανατολίας / Μικράς Ασίας.⁹ Σύμφωνα με την τουρκική ιστοριογραφία είναι Τούρκοι που άλλαξαν θρησκεία και σύμφωνα με την ελληνική, είναι Έλληνες που άλλαξαν τη γλώσσα τους.¹⁰ Οι Καραμανλήδες τελικά με την υποχρεωτική ανταλλαγή του 1923 εστάλησαν στην Ελλάδα. Οι ελληνόφωνοι Μουσουλμάνοι της Κρήτης εστάλησαν και αυτοί στην Τουρκία. Η ανταλλαγή έγινε με γνώμονα τη θρησκεία η οποία θεωρήθηκε καθοριστική για τον προσδιορισμό της εθνότητας.¹¹

Οι Καραμανλήδες και οι Τουρκοκρητικοί μπορούσαν να γίνουν αντιληπτοί μόνο σαν Έλληνες ή σαν Τούρκοι. Η απλοϊκή και δυϊκή ταξινόμηση του εθνικισμού έχει τους περιορισμούς της. Στην περίοδο της εθνογένεσης αλλά και μετά όλες οι ομάδες των πολιτών έπρεπε να ενταχθούν μέσα σε αυτές τις δύο εθνικές κατηγορίες: Έλληνες-Τούρκοι. Μια δική μας ομάδα ανθρώπων που μιλούσαν τη γλώσσα του «Άλλου» ήταν πράγματι ένα πρόβλημα. Γι αυτό πιθανόν οι Καραμανλήδες στην Ελλάδα δεν ίδρυσαν τα δικά τους πνευματικά κέντρα, όπως έκαναν όλοι οι άλλοι πρόσφυγες, και δε μερίμνησαν να διαφυλάξουν τη γλώσσα τους και τις παραδόσεις τους.

Μην αναφέρεστε σε αυτό το θέμα, είναι πολύ λεπτό, να το αποφύγετε.

*

Το θέμα της «ιστορίας» μπορεί να γίνει καλύτερα κατανοητό σαν μια αντίληψη που συνδέεται με την εθνική ταυτότητα και να απεικονιστεί σαν μια πυροστιά. Φανταστείτε το ένα της πόδι αποτελείται από υπερηφάνεια, το άλλο από ντροπή και το τρίτο από ανασφάλεια (η πυροστιά κάθετε πάνω σε στάχτες που καλύπτουν μια φωτιά). Η εθνική ιστορία των Ελλήνων και των Τούρκων, ειδικά η πτυχή που έχει να κάνει

⁹ Οι Τούρκοι δυσχεραστούν στο άκουσμα της τοπωνυμίας «Μικρά Ασία» (Asia Minor), και προτιμούν το Ανατολία (Anadolu, στα Τουρκικά) (Βλ. Κεφάλαιο 1 και Κεφάλαιο 2 / ασκήσεις). Το Ανατολία ηχεί πιο τουρκικό αλλά είναι βέβαια ελληνική λέξη. Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια προσπάθεια στην Τουρκία να αντικατασταθεί το «Anadolu» με το «Τουρκία». Η ελληνική πλευρά νιώθει άνετα με τις δύο πρώτες: Μικρά Ασία (ή Μικρασία) και Ανατολία (ή Ανατολή).

¹⁰ Αυτό που υπονοείται από την τουρκική πλευρά είναι ότι «κανονικά» οι Τούρκοι θα πρέπει να είναι Μουσουλμάνοι και αυτό που εννοεί η ελληνική πλευρά είναι ότι οι Έλληνες θα πρέπει να είναι Χριστιανοί. Άλλες ταυτότητες από τα ζεύγη Έλληνας/Χριστιανός και Τούρκος/Μουσουλμάνος είναι αδιανόητες όταν ερμηνεύεται η εθνική ιστορία.

¹¹ Το θέμα είναι κάπως πιο σύνθετο. Οι Χριστιανοί Συριανοί και οι Μουσουλμάνοι Αρβανίτες δεν ανταλλάχθηκαν, αλλά εδώ δεθα εξαντλήσουμε όλες τις λεπτομέρειες.

με την πλευρά τη «δική μας» και του «Άλλου», είναι σημαντικά σημαδεμένη με αυτά τα συστατικά. Η υπερηφάνεια εκφράζεται με υπερβολικούς εκθειασμούς, με τιμές και νίκες που αποδίδονται σε «μας», τη δική μας πλευρά. Η ντροπή εντοπίζεται έμμεσα: ή στις αποσιωπήσεις των αποτρόπαιων γεγονότων που χρεώνονται σε «μας» ή στον υπερβάλλοντα ζήλο να αποδείξουμε ότι ο Άλλος είναι υποδεέστερος, χειρότερος, κ.ά. Η ανασφάλεια αναπτύσσεται καθώς το έθνος πορεύεται στον απώτερο στόχο του, στην εθνική κυριαρχία. Η ανασφάλεια είναι ο φόβος στήρησης της πιο ιερής πτυχής του έθνους, της κυριαρχίας, η οποία κοινώς εκφράζεται ως «ελευθερία» ή «ανεξαρτησία».

Οι Έλληνες πολέμησαν κατά των «Τούρκων» για να ιδρύσουν το εθνικό τους κράτος το 1821-1829. Οι Τούρκοι πολέμησαν κατά των Ελλήνων το 1919-1922, μετά από εκατό χρόνια με τον ίδιο στόχο. Αυτή μπορεί να είναι η μόνη περίπτωση στην ιστορία όπου ιδρύθηκαν δύο έθνη-κράτη αφού πολέμησαν το ένα κατά του άλλου, διαδοχικά, και όπου ο 'Άλλος εκλαμβάνεται ως «εθνικός εχθρός».

Ο Άλλος τοποθετείται μέσα σε αυτό το γενικό πλαίσιο της ιστορικής ερμηνείας και σχετίζεται με ανασφάλεια και φόβο και από τις δύο πλευρές. Για τους Τούρκους οι Έλληνες είναι ένας λαός με ατέρμονες επεκτατικές συμπεριφορές. Ξεκίνησαν με ένα ταπεινό εθνικό κρατίδιο το 1829 και μετά επεκτάθηκαν κατά των τουρκικών (οθωμανικών) εδαφών πολλές φορές: το 1881, 1913, 1923, 1947. Υπάρχουν και αποτυχημένες απόπειρες: 1897, 1919-1922, 1974. Οι Έλληνες έχουν ένα διαφορετικό πλαίσιο αναφοράς. Οι Τούρκοι ήρθαν από την Ασία σαν εισβολείς και κατέκτησαν τα ελληνικά (βυζαντινά) εδάφη. Προκάλεσαν την εξαφάνιση των Ελλήνων της Μικράς Ασίας και σκλάβωσαν τους Έλληνες οι οποίοι ζούσαν στα εδάφη που σήμερα είναι γνωστά ως Ελλάδα. Οι Τούρκοι, οι οποίοι ζουν σήμερα πάνω σε παλαιά ελληνικά εδάφη ακόμη απειλούν την ακεραιότητα της Ελλάδας. Τελευταία κατέκτησαν μέρος της Κύπρου.

*

Έχοντας τα ανωτέρω κατά νου γίνονται κάπως κατανοητές ορισμένες ιστορικές θέσεις και ορισμένα συναισθήματα. Οι Έλληνες θέλουν να τεκμηριώσουν τα κάτωθι.

A) Αποτελούν ένα έθνος το οποίο έζησε «σ' αυτήν την περιοχή» εδώ και 3000-4000 χρόνια χωρίς διακοπή.

B) Οι αρχαίοι Έλληνες, οι Βυζαντινοί, οι Καραμανλήδες, οι Νεοέλληνες κ.ά., αποτελούν ένα σύνολο, το ελληνικό έθνος.

Γ) Οι Έλληνες οι οποίοι πάντα ίδρυσαν μεγάλους πολιτισμούς αντιμετώπισαν τους «βάρβαρους» Τούρκους, καταστράφηκαν και υποδουλώθηκαν σ' αυτούς.

Δ) Οι Έλληνες για πολλούς αιώνες υπόφεραν από την τουρκική κατοχή και πολέμησαν σκληρά για να αποκτήσουν την ελευθερία τους.

Ε) Ακόμα και σήμερα, αυτό το σκοτεινό παρελθόν γίνεται αισθητό, σαν μια απειλή και σαν μια πιθανότητα να επαναληφθεί. Η κατοχή της Κύπρου και οι διωγμοί κατά της ελληνικής μειονότητας της Κων/πολης υπενθυμίζονται για να τεκμηριωθούν οι κακές προθέσεις της «άλλης πλευράς».¹²

Σε αυτήν την ομολογουμένως υπερβολικά απλοϊκή περίληψη βρίσκουμε όλα τα συστατικά της πυροστιάς που αναφέραμε παραπάνω: την υπερηφάνεια, την ντροπή και ανασφάλεια. Η ντροπή όπως αναμένεται μένει κρυμμένη. Μπορεί να εντοπισθεί στις δικαιολογίες για τις στρατιωτικές ήττες, στην αποσιώπηση της μακρόχρονης εποχής της σκλαβιάς ή στον εκθιασμό της, στην υποτίμηση του Άλλου.

Η Τουρκική πλευρά ανέπτυξε μια σχεδόν αντίστροφη ιστοριογραφία. Το παρελθόν είναι διαφορετικό όχι μόνο σε σχέση με το ελληνικό αλλά και από αυτό του δυτικού (Χριστιανικού) κόσμου.

Α) Οι αρχαίοι Έλληνες και οι Νεοέλληνες είναι τελείως διαφορετικοί λαοί.

Β) Στη δεκαετία του 1930 αναπτύχθηκε μια ριζοσπαστική θεωρία η οποία υποστηρίχθηκε επίσημα από το κράτος. Σύμφωνα με αυτήν τη θέση, σχεδόν όλοι οι αρχαίοι λαοί έχουν τουρκική καταγωγή. Κατά συνέπεια και οι αρχαίοι Έλληνες παρουσιάστηκαν ως Τούρκοι. Υπολείμματα αυτής της θέσης ακόμα παρατηρούνται στην τουρκική ιστοριογραφία.

Γ) Ο πολιτισμός της Ιωνίας δεν ήταν ελληνικός αλλά «της Ανατολίας».

Δ) Το βυζαντινό κράτος και ο βυζαντινός πολιτισμός δεν ήταν ελληνικός αλλά της Ανατολικής Ρώμης.

Ε) (Κάποτε) Οι Οθωμανοί δεν είναι Τούρκοι αλλά πολίτες μιας πολυεθνικής αυτοκρατορίας, και κατά συνέπεια οι σύγχρονοι Τούρκοι δεν φέρουν καμία «ευθύνη» για το παρελθόν της αυτοκρατορίας.

ΣΤ) (Συνήθως) Οι Οθωμανοί ήταν Τούρκοι και το τουρκικό κράτος ήταν γενναϊόδωρο και ανεκτικό απέναντι των εθνών που έλεγχε.

Ζ) Οι Έλληνες έζησαν ευτυχισμένοι κάτω από την Οθωμανική διοίκηση αλλά επαναστάτησαν (λόγω των δυτικών δολοπλοκιών ή λόγω αχαριστίας).

Η) Οι Νεοέλληνες ακολούθησαν μια επεκτατική πολιτική κατά των τουρκικών εδαφών και καταδίωξαν τους τουρκικούς και μουσουλμανικούς πληθυσμούς.

Θ) Οι Έλληνες προσβάλλουν τους Τούρκους προσάπτοντας τους βαρβαρότητα και μη αναγνωρίζοντας τους κάποιο πολιτισμό.

¹² Εδώ αναφέρομαι στις «γενικές» τάσεις της ιστοριογραφίας. Αυτή η τάση παρατηρείται εντονότερα στα σχολικά εγχειρίδια των δύο κρατών. Βεβαίως και υπάρχουν ιστορικοί, και στις δύο χώρες, οι οποίοι δεν ακολουθούν πιστά τις προαναφερόμενες «εθνικές» τάσεις.

Ι) Οι σημερινές κακές προθέσεις της «άλλης πλευράς» επιδεικνύονται υπενθυμίζοντας τις συμπεριφορές των Ελλήνων κατά της τουρκικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης και της τουρκικής κοινότητας της Κύπρου όπως και κατά της Τουρκίας γενικότερα.

Όταν η τουρκική πλευρά εκδίδει έρευνες σχετικά με τις «σύγχρονες» ελληνοτουρκικές σχέσεις, η αφήγηση ξεκινά από το 1821. Οι Έλληνες στο ίδιο θέμα ξεκινούν από το 1923. Αυτός είναι ένας τρόπος να παρουσιάζεται η «άλλη πλευρά» πιο επιθετική και πιο επεκτατική εφόσον οι Έλληνες παρουσιάζονται να επεκτείνουν τα σύνορα τους μόνο πριν το 1923.¹³ Προσέξτε αυτήν την διαφορά αν ποτέ θελήσετε να αναφερθείτε στις σύγχρονες ελληνοτουρκικές σχέσεις.

*

Στην ουσία λίγα μπορούν να ειπωθούν ως συμβουλή για το τι θα πρέπει να κάνουμε ή να μην κάνουμε όταν η ιστορία των ελληνοτουρκικών σχέσεων έρχεται στην επικαιρότητα. Και οι δύο πλευρές είναι τελείως πεπεισμένες ότι οι απόψεις τους είναι οι σωστές. Το χειρότερο, σπάνια κάποιος θα παραδεχθεί ότι ο ίδιος πιστεύει σε τέτοιου είδους ανώριμες, ωμές και κάθε άλλο παρά εξεζητημένες αντιλήψεις. Αν κανείς επιχειρήσει να παρουσιάσει παραδείγματα παραπλανητικής προπαγάνδας, αυτά θα χαρακτηριστούν ως εξαιρέσεις ή ως ασήμαντες περιπτώσεις «ορισμένων δικών μας φανατικών». Θα υποστηρίξουν ξανά ότι είναι η «άλλη πλευρά» η πραγματικά φανατική και προκατειλημμένη.

Επίσης είναι σωστό ότι πολλές φορές αυτές οι «εθνικές» απόψεις παρουσιάζονται με ένα διακριτικό και επιδέξιο τρόπο. Τις τελευταίες δεκαετίες π.χ., οι αρνητικές πλευρές του Άλλου έθνους δεν αποδίδονται σε φυλετικές ιδιαιτερότητες αλλά εξηγούνται με ιστορικά, δομικά και/ή ψυχολογικά επιχειρήματα (όπως κάνω και εγώ). Είναι δύσκολο να εκτιμήσει κανείς αν αυτή η νέα προσέγγιση σηματοδοτεί μια εξέλιξη στο χώρο πολιτικών επιστημών ή μια παλινδρόμηση σε υποκρισία. Σήμερα πλέον η «βαρβαρότητα», ο «επεκτατισμός», η «αναξιοπιστία» κ.ά., δεν παρουσιάζονται σαν εγγενείς πλευρές του άλλου έθνους αλλά ως «αμετάβλητα» και άρα «μόνιμα» ιστορικά, δομικά ή συγκυριακά φαινόμενα του ή ως επίκτητες συνήθειες, συνήθως λόγω μιας ειδικής παιδείας. Η «απόρριψη» του ρατσιστικού λόγου είναι πράγματι συγκινητική.

Πάντως, παρόλα αυτά, υπάρχει κάποιο περιθώριο για τους ανθρώπους να κάνουν κάτι για να βελτιώσουν την κατάσταση. Η πιο αποτελεσματική πράξη θα ήταν να επικεντρωθούν οι προσπάθειες στα

¹³ Η Ελλάδα έπαυσε να επεκτείνει τα σύνορά της μετά το 1923 με την εξαίρεση των Δωδεκανήσων (1947) και η Τουρκία έπαυσε να χάνει εδάφη μετά το 1923, μάλιστα προσαρτώντας την Αλεξανδρέττα το 1939 και εισβάλλοντας / εφαρμόζοντας την επιχείρηση ειρήνης στην Κύπρο το 1974.

νεογέννητα, στα μωρά. Μια νέα γενεά Ελλήνων και Τούρκων θα μπορούσε να ανατραφεί μέσα σε ένα λιγότερο εθνικιστικό περιβάλλον όπου θα εξασφαλιζόταν για όλους η αυτοπεποίθηση, η μετριοφροσύνη και η εμπιστοσύνη. Αυτή είναι μια μακροπρόθεσμη λύση και υπάρχουν ελάχιστες πιθανότητες να χρηματοδοτηθεί από τις συγκεκριμένες τοπικές αρχές. Δε θα επεκταθώ σ' αυτήν την κατεύθυνση.

Από την άλλη, μέσα στην καθημερινότητα, όταν οι δύο πλευρές συναντάν ιστορικά επιχειρήματα όπως τα παραπάνω, το σημαντικότερο είναι να μην εκνευρίζονται και εξάπτονται. Ψυχραιμία! Ορισμένοι ειδικοί συνιστούν στους ακροατές να σιωπούν και να μετρούν μέχρι ένα μεγάλο αριθμό πριν μιλήσουν για να ξεστομίσουν την αυτονόητη απάντηση. Όσο περισσότερο μετράτε τόσο το καλύτερο. Βέβαια το καλύτερο θα ήταν να μην σταματήσετε το μέτρημα καθόλου και έτσι να μην απαντήσετε καθόλου. Έτσι κι αλλιώς, οι απαντήσεις σε τέτοιες περιπτώσεις δεν εκλαμβάνονται από την «άλλη πλευρά» σαν απαντήσεις. Ο Άλλος απλώς βλέπει κάποιους που προσπαθούν απεγνωσμένα να αρνηθούν τα προφανή λόγω των προκαταλήψεων τους.

Τα φαινόμενα επίσης δεν πρέπει να μας παραπλανούν. Πολλές φορές αυτοί που έχουν τις περισσότερες προκαταλήψεις είναι και οι πιο ψυχραιμοί. Έχουν έναν αέρα άνετης αυτοπεποίθησης, χαμογελούν γαλήνια και εξηγούν γιατί η «άλλη πλευρά» συμπεριφέρεται τόσο κοντόφθαλμα. Συνήθως είναι επιτυχημένοι και πολύ κοντά στην πραγματικότητα στις παρατηρήσεις τους, μόνο που τους διαφεύγει η δική τους περίπτωση, η «δική τους πλευρά». Θα πουν ότι το λιγότερο που τους ενδιαφέρει είναι ο Άλλος. Οι Έλληνες θα έλεγαν ότι δεν τους ενδιαφέρει μια «ανατολίτικη» και παραδοσιακή χώρα η οποία αντιμετωπίζει τόσα κοινωνικά προβλήματα και οι Τούρκοι θα επαναλάβουν ότι δεν τους ενδιαφέρει μια τόσο μικρή και ασήμαντη χώρα. Μη χάνετε το χρόνο σας με πρόσωπα που έχουν μεγάλη αυτοπεποίθηση.

Αν βρίσκεστε σε ένα περιβάλλον όπου μπορεί να γίνεται κατανοητός από πολλούς, θα μπορούσατε να εκφρασθείτε χωρίς επιφυλάξεις. Μερικές φορές υπήρξα τυχερός, ειδικά όταν βρέθηκα σε ουδέτερο έδαφος, δηλαδή στο εξωτερικό, εκτός των δύο χωρών που βιώνουν την αμφισβήτηση. Μου δόθηκε η ευκαιρία να μιλήσω ειλικρινά. Είπα ότι δε συμφωνώ με μια ερμηνεία ιστορίας όπου τα στοιχεία είναι έγκυρα μόνο όταν συνοδεύονται με μια εθνική ταυτότητα. Είναι ανακουφιστικό να μιλάς ανοιχτά, αλλά αυτή η ειλικρίνεια δεν πείθει τις δύο πλευρές.

Δίδαξα ελληνικά στο Πανεπιστήμιο της Άγκυρας. Εκεί τα πράγματα ήταν εύκολα. Τους αρέσει τους νέους να ακούν μια κριτική κατά των γηραιότερων γενεών. Αυτό που θα μπορούσατε να κάνετε όταν αντιμετωπίζετε νέους είναι να εξηγήσετε τι σημαίνει προκατάληψη, πως οι προγενέστερες γενεές καλλιέργησαν αλλά και πως επηρεάστηκαν από την εμπάθεια, πως ο κόσμος παραπλανείτε από ευσεβείς πόθους και από την ανάγκη να νιώθουν υπερήφανοι με μια ομαδική ταυτότητα. Θα

μπορούσατε να δείξετε πως όλοι οι λαοί είναι σχεδόν ίσοι στα ελαττώματα και στα προτερήματα, και ότι οι διαφορές, όταν υπάρχουν, είναι επιρρεπείς σε μεταβολές. Αν θέλετε να πείσετε ότι η «δική τους πλευρά» έχει διαπράξει κάτι το μεμπτό, λάθη, αδικίες, κ.ά., απλώς παραδεχτείτε ότι η «δική σας» πλευρά έχει κάνει τα ίδια. Με αυτόν το όρο ευχαρίστως θα δεχόταν και τις ελλείψεις της δικής τους πλευράς. Ποιος δε θα ήθελε να αισθανθεί μέρος ενός ευρύτερου συνόλου;

Ομολογήστε τις αρνητικές πράξεις της δικής σας πλευράς με ειλικρίνεια. Μην κάνετε ζαβολιές. Το να παραδεχθείς ότι «κάποτε και εμείς κάναμε αυτό που τώρα εσείς διαπράττετε, έχουμε περάσει από αυτά τα μονοπάτια» δε σημαίνει αποδοχή λαθών αλλά έναν άμεσο τρόπο του να λέμε, «εμείς είμαστε πριν από σας, εσείς ακολουθείτε», ή «εμείς έχουμε βελτιωθεί, αλλά εσείς ακόμα όχι». Μην το κάνετε αυτό επειδή εκτός του ότι δεν ωφελεί σε τίποτα, τουναντίον δυσχεραίνει την κατάσταση. (Αυτό είναι ένα λάθος που γίνεται συχνότερα από τους Έλληνες επειδή πιστεύουν ότι η Ελλάδα ιστορικά προπορεύεται των γειτόνων της.)

Προσπαθήστε να υπενθυμίσετε ότι οι ζωντανοί δεν μπορούν ποτέ να κατηγορηθούν για πράξεις που διέπραξαν οι πραγματικοί ή οι νοεροί πρόγονοι τους. Ρητά και κατηγορηματικά αποστασιοποιηθείτε από ρατσισμό και την εκδίκηση.

Θα μπορούσατε βέβαια να ασκήσετε κριτική σε άτομα, μέσα σε λογικά πλαίσια, όταν αυτά δικαιολογούν ή δεν καταδικάζουν παλαιές αποτροπιαστικές πράξεις των «δικών μας». Τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, (γενοκτονίες, ρατσισμοί, φόνοι, λεηλασίες, κ.ά.) πάντα μπορούν να καταδικαστούν με την προϋπόθεση ότι αυτή η κριτική δεν αποτελεί ένα πρόσχημα για να υπονοήσουμε ότι και οι σύγχρονοι «κληρονόμοι» είναι εξίσου άξιοι αυτής της καταδίκης λόγω των αρχαίων εγκλημάτων. Αν η κριτική εκφραστεί με σωστές διατυπώσεις, διαχωρίζοντας το παρελθόν από το παρόν, σπάνια οι ενδιαφερόμενοι αρνούνται να τη δεχτούν.

Μην επιχειρήσετε να εξηγήσετε στον Άλλο την ιστορία του, τη θρησκεία του, τη γλώσσα του, τις συνήθειες του. Η υπεροψία αυτή μπορεί να τρελάνει τον Άλλο. Και αυτό συμβαίνει συχνά. Έχω συναντήσει Τούρκους να εξηγούν στους Έλληνες τους αρχαίους Έλληνες ή το παρελθόν του Οικουμενικού Πατριαρχείου ή πόσο ευτυχισμένοι υπήρξαν οι Έλληνες στην εποχή της οθωμανικής κυριαρχίας, και Έλληνες που μιλούσαν σε Τούρκους για το Ισλάμ, για το πιστεύω του Μουσταφά Κεμάλ, πόσο ευτυχισμένοι οι Μουσουλμάνοι/Τούρκοι είναι στη Δυτική Θράκη σήμερα. Αυτή η συμπεριφορά εκλαμβάνετε σαν αλαζονεία ή σαν έλλειψη στοιχειώδους σεβασμού. Εκτός αν είστε κάποιος ειδικός στο θέμα, μην κάνετε διάλεξη στον Άλλο για θέματα που υποτίθεται ότι αυτός ξέρει καλύτερα. (Με τον όρο «ειδικός» δεν εννοώ αυτόν που αισθάνεται έτσι, ούτε αυτόν που αποκαλείται έτσι από τους

συμπατριώτες του. Ειδικός είναι αυτός που γίνεται αποδεκτός ως ειδικός από την «άλλη πλευρά»).

Ως επακόλουθο αυτών, θα πρέπει φυσιολογικά να δεχτείτε ή να προσποιηθείτε ότι δέχεστε αυτό το οποίο κάθε πλευρά υποστηρίζει για την εθνική της ιστορία.

Γίνετε ένας καλός ακροατής. Μη διακόπτετε. Ακόμα και αν ακούτε βλακείες, μπορείτε να μάθετε πολλά για τους τρόπους με τους οποίους ο Άλλος σκέπτεται. Επιπλέον αν αφήσετε τον Άλλο να συνεχίσει να μιλά υπάρχει η πιθανότητα να αρχίσει να διαισθάνεται τις δικές του υπερβολές και αντιφάσεις. Μη χλευάζετε καθώς ακούτε.

*

Τα «πρέπει - δεν πρέπει» που ανέφερα παραπάνω αφορούν γενικές εφαρμογές. Στην πράξη προκύπτουν εκατοντάδες περιπτώσεις «ιστορίας» και είναι δύσκολο να αναφερθούν όλες. Γενικά θα πρέπει να προσέχουμε τα εξής: κάθε απόπειρα να υποστηριχτεί η εθνική εκδοχή της ιστορίας δημιουργεί ένα αίσθημα αντιπαράθεσης στην Άλλη πλευρά. Η κάθε πλευρά, με ένα καταπληκτικό και περίεργο τρόπο είναι ενήμερη για την εικόνα που έχει η «άλλη πλευρά» γι αυτήν. Κάθε προσπάθεια που αναπαράγει και ενισχύει αυτήν την εικόνα φαίνεται απεχθής.

Το παιχνίδι των εικόνων στην περίπτωση των Ελλήνων και Τούρκων πάντως, είναι μοναδικό. Οι ειδικοί λένε ότι οι ομάδες βιώνουν τρεις διαφορετικές εικόνες: η μία αφορά τον ίδιο, τον εαυτόν μας, τη δική μας ομάδα. Η δεύτερη αφορά τον τρόπο που βλέπουμε τον Άλλο. Η τρίτη είναι αυτή που πιστεύουμε ότι ο Άλλος έχει για μας. Οι ειδικοί πάλι υποστηρίζουν ότι όσο μεγαλύτερη είναι η θετική/αρνητική διαφορά μεταξύ της δικής μας εικόνας για το «εμείς» και της εικόνας που πιστεύουμε ότι ο Άλλος έχει για μας, τόσο μεγαλύτερη είναι και η αίσθηση αδικίας που νιώθουμε να προέρχεται από τον Άλλο και κατά συνέπεια και τόσο μεγαλύτερη η ένταση μεταξύ των πλευρών. Σ' αυτό ακριβώς έχουμε και το μεγάλο πρόβλημα. Και οι δύο πλευρές έχουν μια υπερβολικά θετική εικόνα για τον εαυτό τους και ταυτόχρονα έχουν συνειδητοποιήσει ότι η άλλη πλευρά δεν τους εκτιμά και πολύ.

Γι αυτό, προσπαθήστε (και αν το μπορείτε ακόμα προσπαθήστε να νοιώσετε) μετριόφρον. Η σεμνότητα γενικά βοηθά. Αλλά τώρα γίνεται λόγος για μια ιστορική σεμνότητα. Μην αναφέρετε τα παλιά μεγάλα σας μεγαλεία πολύ συχνά. Ο Άλλος έχει μπουχτίσει. Ταυτόχρονα προσπαθήστε να βρείτε έστω και κάποιο μικρό θετικό σημείο στην Άλλη πλευρά. Δηλώστε το, πέστε το. Με αυτό τον τρόπο η διαφορά των δύο εικόνων κάπως θα μειωθεί. Οι δύο πλευρές θα νιώσουν λιγότερο αγανακτισμένες.

Αυτό δε σημαίνει ότι με αυτόν τον τρόπο κάποιος απαρνείται τα θετικά του εθνικού του παρελθόντος. Τουναντίον, μπορεί να σκεφτεί ότι με αυτόν τον τρόπο προσθέτει ένα νέο θετικό στοιχείο στον εθνικό του χαρακτήρα που σχεδόν καθόλου δεν υπήρχε: τη σεμνότητα. Η Άλλη

πλευρά υποσυνείδητα έτσι κι αλλιώς κάτι ξέρει για το σημαντικό σας παρελθόν. Αυτό γίνεται αισθητό στην προσπάθεια να καταδικαστεί αυτό το παρελθόν. Επίσης κάθε πλευρά προτιμά να έχει ένα εχθρό με τρανό παρελθόν. Ποιος θα ήθελε νίκες και ήττες απέναντι σε ένα ασήμαντο εχθρό;

Πάντως δεν είναι αρκετά αυτά που λέμε και κάνουμε. Αυτό που υπονοούμε ή αυτό που έμμεσα δηλώνουμε μπορεί να αποδειχτεί καταστροφικό. Ένα κλασικό παράδειγμα μπορεί να είναι αυτό που η τουρκική πλευρά συστηματικά τονίζει: «αιώνες ζήσαμε μαζί». Αυτό συνήθως προσφέρεται γαρνιρισμένο με το «ειρηνικά» και με το «φιλικά». Η ελληνική πλευρά δυσανασχετεί με αυτόν το λόγο του παρελθόντος. Για τους Έλληνες δεν υπήρξε «μια κοινή ζωή» αλλά μια περίοδος δουλείας που επιβλήθηκε με βία. Κάτι σαν τους ανθρώπους στις φυλακές, όπου οι φύλακες και οι άλλοι πίσω από τα σίδερα βρίσκονται πολύ κοντά αλλά δε ζουν «μαζί». Η σύλληψη μιας θετικής πτυχής αυτής της περιόδου δεν είναι δυνατή, και βέβαια ούτε η «ειρήνη» ούτε η «φιλία».

Η οθωμανική κυριαρχία που κράτησε αιώνες στην Ελλάδα αποκαλείται «Τουρκοκρατία».¹⁴ Στα ελληνικά ηχεί σαν «τουρκική σκλαβιά». Η τουρκική πλευρά ξαφνιάζεται όταν ακούει τους Έλληνες να κάνουν λόγο για Τούρκους αντί για Οθωμανούς. Δεν καταλαβαίνουν γιατί οι Έλληνες είναι σε τέτοιο βαθμό κατά αυτής της περιόδου. Σκέπτονται και λένε: «μα στο κάτω κάτω μια πληθώρα ιστορικών αναγνωρίζει τόσα θετικά στην Οθωμανική Αυτοκρατορία!».

Τι μπορούμε να κάνουμε όταν αντιμετωπίζουμε τέτοιες καταστάσεις; Οι δύο πλευρές θα πρέπει να δοκιμάσουν μερικές ασκήσεις ενσυναίσθησης. Π.χ., οι Τούρκοι θα πρέπει να φανταστούν τους Έλληνες να λεν πόσο ειρηνικά έζησαν οι δύο πλευρές στη Σμύρνη το 1919-1922. Αυτή η περίοδος, εκτός της απαρχή της που όπως πάντα συμβαίνει στις περιπτώσεις εισβολών και κατοχών, ήταν μια ειρηνική και οικονομικά άνετη περίοδος της πόλης. Αλλά είναι αδιανόητο για ένα Τούρκο να φανταστεί αυτήν την περίοδο σαν «ευτυχημένη». Έτσι και οι Έλληνες δεν μπορούν να δουν μια θετική οθωμανική περίοδο. Πιθανώς οι Έλληνες να καταλάβουν τις τουρκικές αντιδράσεις αν φανταστούν έναν Ινδό να κατηγορεί το Μεγάλο Αλέξανδρο και τους Έλληνες γενικά για την εισβολή τους στην Ινδία.

Με άλλα λόγια, σεβασθείτε τις ευαισθησίες της «άλλης πλευράς» ακόμα και αν αυτό δε σας φαίνεται και πολύ λογικό. Υπάρχει λογική και στην πιο παράλογη συμπεριφορά των ανθρώπων. Το κλειδί είναι η

¹⁴ Οι Έλληνες χρησιμοποιούν τη δυτική ορολογία όταν αποκαλούν «Τούρκους» τους Οθωμανούς. Ο χριστιανικός δυτικός κόσμος (και οι ελληνόφωνες) χρησιμοποίησαν αυτόν το όρο από την εποχή των σταυροφοριών. Οι Έλληνες πιστεύουν ότι ο όρος Τουρκοκρατία είναι μια ελληνική προκατάληψη. Είναι πάντα σοφότερο να χρησιμοποιείται ο όρος «Οθωμανός» αντί του «Τούρκος».

ενσυναίσθηση, η προσπάθεια για μια καλύτερη επικοινωνία με τον Άλλο, για να «καταλάβουμε».

*

Κάτι που αντιμετωπίζουμε συχνά είναι η διαφορετική ερμηνεία του αρχαίου πολιτισμού της Ιωνίας. Καθημερινά Έλληνες τουρίστες επισκέπτονται τα αρχαία μνημεία αυτού του πολιτισμού στα δυτικά παράλια της Τουρκίας. Αυτοί οι Έλληνες αντιμετωπίζουν σκωπτικά τους τούρκους οδηγούς οι οποίοι απεγνωσμένα προσπαθούν να αποκρύψουν την ελληνικότητα των αρχαίων ευρημάτων. Ποτέ δεν αναφέρουν τη λέξη «Έλληνες» και δεν αναφέρουν τη γλώσσα αυτών των αρχαίων. Τα σχολικά βιβλία της Τουρκίας ακολουθούν την ίδια πρακτική. Οι Τούρκοι έχουν πολλές φορές εκφράσει τη δυσαρέσκεια τους για την αλαζονεία με την οποία οι Έλληνες διαβάζουν φωναχτά τις αρχαίες επιγραφές και για τον τρόπο που υποχρεώνουν τον οδηγό τελικά να παραδεχτεί την ελληνικότητα αυτού του πολιτισμού.

Αυτή η αντιπαράθεση που προκαλεί αρκετή αγανάκτηση και στις δύο πλευρές δεν είναι μόνο ένα θέμα σωστής ιστορικής ανάλυσης. Είναι ένας από τους παράγοντες της πυροστιάς που ανέφερα παραπάνω. Ο αγώνας που γίνεται μεταξύ των δύο παρατάξεων γύρω από τα αρχαία ευρήματα έχει να κάνει με τα κυριαρχικά δικαιώματα της περιοχής. Το χαμόγελο του Έλληνα, όλο ευχαρίστηση, (για τον Τούρκο, αυτό είναι ένα αυθάδες χαμόγελο), ο οποίος καταφέρνει να διαβάσει μια αρχαία επιγραφή, αποκωδικοποιείται από έναν Τούρκο ο οποίος βρίσκεται εκεί σαν μια ένδειξη ικανοποίησης επειδή (δήθεν) έχει αποδείξει τη συγγενική σχέση μεταξύ των αρχαίων κυρίαρχων της περιοχής και του ιδίου. Πολλές φορές μια τέτοιου είδους αναδόμηση είναι απλώς σωστή. Σε άλλες περιπτώσεις μπορεί να είναι αποτέλεσμα μιας φοβίας και ανασφάλειας της τουρκικής πλευράς.

Με άλλα λόγια, θα πρέπει να μπορεί να διαβάσει κανείς τις επιγραφές αλλά δε θα πρέπει να επιτρέπει να βγαίνει το συμπέρασμα ότι η ύπαρξη τους αποτελεί απειλή για τους κατοίκους της περιοχής. Ειδικά αν κάποιος μπορεί να διαβάσει τις λέξεις αλλά δεν καταλαβαίνει το νόημα των αρχαίων, κάτι που συμβαίνει συχνά με τους νεοέλληνες μια και διαφέρουν σε μεγάλο βαθμό τα αρχαία και τα νέα ελληνικά, είναι καλύτερο να μην προσποιείται ότι καταλαβαίνει. Αν ομολογήσει την ανικανότητα του σε αυτό το θέμα, θα αποτελέσει μεγάλη ανακούφιση για τους κατοίκους.¹⁵ Η ενσυναίσθηση και σε τέτοιες περιπτώσεις θα βοηθήσει. Θυμάμαι πώς κάποτε η Μελίνα Μερκούρη σε ένα πρόγραμμα στην τηλεόραση έδειξε το τζαμί που βρίσκεται στο Μοναστηράκι, στο κέντρο της Αθήνας και το αποκάλεσε «αραβικό».

¹⁵ Αν μάλιστα μπορείτε να προσποιηθείτε ότι δεν καταλάβατε τι γράφει έχοντας όμως αναγνωρίσει την επιγραφή, τότε θα μπορείτε να σκέφτεστε ότι είστε σοφός. Αυτό είναι ένα τεστ ευφυΐας και απόλυτης εγκατάλειψης της εθνικής υπεροψίας.

Σεβαστείτε τα κυριαρχικά δικαιώματα της «άλλης πλευράς», όπως αυτά έχουν γίνει δεκτά από διεθνείς και διμερείς συμφωνίες. Σεβαστείτε τις «περίεργες» αντιλήψεις της «άλλης πλευράς». Τελικά, και δικές σας αντιλήψεις είναι εξίσου τρελές για τον Άλλο. Όπως λέει και η Παλαιά Διαθήκη, «Πάσαι αι οδοί του ανθρώπου φαίνονται ορθαί εις τους οφθαλμούς αυτού» (Παροιμιαί 21:2).

*

Υπάρχουν ορισμένα λεπτά θέματα για το οποία χρειάζεται περισσότερη προσοχή. Οι Τούρκοι είναι ειδικά ευαίσθητοι για την κατηγορία της «βαρβαρότητας».¹⁶ Αυτή είναι μια εικόνα που έχει η Δύση για τους Μουσουλμάνους και τους Οθωμανούς εδώ και πολλούς αιώνες. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο δυτικός χριστιανικός κόσμος είχε και ακόμα έχει προκαταλήψεις κατά του ιστορικού του εχθρού. Οι ατελείωτοι πόλεμοι του παρελθόντος αποτελούν τη βάση που καλλιέργησε αυτές τις προκαταλήψεις. Η Τουρκική πλευρά είναι σε πλήρη επίγνωση αυτής της κατάστασης και πολύ ενοχλημένη. (Το θέμα που η τουρκική πλευρά δεν προσέχει και για το οποίο δε δυσανασχετεί καθόλου, είναι το γεγονός ότι και οι Μουσουλμάνοι της Τουρκίας με τη σειρά τους έχουν κάποιες αντίστοιχες προκαταλήψεις κατά του Χριστιανικού δυτικού κόσμου. Οι εκφράσεις «βάρβαρος», «υποανάπτυκτος» κ .α, σχεδόν ισορροπούν με τους χαρακτηρισμούς «γκιαούρης», «ιμπεριαλιστές» κ.ά.)

Η εικόνα του βάρβαρου Τούρκου (ή Οθωμανού) η οποία αναπτύχθηκε από το δυτικό κόσμο και χρησιμοποιείται συχνά και από τους Έλληνες αντικρούεται από την τουρκική πλευρά με μια γενική άρνηση οποιασδήποτε βάρβαρης πράξης από τους Οθωμανούς και/ή από τους Τούρκους. Η τουρκική ιστοριογραφία παρουσιάζει την οθωμανική διοίκηση, και ειδικά τη συμπεριφορά της προς τις «άλλες» εθνικές ομάδες, ως επιεική, ως μεγαλόψυχη, σχεδόν ειδυλλιακή. Η ελληνική θέση υποστηρίζει το αντίθετο. Μια συμβουλή: μην υπερβάλλετε αναφορικά με αυτά τα θέματα. Ούτε ο Παράδεισος αλλά ούτε και η Κόλαση αποτελούν μέρος της γης μας.

Δεν είναι βέβαια η ηθική πτυχή μιας αυτοκρατορίας του παρελθόντος αυτό που προκαλεί τόσο ταραχή και στις δύο πλευρές. Συσχετίζοντας έμμεσα αυτούς που αποβίωσαν με τους ζωντανούς κρίνονται θετικά ή αρνητικά οι ζωντανοί. Το χειρότερο, το ποιόν των ζωντανών δεν κρίνεται πλέον με τις σημερινές τους πράξεις και με τα έγκυρα και σύγχρονα ηθικά κριτήρια αλλά με παρομοιώσεις και βγάζοντας συμπεράσματα από προγενέστερες (πραγματικές ή φανταστικές) βάρβαρες ή μεγαλόψυχες πράξεις. Επιπλέον, και το παρελθόν κρίνεται με σύγχρονες αξίες και ηθικές αρχές. Οι Τούρκοι που αντιμετωπίζουν αυτήν την επίθεση

¹⁶ Η τουρκική πλευρά είναι σε επαγρύπνηση κατά αυτής της κατηγορίας, ειδικά όταν αυτή εκτοξεύεται από την ελληνική πλευρά. Εδώ μας δίνεται η ευκαιρία να επαναλάβουμε ότι το γνωστό ποίημα του Κ. Καβάφη «Περιμένοντας τους Βαρβάρους» δεν αναφέρεται στους Τούρκους, όπως συχνά υποτίθεται από την Άλλη πλευρά. Αναφέρεται στους Ρωμαϊκούς χρόνους.

αισθάνονται αμήχανα. Αν παραδεχτούν τα κακώς κείμενα του παρελθόντος αυτά θα χρησιμοποιηθούν κατά τους. Αν τα αρνηθούν τότε ορισμένοι τους ειρωνεύονται επειδή προσπαθούν να παραποιήσουν πασίγνωστα γεγονότα.

Με αυτήν την αμφιλεγόμενη συλλογιστική η τουρκική πλευρά υποτιμά τις οθωμανικές σφαγές κατά των Ελλήνων, τις αρνητικές διακρίσεις κατά των Χριστιανών μέσα στην αυτοκρατορία, κ.ά. Οι Έλληνες αντιθέτως τονίζουν αυτές τις πρακτικές, παραβλέποντας δικές τους παρόμοιες πράξεις. Ειδικά τα σχολικά βιβλία των δύο χωρών είναι κατάμεστα με παραδείγματα αυτού του παιγνιδιού.¹⁷ Τι πρέπει να γίνει; Κατ' αρχήν αλλάξτε τα σχολικά βιβλία (αυτή είναι μια πολύ εύκολη δουλειά άπαξ και υπάρχει η θέληση). Μετά προσπαθήστε να αποσυνδέσετε τους νεκρούς από τους ζώντες (αυτή είναι μια δύσκολη δουλειά για τους εθνικιστές). Τελικά κανείς δεν τιμωρείται για πράξεις άλλων, ακόμα και αν ο «άλλος» τυγχάνει να είναι ένας πολύ κοντινός συγγενής, ας πούμε ο «πατέρας».

Η κατηγορία της «βαρβαρότητας» είναι πολύ προβληματική για την Τουρκία και για άλλους λόγους. Η Τουρκία σήμερα δε συμπεριφέρεται σωστά στο θέμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των δημοκρατικών πρακτικών. Αυτή η «ζώσα» κατάσταση αποτελεί ένα είδος νομιμοποίησης των ιστορικών και μάλιστα ρατσιστικών άδικων κατηγοριών «βαρβαρότητας». Γι' αυτό, μη σχετίζεται τις καταγγελίες με το παρελθόν. Και ειδικά μη γενικεύετε. Μη λέτε ότι η Τουρκία είναι όπως είναι λόγω «πολιτιστικών», ιστορικών, δομικών αιτιών. Πολλοί Τούρκοι αισθάνονται το ρατσισμό που κρύβεται πίσω από αυτήν την επιστημονική εξήγηση.

Μην αναφέρεστε στο «Αρμενικό ζήτημα» όπως και στο «Κουρδικό θέμα» όταν οι ελληνοτουρκικές σχέσεις είναι στην ημερήσια διάταξη. Η τουρκική πλευρά θα αντιδράσει βίαια κατά της συσχέτισης που επιχειρείται. Ούτε να εκθειάζετε υπερβολικά τις τουρκικές επιτυχίες στα θέματα δημοκρατίας, μπορεί αυτό να ηχήσει ανειλικρινές.

¹⁷ Θα αναφερθώ στη χρήση των δύο μέτρων και δύο σταθμών σε ένα κεφάλαιο. Δύο παραδείγματα πάντως μπορούν να μας δείξουν το μέγεθος αυτής της πρακτικής. Α) Κάποιος τούρκος ιστορικός υποστήριξε ότι η Δύση είναι κατά των Τούρκων επειδή α) οι Τούρκοι βοήθησαν τους Ορθόδοξους λαούς κατά των Καθολικών το 15^ο αιώνα, και επειδή β) οι Τούρκοι ήταν κατά της επανάστασης του 1821. Με άλλα λόγια, ότι και αν αποφασίσουν να κάνουν οι Τούρκοι σχετικά με τους Έλληνες, είναι οι Έλληνες υπεύθυνοι για τη δυτική δυσαρέσκεια κατά των Τούρκων. Β) Οι Έλληνες και οι Τούρκοι ιστορικοί επιλέγουν αυθαίρετα α) τις εποχές προσάρτησης νέων εδαφών ή β) τις «ειρηνικές» μεταγενέστερες περιόδους, αντίστοιχα, για να κρίνουν τις (αρνητικές/θετικές) «συνέπειες» της οθωμανικής εξάπλωσης. Και στις δύο περιπτώσεις το ιστορικό πλαίσιο επιλέγεται κατά βούληση με πολιτικές σκοπιμότητες. Όπως βλέπουμε το πλαίσιο της Ορθόδοξης-Καθολικής αντιπαράθεσης εγκαταλείπεται και αντικαθίσταται από αυτό της «Χριστιανικής αλληλεγγύης», ή πάλι αυθαίρετα επιλέγονται οι εποχές για να βγουν τα επιθυμητά αποτελέσματα.

Για τους Έλληνες μάλλον τρία είναι τα πιο λεπτά σημεία σχετικά με τους Τούρκους: οι αρχαίοι Έλληνες (και οι Βυζαντινοί), η Τουρκοκρατία η οποία κράτησε αιώνες και τα σημερινά συναισθήματα σχετικά με τον τουρκικό «επεκτατισμό». Το τελευταίο θέμα θα μας απασχολήσει παρακάτω μαζί με τα σύγχρονα θέματα. Τα άλλα δύο τα οποία είναι άμεσα συνυφασμένα με την ιστορία σχετίζονται επίσης και με την εθνική ταυτότητα των Ελλήνων.

Η «ελληνικότητα» βασίζεται στην πίστη μιας χωρίς διακοπές συνέχειας του έθνους από την αρχαιότητα στις μέρες μας. Αυτή η άποψη δεν φαίνεται ότι θα αλλάξει στο προβλεπόμενο μέλλον. Και όταν θα αλλάξει και οι Έλληνες θα έχουν αλλάξει σημαντικά. Η τουρκική πλευρά θα συνέβαλλε αποφασιστικά:

A) αν έδειχνε σεβασμό στην επιθυμία ενός έθνους να διαμορφώνει τον εθνικό του μύθο όπως αυτό θέλει και χρειάζεται.

B) αν αναγνώριζε την ελευθερία στον Άλλο να κατασκευάσει ένα παρελθόν διαφορετικό από το «δικό μας».

Προσπαθήστε να ζήσετε με αυτήν την αντίφαση, την ανακολουθία. Μην αγανακτείτε όταν δεν μπορείτε να κατασκευάσετε μια ενωτική άποψη που θα κάλυπτε τις ανάγκες και των δύο πλευρών. Η «μονομέρεια» σε αυτήν την περίπτωση αποτελεί μια δημοκρατική διαδικασία. Οι λαοί που διαμορφώνουν «κοινές» ιστορικές ερμηνείες σπάνια αποτελούν και δύο διαφορετικά έθνη. Είναι ακόμη πολύ νωρίς για να έχουμε μια κοινά αποδεκτή ιστορία.

**

Ασκήσεις (προαιρετικά)

Διαβάστε τις κάτωθι οκτώ παραγράφους των τεσσάρων ελλήνων και τεσσάρων τούρκων γνωστών ιστορικών που αναφέρονται στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και στους «Έλληνες». Προσπαθήστε να μαντέψετε ποιες έχουν γραφτεί από Έλληνες και ποιες από Τούρκους. Είναι μια εύκολη άσκηση.

1. *«Παρά τις ξεκάθαρα ορατές πολιτικές των Τούρκων στα Βαλκάνια, οι οποίες βασίστηκαν στη δικαιοσύνη και έχουν ικανοποιήσει τους πληθυσμούς, ορισμένοι (δυτικοί) ιστορικοί η οποίοι φθονούν τους Τούρκους και τις επιτυχίες τους...» [παρουσιάζουν μια διεστραμμένη εικόνα της εποχής].*

2. *«Η βασική λειτουργία της κυβέρνησης, όπως αυτή γινόταν κατανοητή από τους Οθωμανούς κυβερνήτες, ήταν η εξασφάλιση της αρμονίας μεταξύ των κοινωνικών ομάδων... Πράγματι οι τοπικές κοινότητες μέσα στο οθωμανικό κράτος απολάμβαναν σε ένα βαθμό μια αυτοδιοίκηση και μια οργανωτική αυτονομία και έπαιζαν ένα αποφασιστικό ρόλο στο να διατηρούν το λαϊκό πολιτισμό και το παραδοσιακό δίκαιο διαφόρων εθνικών ομάδων. Η αναμφισβήτητη πραγματικότητα είναι ότι η οθωμανική κυβέρνηση μετατράπηκε σε προστάτη και ενισχυτή και του Ισλάμ αλλά και της χριστιανικής Ορθοδοξίας.»*

3. *«... η Αυτοκρατορία παρουσιάστηκε ταυτόχρονα σαν ένας προστάτης της Ορθόδοξης Εκκλησίας και των εκατομμυρίων Χριστιανών Ορθοδόξων.»*

4. *«Η ορθολογική, αποδοτική και δίκαιη διοίκηση ήταν η βασική αιτία του γεγονός που εξασφάλισε στους λαούς οι οποίοι κατακτήθηκαν από τους Οθωμανούς μια συνεχή επιβίωση μέσα σε ασφάλεια και εμπιστοσύνη.»*

5. *«Τα λίγα όσα είπομεν παρέχουσιν ημίν έννοιαν τινά της επελθούσης κατά τους ολεθρίους εκείνους χρόνους [της Οθωμανικής κυριαρχίας] μειώσεως του ελληνισμού.»*

6. *[Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας] «συνεχίζονται οι καταπιέσεις, και η τρομοκρατία, οι αλλεπάλληλες βίαιες στρατολογίες και οι ποικίλες έκτακτες φορολογίες... Εκείνο που ερεθίζει τους Τούρκους είναι ότι οι Χριστιανοί είναι πάντοτε με το μέρος των αντιπάλων τους, τους βοηθούν, όταν μπορούν και είναι πρόθυμοι να ξεσηκωθούν. Γι' αυτό οι Τούρκοι στρέφονται εναντίον τους, ιδίως κατά των Ελλήνων... Όλη η Μακεδονία υποφέρει. Εκτάσεις ολόκληρες ερημώνονται και μένουν ακαλλιέργητες. Για να αποφύγουν τις κακώσεις και τις ταλαιπωρίες πολλοί κάτοικοι, βρίσκουν τη λύση στον εξισλαμισμό».*

7. *«Συμπέρασμα: Οι Τούρκοι όταν κατάχτησαν τη Μικρασία και τη Βαλκανική δε φέρανε μαζί τους ούτε ανώτερη τεχνική, ούτε εξελιγμένες παραγωγικές σχέσεις. Αντίθετα ήταν λαός καθυστερημένος σε όλες τις εκδηλώσεις του κοινωνικού και πολιτικού βίου... Έτσι ο ραγιάς αγρότης δεν έβλεπε άσπρη μέρα. Η ζωή του ήταν βασανισμένη».*

8. «Οι ραγιάδες υπόκεινταν σε πολλές απαγορεύσεις και υποχρεώσεις: απαγόρευση ν' ανεβαίνουν σ' άλογο και να φέρουν όπλα, να χτίζουν καινούργιες εκκλησίες και να χρησιμοποιούν καμπάνες, η μαρτυρία τους δεν είχε αξία για τη δικαιοσύνη. Ήταν υποχρεωμένοι να φορούν ειδικά ρούχα... Η πιο βαριά επιβάρυνση για τους χριστιανούς ήταν η στρατολόγηση των παιδιών τους ηλικίας έξι ως δεκαπέντε χρονών.»

Οι απαντήσεις και σχόλια:

1. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι είναι πολύ εύκολο να βρούμε ποιοι είναι οι έλληνες και ποιοι οι τούρκοι ιστορικοί. Οι σωστές απαντήσεις δίδονται εδώ για να βεβαιωθούμε. Οι οκτώ ιστορικοί, όλοι σύγχρονοι και γνωστοί, με τη σειρά είναι οι εξής: Ισμαήλ Χακκή Ουζούντσαρσηλη (Uzunçarşılı), Χαλήλ Ιναλτζήκ (İnalçık), Κεμάλ Καρπάτ (Karpat), Μετήν Κουντ (Kunt), Κ. Παπαρρηγόπουλος, Α. Βακαλόπουλος, Γ. Κορδάτος και Ν. Σβορόνος.¹⁸

2. Αυτές οι παράγραφοι δεν επιλέχθηκαν μετά από ειδικές προσπάθειες. Είναι αποτέλεσμα μιας γενικής «εθνικής» προσέγγισης της ελληνικής και τουρκικής ιστοριογραφίας. Οι εξαιρέσεις είναι πράγματι πολύ λίγες, και αυτές μεταξύ των νεότερων ιστορικών. Όταν το θέμα είναι οι ελληνοτουρκικές σχέσεις μια σελίδα μόνο αρκεί για να αποκαλυφθεί η εθνότητα του ιστορικού με την προϋπόθεση ότι αυτός είναι Έλληνας ή Τούρκος.

¹⁸ Για λεπτομέρειες βλ. Μήλλας: 1997β και 2001.

ΓΛΩΣΣΑ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ, ΣΥΜΒΟΛΑ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΤΙΝΑ

Η αμοιβαία δυσπιστία και πικρία έχει φτάσει σε τέτοια υψηλά μεγέθη που θα ήταν καλό κανείς να προσέχει ακόμη και την εμφάνιση του. Οι Έλληνες και οι Τούρκοι αντιμετωπίζουν ορισμένες συνήθειες, ορισμένα χαρακτηριστικά και σύμβολα, ακόμη και αντικείμενα με καχυποψία. Μερικές συμπεριφορές έχουν διαφορετικές έννοιες στην κάθε κοινότητα.

Οι Έλληνες μιλούν πιο φωναχτά. Μπαίνουν στο θέμα ταχύτερα από τους Τούρκους οι οποίοι πρώτα συζητούν διάφορα και κάνουν συνηθισμένες ερωτήσεις φιλοφρονήσεων. Οι Τούρκοι αισθάνονται άνετα όταν ακολουθούν μια εθιμοτυπία. Ξεκινάν με χαιρετισμούς (καλημέρα, καλωσορίσατε), συνεχίζουν ρωτώντας για την υγεία του Άλλου (πως είστε;) και μετά, μιλούν για τον καιρό ή για ουδέτερα θέματα πριν αποπειραθούν να θίξουν την ημερήσια διάταξη. Και όλα αυτά με αισθητές στάσεις μεταξύ κάθε φάσης. Οι Έλληνες είναι πιο ενθουσιώδεις να συζητήσουν το πρόβλημα, αλλά και πάλι όχι τόσο ευθείς, ας πούμε, όσο οι Αμερικανοί.

Οι Έλληνες αισθάνονται ότι μπορούν να διακόπτουν και είναι ικανοί να κάνουν μια συζήτηση μιλώντας όλοι μαζί. Μπορεί να δει κανείς μια μεγάλη παρέα στην ταβέρνα να απολαμβάνουν μια συζήτηση, με όλους να μιλούν και κανένα να μην ακούει. Στην Τουρκία μια ομάδα μπορεί να χαρεί την παρέα και σε απόλυτη σιωπή. Το παρατήρησα αυτό όταν υπηρετούσα στο στρατό στην ανατολική Τουρκία. Οι Τούρκοι δε βιάζονται να απαντήσουν. Δε νιώθουν υποχρεωμένοι να διακόψουν το συνομιλητή τους. Αργότερα, κατά τη δεκάχρονη εμπειρία μου στη Σαουδική Αραβία, άρχισα να πιστεύω ότι όσο ανατολικότερα πας τόσο περισσότερο ο κόσμος δε βιάζεται και έχει λιγότερο άγχος.

Η συμβουλή: Οι Έλληνες θα πρέπει να φωνάζουν λιγότερο, δε θα πρέπει να βιάζονται, να μη διακόπτουν, να πετάγονται να απαντήσουν, δε θα πρέπει να πιστέψουν ότι η «άλλη πλευρά» δεν έχει επιχειρήματα επειδή απλώς δε βιάζεται να τα θέσει. Οι Τούρκοι δε θα πρέπει να σκεφτούν ότι είναι αντιμετώποι με αγενείς, με επιθετικούς ανθρώπους. Η βιασύνη του άλλου δε σημαίνει έλλειψη σεβασμού αλλά υπομονής.

*

Οι Έλληνες κινούν πιο ελεύθερα τα μέλη του σώματος τους (χέρια, πόδια, κεφάλι) όταν συνομιλούν. Από μια μεγάλη απόσταση μπορείτε να παρακολουθήσετε έναν Έλληνα να μιλά και να καταλάβετε τα επιχειρήματα του από τον τρόπο που κουνά τα χέρια και το σώμα του. Οι Τούρκοι είναι πιο αβίαστοι και συγκρατημένοι. Η εικόνα που έχει η κάθε

πλευρά για τον εαυτόν της συμβαδίζει με αυτές τις συμπεριφορές. Οι Έλληνες απολαμβάνουν την ιδέα ότι έχουν ένα «μεσογειακό ταμπεραμέντο». Ο Ζορμπάς (the Greek) ακολουθεί τα αισθήματα του, το ένστικτό του, τις τάσεις του και υποτίθεται ότι συμβολίζει τον Έλληνα. Οι Τούρκοι θέλουν να πιστεύουν ότι είναι «ağırbaşlı», πράγμα που σημαίνει σοβαρός, αξιοπρεπής. Οι δύο πλευρές βέβαια δεν μπορούν να αλλάξουν αλλά θα μπορούσαν να εκπαιδευτούν να μην παρεξηγούν τα φαινόμενα. Μην κρίνεται με βάση την εξωτερική εμφάνιση.¹⁹

Οι Έλληνες δε θα πρέπει να κρίνουν τους Τούρκους με τα ελληνικά τους κριτήρια όταν τους βλέπουν να δηλώνουν το σεβασμό τους στους «ανωτέρους» τους. Οι Τούρκοι δημοσίως φιλούν το χέρι του πρωθυπουργού, των υπουργών και άλλων δημοσίων λειτουργών. Σταυρώνουν τα χέρια τους πάνω στην κοιλιά τους όταν είναι παρόντες οι «ανώτεροι». Αυτό εκλαμβάνεται από την άλλη πλευρά ως μια δήλωση παραδοσιακής, ακόμα και φεουδαλικής υποταγής, ένα σημάδι έλλειψης δημοκρατικής ισότητας. Αυτό μπορεί να είναι εν μέρει σωστό. Από την άλλη οι Τούρκοι εκλαμβάνουν το φίλημα των θρησκευτικών εικόνων σχεδόν σαν ειδωλολατρία. Η ταφή του Ιησού, ο επιτάφιος, επίσης τους φαίνεται έτσι. Υπάρχουν πολλές τέτοιου είδους πράξεις καθημερινότητας που ξαφνιάζουν και τελικά ενοχλούν τον Άλλο. Ο Τούρκος υπουργός που επισκέφτηκε τη Δυτική Θράκη και σημείωσε το κούτελο του με το αίμα του προβάτου που θυσιάστηκε προς τιμήν του αποτέλεσε ένα δυσάρεστο θέαμα για τους Έλληνες. Η λίστα τέτοιων εθνικών συνηθειών που ξαφνιάζουν και ενοχλούν είναι μεγάλη. Είναι καλό οι δύο πλευρές να σέβονται τις παραδόσεις του Άλλου και η κάθε μια να κρίνει την άλλη λιγότερα παραδοσιακά.

Μη δείχνετε με το δάκτυλο σας και ειδικά μην κουνάτε το δάκτυλο σας διδακτικά όταν μιλάτε στον Άλλο ή όταν του λέτε τι είναι καλό για αυτόν (μια μάλλον ελληνική συνήθεια). Και οι δύο πλευρές απεχθάνονται την υπεροψία και την αυθάδεια, τουλάχιστον όσο τους αρέσει το πατρωνάρισμα.

*

Η εμφάνιση έχει και μια άλλη διάσταση: τον ιματισμό. Αρκετές φορές Τούρκοι φίλοι μου έχουν εκφράσει τη δυσαρέσκεια τους ότι οι «Έλληνες διανοούμενοι» και οι «μορφωμένοι Έλληνες» εκφράζονται με έναν τρόπο που αρμόζει μόνο στους σοβινιστές, στους ακραίους εθνικιστές, στους φανατικούς, κ.ά. «Ακόμα και αυτοί εκφράζονται τόσο άσχημα!». Μετά από μια προσπάθεια κατάλαβα ότι οι ακροδεξιοί Έλληνες κρίθηκαν ως «διανοούμενοι» απλώς επειδή ήταν ντυμένοι σαν «πολιτισμένοι

¹⁹ Η εμπάθεια κάποτε είναι ανυπέρβλητη. Εκεί που κυριαρχεί η προκατάληψη ο Άλλος κρίνεται ότι εκφράζει τον εσωτερικό του αρνητικό κόσμο όταν κατσουφιάζει, την υποκρισία του όταν χαμογελά, και την ψυχρή και παγερή ψυχή του όταν φαίνεται ουδέτερος.

άνθρωποι».²⁰ Στην Τουρκία οι Τούρκοι συνήθισαν να διαφοροποιούν τα άτομα σύμφωνα με το ντύσιμο τους. Ένας άνδρας που φορά καπέλο και γραβάτα και μια γυναίκα η οποία δε φορά μαντίλα εκλαμβάνονται, για ιστορικούς και ιδεολογικούς λόγους που έχουν να κάνουν με τις Κεμαλικές μεταρρυθμίσεις, σαν «σύγχρονοι» και επίσης ως «προοδευτικοί». (Αυτή η εικόνα αλλάζει τα τελευταία χρόνια). Ενώ στην Ελλάδα η αμφίεση δεν εξασφαλίζει την «προοδευτικότητα» ή το μοντερνισμό, μπορείς να συναντήσεις τη χειρότερη μερίδα της κοινωνίας μέσα στα καλύτερα κοστούμια.

Οι Έλληνες όμως για τελείως άλλους λόγους εκτιμούν πολύ τους καλοντυμένους Τούρκους. Μετά την καθιερωμένη εικόνα του Τούρκου ο οποίος φορά φέσι και σαλβάρι, ο καλοντυμένος είναι μια αποκάλυψη, μια αντίθεση του Τούρκου, η άρνηση του στερεότυπου Άλλου. Έτσι οι Έλληνες πιστεύουν ότι έχουν συναντήσει έναν σύγχρονο, έναν «διαφορετικό» Τούρκο ο οποίος αναιρεί τον αρνητικό, και που θα πρέπει να επαναλαμβάνει, να υποστηρίζει θέσεις και επιχειρήματα όπως αυτές των Ελλήνων. Όταν αυτό δε συμβαίνει ακολουθεί η απογοήτευση. Οι Έλληνες θα πρέπει να δεχθούν ότι ο εκσυγχρονισμός της αμφίεσης δε θα πρέπει απαραίτητως να συσχετίζεται με το φιλελληνισμό. Από την άλλη, οι φανατικοί που εγώ συνάντησα στην Τουρκία χειριζόταν άπταιστα τις ξένες γλώσσες και ήταν ντυμένοι πολύ καλά. Γι αυτό μην κρίνετε από την εξωτερική εμφάνιση. Μην επιτρέπετε έναν ικανό ράφτη να σας απογοητεύσει.

*

Κάποτε και κάποια αντικείμενα είναι πηγή δυσaráσκειας. Η εικόνα του σταυρού και της ημισελήνου υπενθυμίζει στον Άλλο τις αρνητικές όψεις της απέναντι πλευράς. Όλα τα εθνικιστικά βιβλία τα οποία αποσκοπούν να ενισχύσουν την «εθνική συνείδηση» μέσα από το μίσος και το φόβο, παρουσιάζουν τον Άλλο ως βίαιο, αλύπτο, κ.ά. Αυτά τα βιβλία κοσμούνται με φωτογραφίες όπου ο Άλλος διαπράττει φοβερές πράξεις βίας, βεβαίως κατά των «δικών μας». Ο σταυρός και η ημισέληνος - και τα παρεμφερή - είναι παρόντα σ' αυτά τα κείμενα.

Οι φωτογραφίες αυτών των έργων περιλαμβάνουν μινιατούρες, σαρίκια, χαρέμια, καφασωτά παράθυρα, φοβερούς γενίτσαρους (που παίρνουν τα παιδιά «μας»), μιάμηδες, σκλαβοπάζαρα, γιαταγάνια, αλυσίδες, μαστίγια, αγκώνες, παλούκια και τα παρόμοια. Βέβαια όλα αυτά έχουν να κάνουν με τους Τούρκους. Οι Έλληνες ταυτίζονται μάλλον με τους ευζώνους, με τους ιερείς μέσα σε κατάμαυρα ράσα, με εταίρες (προτιμότερα μεθυσμένες), με «δικούς μας» καρφωμένους σε σταυρούς, με τους

²⁰ Ο όρος «διανοούμενος» στην Τουρκία (aydın στα τουρκικά) υπονοεί και την έννοια του «αφοσιωμένου πρωτοπόρου», του «ακτιβίστα υπέρ της λαϊκών τάξεων». Στην Τουρκία οι «διανοούμενοι» υποτίθεται ότι είναι παράγοντες των θετικών κοινωνικών κινήσεων.

γέρους και τα παιδιά «μας» που κλαίνε με απόγνωση, με εκκλησίες και καμπαναριά, με τη λατέρνα, κ.α. Ο ρόλος πολλών από αυτά τα αντικείμενα είναι προφανής. Η λατέρνα δεν αρέσει και απαγορεύτηκε στην Κων/πολη μετά το 1923 επειδή, όπως υποστηρίζεται, οι Έλληνες πανηγύριζαν για τις νίκες του ελληνικού στρατού το 1919-1920 παίζοντας λατέρνα.

Σύμβολα όπως οι εθνικές σημαίες αλλά ακόμα και ορισμένα εμβλήματα, για ευνόητους λόγους, είναι μισητά ή ανεπιθύμητα. Ακόμα και σήμερα κατά τη διάρκεια συναντήσεων μπάσκει και ποδοσφαίρου που μεταδίδονται από την τουρκική τηλεόραση τα εμβλήματα των δύο ελληνικών ομάδων, της ΑΕΚ και του ΠΑΟΚ, δεν εμφανίζονται και αντί αυτών δύο αδιευκρίνιστα σχέδια παρουσιάζονται στην οθόνη. Αυτές οι δύο ομάδες χρησιμοποιούν το δικέφαλο αετό στις σημαίες τους, αλλά αυτό το πουλί είναι και το σύμβολο του Βυζαντίου. Γι αυτό λογοκρίνεται.²¹ Οι Έλληνες πιστεύουν ότι υπάρχουν υπερβολικά πολλές σημαίες όπως και πολλές φωτογραφίες και πολλά αγάλματα του Ατατούρκ στην Τουρκία. Κάποτε μια ελληνίδα ιστορικός είχε δυσανασχετήσει και διαμαρτυρήθηκε όταν μια τουρκική σημαία κρεμάστηκε στην αίθουσα όπου θα διεξαγόταν ένα επιστημονικό συνέδριο στην Τουρκία. Δυσκολεύτηκα να της εξηγήσω ότι η πράξη δε σήμαινε εθνικιστική πρόκληση. Τούρκοι φίλοι με έκπληξη μου επισήμαιναν ότι υπάρχουν υπέρμετρα πολλές εκκλησίες στην Ελλάδα και πολλοί ιερείς στους δρόμους. Οι ιερείς ειδικά παρατηρούνται από τους Τούρκους επειδή δεν είναι συνηθισμένοι να βλέπουν ιερείς με την αμφίεση τους οποιασδήποτε θρησκείας στους δρόμους αφού στη σύγχρονη Τουρκία η δημόσια εμφάνιση των ιερέων, εκτός ναών, είναι απαγορευμένη.

Ιστορικά, το πρώτο πράγμα που οι δύο πλευρές έκαναν όταν νικούσαν την άλλη πλευρά, ήταν να εξαφανίσουν τα σύμβολα που υπενθύμιζαν τον Άλλο. Λίγα χρόνια πριν ορισμένοι αξιωματούχοι της δημαρχίας της Κων/πολης / Ισταμπούλ έφτασαν στο σημείο να προτείνουν την κατεδάφιση των Βυζαντινών τειχών της πόλης που θύμιζαν τους παλιούς κατόχους της. Εκκλησίες μετατράπηκαν σε τζαμιά ή εγκαταλείφθηκαν σε μαρασμό από τους μουσουλμάνους και τζαμιά εγκαταλείφθηκαν σε μαρασμό από τους χριστιανούς. Σήμερα, ορισμένες λίγες περιπτώσεις ανακαινίσεων τέτοιων ναών παρουσιάζονται σαν πράξεις ύψιστης και «παραδειγματικής ανεκτικότητας».

Επίσης, γίνεται μια πυρετώδης πολυδιάστατη προσπάθεια στο χώρο της γλώσσας. Και οι δύο πλευρές «καθαρίζουν» τη γλώσσα από τις ξένες λέξεις που έχουν «εισβάλει» σε αυτές. Οι τουρκικές και οι ελληνικές

²¹ Η Αλβανία χρησιμοποιεί ένα παρόμοιο σύμβολο, έναν δικέφαλο αετό, στην εθνική της σημαία. Αυτό όμως δεν ενοχλεί την τουρκική πλευρά, η σημαία αυτή συχνά εμφανίζεται στις οθόνες των τηλεοράσεων της χώρας. Τα σύμβολα έχουν μια έννοια μέσα σε ένα πλαίσιο αναφοράς και σύμφωνα με το ποιος τα χρησιμοποιεί.

λέξεις αποβάλλονται από τα ελληνικά και τα τουρκικά αντίστοιχα (βλέπε π.χ., τις αλλαγές των τοπωνυμίων στο κεφάλαιο 1). Θεωρείται προτιμότερο να φτωχύνει η γλώσσα παρά να διατηρεί τα ξένα κατάλοιπα. Διάβασα ένα ελληνικό βιβλίο από κάποιον κ. Ντιζικιρίκη ο οποίος με πάθος υποστήριζε ότι όλες οι τουρκικές λέξεις θα πρέπει να εξαλειφθούν από τα ελληνικά. (Dizikirik στα τουρκικά σημαίνει «αυτός με το σπασμένο γόνατο»!).

Ακόμα και ο τουρκικός καφές, ο οποίος για πολλούς αιώνες ήταν γνωστός με αυτό το όνομα στην Ελλάδα, τελευταία ενόχλησε τους Έλληνες. Τα τελευταία είκοσι χρόνια μετονομάστηκε «ελληνικός». Στην Ελλάδα τον πίνετε σερβιρισμένο από ένα ικανοποιημένο γκαρσόνι μόνο αν τον παραγγείλετε με αυτό το νέο όνομα και με αυτήν την ταυτότητα.²²

Αυτή η υπερευαισθησία συνήθως ξεπερνάει την αυτοσυνείδηση των κατόχων της. Ξαφνιάζονται όταν κάποιος τους κάνει μια παρατήρηση σχετικά με τη σχετική συμπεριφορά τους. Καταφεύγουν στις συνήθειες άμυνες: υποεκτίμησης της σημασίας του φαινομένου, επιμονή ότι μόνο η Άλλη πλευρά έχει τέτοιες υπερβολικές τάσεις.

*

Τι μπορεί κανείς να κάνει με αυτού του είδους τις ευθιξίες, ανασφάλειες και συναισθηματικές προσεγγίσεις; Μπορεί να βοηθήσει η συνειδητοποίηση του παραλόγου της κατάστασης. Χρησιμοποιήστε τις εμπαιθείς συμπεριφορές που διακρίνονται εύκολα στην «άλλη» πλευρά για να τεκμηριώσετε (στη δική σας πλευρά) ότι ασκούνται και «εδώ». Μέσω των δικών σας αστείων καταστάσεων δείξτε (στον Άλλο) ότι αυτά υπάρχουν και «εκεί». Κάντε χρήση τη συγκριτική μέθοδο. Ποτέ μη σημειώνετε μόνο τα κακώς κείμενα της άλλης πλευράς, μην παρουσιάζετε μόνο τον Άλλο ως αρνητικό και προκατειλημμένο. Αν το κάνετε αυτό Α) θα εκνευρίσει τον Άλλο, και/ή Β) θα ωθήσει τη δική σας πλευρά να συμπεριφερθεί ακόμα χειρότερα για να πατσίσει.

Υπάρχουν και ορισμένες πρωτοβουλίες απελπισίας, όχι τόσο ρεαλιστικές. Μη χρησιμοποιείτε εμβλήματα, π.χ., όταν επευφημείτε την ομάδα σας. Μην πίνετε καφέ ή τουλάχιστον να παραγγέλνεται στιγμιαίο, φίλτρου, γαλλικό. Μη δείχνετε στον Άλλο αντικείμενα που θα τον εξεγείρουν: μιναρέδες, καμπαναριά, σαρίκια, ευζώνους, σπαθιά, αετούς, κ.α. Αν συμβεί και δουν τέτοια πράγματα προσπαθήστε να τους πείσετε ότι δεν είναι στην πραγματικότητα τουρκικά ή ελληνικά αλλά αραβικά ή σλαβικά. Ορισμένοι άνθρωποι κάνουν χρήση αυτής της μεθόδου σαν αυτο-θεραπεία: στην Τουρκία παρατήρησα ότι αποκαλούν «λεβαντίνικα» πολλά σημάδια της ελληνικής κληρονομιάς. Στην Ελλάδα ορισμένοι

²² Μερικά χρόνια πριν ένας Αρμένιος από το Λίβανο με απότομο τρόπο μου υπενθύμισε ότι αυτός ο καφές δεν ήταν ούτε τούρκικος ούτε ελληνικός αλλά αρμενικός.

εκκεντρικοί ιστορικοί άρχισαν να βλέπουν Οθωμανική Αυτοκρατορία σαν ελληνική.

Οι δύο πλευρές είναι τόσο διαμετρικά αντίθετες σ' αυτές τις πάμπολλες λεπτομέρειες που τελικά είναι σαν να ζουν σε δύο διαφορετικούς κόσμους όπου πολλές λέξεις, κινήσεις, αντικείμενα κ.α., αποκτούν συμβολικές και αντιφατικές έννοιες. Μέσα στον κάθε κόσμο όλα είναι φυσιολογικά και αποδεκτά, αλλά στον κόσμο του Άλλου τα πράγματα φαίνονται περίεργα, ύποπτα και ακόμα και απαράδεκτα. Η πηγή είναι σημαντική. Στις περισσότερες φορές το αποτέλεσμα κρίνεται από την πηγή παρά από την ουσία. Αυτό το κείμενο π.χ., αρχικά γράφτηκε στα αγγλικά και όχι στα ελληνικά ή στα τουρκικά για ένα πολύ απλό λόγο. Ένα ελληνικό ή ένα τουρκικό κείμενο κρίνεται, αυτομάτως, προδιατεθειμένο από την «άλλη πλευρά».

Οι δύο πλευρές βιώνουν το απόμακρο εθνικό τους περιβάλλον παρατηρώντας τον άλλο με καχυποψία. Ακόμα και όταν πίνουν μαζί ένα ποτό και κάνουν μια πρόποση στην υγεία του άλλου, η συμβολική αντίθεση μπορεί να προκύψει: οι Τούρκοι σαν μια ένδειξη σεβασμού προς τον άλλο και μετριοφροσύνης κρατούν το ποτήρι τους όσο πιο χαμηλά γίνεται, ενώ οι Έλληνες σηκώνουν το ποτήρι με ενθουσιασμό. Οι Τούρκοι πρέπει να το σηκώνουν, οι Έλληνες να χαμηλώνουν το ποτήρι τους. Μην προσδοκάτε πρώτα να εντοπίσετε κάποια γειννίαση μεταξύ των δύο πλευρών για να επιχειρήσετε την προσέγγιση. Επιδιώξτε να καταλάβετε παρά τις διαφορές και τις αντιθέσεις.

**

Ασκήσεις (προαιρετικά)

Οι ημερομηνίες και τα χρόνια έχουν τις συμβολικές τους έννοιες. Χρονολογίες όπως το 1071, 1453, 1774, 1821-1829, 1897, 1908, 1912-1914, 1915, 1918, 1919, 1922, 1923, 1942, 1955, 1964, 1974, 1996 και άλλα πολλά έχουν τη σημασία τους στην εθνική μνήμη των Ελλήνων και των Τούρκων. Αυτό που μπορεί να είναι μια ευτυχισμένη στιγμή για τον έναν είναι το αντίθετο για τον άλλο. Όλοι οι επέτειοι των παραπάνω χρόνων εκλαμβάνονται σαν θετικές ή αρνητικές περιπτώσεις από τις δύο πλευρές.

Ερώτηση 1 - Α) Να βρείτε σε τι αντιστοιχούν αυτά τα χρόνια. Β) να βρείτε και άλλες ημερομηνίες της ίδιας κατηγορίας.²³ Μετά, Γ) με την παραδοχή ότι αυτοί οι επέτειοι επαναλαμβάνονται κάθε 25, 50 και 100

²³ Είναι εύκολο να αυξήσουμε αυτόν τον αριθμό. Οι Έλληνες π.χ., αν επιλέξουν να το κάμουν, θα μπορούσαν, και μάλιστα περιοριζόμενοι μόνο στο 15^ο αιώνα, να θυμηθούν τις εξής περιπτώσεις: Η κατάκτηση της Αθήνας από τους Τούρκους (1456), μετά της Πελοποννήσου (1460), η κατάλυση του κράτους της Τραπεζούντας (1461), κατάκτηση της Σάμου και Μυτιλήνης (1462, 1475), ελληνικός ξεσηκωμός στη Μάνη (1481), κατάκτηση της Ναυπάκτου.

χρόνια, να βρείτε πόσο συχνά οι δύο πλευρές παρουσιάζουν αυτά τα γεγονότα ως μείζονα μέσα σε κάθε κοινωνία. Δ) Υπολογίστε με τον ίδιο τρόπο τα γεγονότα του τελευταίου αιώνα με την παραδοχή ότι οι επέτειοι γιορτάζονται κάθε 10 χρόνια. (Ο τελικός αριθμός πρέπει να είναι μεγαλύτερος από 15 το χρόνο ως μέσος όρος).

Ερώτηση 2 - Μια συναυλία στην Κύπρο όπου οι Έλληνες και οι Τούρκοι συναντήθηκαν για να ενισχύσουν τη φιλία μεταξύ των δύο κοινοτήτων του νησιού κατακρίθηκε και μοϊκοταρίστηκε πρωτίστως από τους Έλληνες, επειδή εκείνη τη μέρα (19 Μαΐου) η Τουρκία γιορτάζει την απαρχή του πολέμου της ανεξαρτησίας της, βασικά κατά των Ελλήνων (1919-1922). Η συναυλία θεωρήθηκε μια κακή επιλογή εφόσον οι Έλληνες δε θα έπρεπε να γιορτάζουν κοινά με τους Τούρκους μια τέτοια επέτειο.

Υπάρχουν πολλές τέτοιες ημερομηνίες οι οποίες είναι μια πηγή λύπης και χαράς για τη μια πλευρά και το αντίθετο για την άλλη. Παραθέτω μερικές ημερομηνίες που έχουν σημασία για τους Έλληνες: 25 Μαρτίου, 10 Απριλίου (σφαγή της Χίου το 1822), 19 Μαΐου (μέρα μνήμης για τη γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου, 1919-1922), 29 Μαΐου (άλωση την Κων/πολης), 14 Αυγούστου (Τούρκοι σκοτώνουν το Σ. Σολομού στην Κύπρο το 1996), 6/7 Σεπτεμβρίου (έκτροπα στην Κων/πολη κατά των Ελλήνων το 1955), 9 Σεπτεμβρίου (οι Τούρκοι απελευθερώνουν / καταλαμβάνουν τη Σμύρνη το 1922), 26 Οκτωβρίου (οι Έλληνες απελευθερώνουν / καταλαμβάνουν τη Θεσσαλονίκη).

Παραθέτω ορισμένες σημαντικές ημερομηνίες που έχουν σημασία για την τουρκική πλευρά (οι ανωτέρω δεν επαναλαμβάνονται): 13 Φεβρουαρίου (η ίδρυση του Τουρκοκυπριακού Κράτους το 1983), 19 Μαΐου (αρχή του τουρκικού απελευθερωτικού αγώνα το 1919), 15 Ιουλίου (η τουρκική εισβολή / επιχείρηση ειρήνης στην Κύπρο το 1974), 30 Αυγούστου (νίκη των Τούρκων κατά των Ελλήνων το 1922), 5 Οκτωβρίου (αρχή του Βαλκανικού πολέμου το 1912), 12 Οκτωβρίου (η προσάρτηση της Κρήτης το 1908), 24 Δεκεμβρίου (Τουρκοκύπριοι δολοφονούνται από Ελληνοκύπριους ες στην Κύπρο το 1963).

Προσπαθήστε να διαπιστώσετε και άλλες ημερομηνίες που έχουν κάποια σημασία για μία από της δύο πλευρές και έχουν σχέση με τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Δύο πηγές τέτοιου είδους γεγονότων είναι οι ημερομηνίες κατά τις οποίες σκοτώθηκαν σημαντικές προσωπικότητες από τον Άλλο ή κατά τις οποίες πόλεις κατακτήθηκαν από τον Άλλο και μετά πάλι απελευθερώθηκαν από «μας». Κάντε μια λίστα με όλες αυτές τις ημερομηνίες. Μετά υπολογίστε πόσες μέρες μένουν μέσα σε ένα χρόνο, αν πράγματι μένουν, όπου μια συναυλία μπορεί να πραγματοποιηθεί κοινά με Έλληνες και Τούρκους δίχως να θίγονται ιστορικές ευαισθησίες κάποιας πλευράς.

Η «ΧΡΗΣΗ» ΤΩΝ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΩΝ

Όλα τα κεφάλαια αυτού του οδηγού είναι αλληλένδετα. Το όνομα της μειονότητας και οι σχετικές αντιπαραθέσεις ήδη αναφέρθηκαν στο πρώτο κεφάλαιο.²⁴ Εδώ θα αναφερθώ σε άλλες πτυχές αυτού του ευαίσθητου θέματος. Π.χ., με ποιον θα πρέπει να συζητήσει κανείς αυτό το ζήτημα, από ποιον θα πρέπει να πληροφορηθεί;

Θα πρέπει να προσέχετε όταν επικοινωνείτε ή συζητείτε με ορισμένες ομάδες ανθρώπων:

A) Μην έρχεστε σε επαφή και ποτέ σε αντιδικία με τους «επίσημους», δηλαδή τους αφοσιωμένους δικηγόρους των κυβερνήσεων και των κρατών (Ελλάδας και Τουρκίας). Έχουν μια γνωστή ακλόνητη πεισματώδη γνώμη η οποία ούτε μπορεί να γίνει αποδεκτή από την «άλλη πλευρά» αλλά ούτε και από τους τρίτους. Αν ακόμη συμβεί το απίθανο και πειστούν ότι κάπου κάνουν κάποιο λάθος, και κάνουν και το λάθος να το ομολογήσουν δημοσίως, τότε χάνουν τη δουλειά τους αυτομάτως ή εξαφανίζονται από τη σκηνή και έτσι παύουν να είναι «επίσημοι» έτσι κι αλλιώς. Αγνοήστε τους, υποθέστε ότι δεν υπάρχουν.

B) Μην πλησιάζετε τα μέλη της μειονότητας και μη συζητάτε τα θέματα τους με αυτούς. Ή θα αποφύγουν να εκθέσουν την κατάσταση όπως είναι ή να πουν αυτό που πιστεύουν, απλώς επειδή φοβούνται τις επιπτώσεις. Κανονικά θα πουν ότι είναι ευχαριστημένοι με την κατάσταση, παλαιά και νέα, ή θα εκφράσουν μερικές δευτερεύουσες δυσαρέσκειες. Στην ουσία θα προσπαθήσουν να μην έχουν και άλλες.

Αν πάλι συναντήσετε ορισμένους πραγματικά θαρραλέους μειονοτικούς, αυτοί είναι αναξιόπιστοι: θα πρέπει να είναι ή τρελοί ή μαζοχιστές ή απλά μεταμφιεσμένοι «επίσημοι», δηλαδή εκπρόσωποι της μητέρας πατρίδας. Αν ακόμη επιμένετε να επικοινωνήσετε με μέλη της μειονότητας, οι μαζοχιστές (ή ιδεαλιστές) είναι οι καλύτεροι. Ρωτήστε για μειονοτικούς οι οποίοι χαρακτηρίζονται από την πλειοψηφία ως «ύποπτοι» και «πράκτορες» της άλλης πλευράς.

Γ) Αποφύγετε τα πρώην μέλη μιας μειονότητας. Αφού σιώπησαν και δε διεκδίκησαν τα δικαιώματά τους για πολλά χρόνια στη (δική τους)

²⁴ Βέβαια το «όνομα» των μειονοτήτων σχετίζεται με την επιθυμία να απορριφθεί το δικαίωμα του αυτοπροσδιορισμού. Και οι δύο πλευρές με επίσημους ή ακαδημαϊκούς εκπροσώπους προσπαθούν πολύ προς αυτήν την κατεύθυνση. Γίνονται προσπάθειες για να εξακριβωθεί ποιος είναι ποιος με «επιστημονικές», ιστορικές, γλωσσολογικές, ανθρωπολογικές, ακόμα και αιματολογικές έρευνες. Μην προσπαθήσετε να διαβάλλετε αυτές τις προσπάθειες και ειδικά τους «ακαδημαϊκούς» που εμπλέκονται σε αυτές τις έρευνες. Δεν οδηγεί πουθενά και είναι χάσιμο χρόνου.

χώρα, έχουν πλέον την ανάγκη να μιλήσουν πολύ για να καλύψουν τα παλιά τους απωθημένα. Επίσης έχουν την τάση την υπερβολής.²⁵

- Δ) Ποιος έμεινε για να έρθετε σε επαφή; Αφουγκραστείτε τους τρίτους και ειδικά προσπαθήσετε να αποδομήσετε τις αφηγήσεις όλων. Η υπερβολή τους και η μανιχαϊστική τους παρουσίαση (όπου εμείς είμαστε κάτασπροι και ο Άλλος πάντα σκοτεινός) είναι πολύ διαφωτιστική. Αυτή μπορεί να αποτελέσει την απαρχή να εισχωρήσετε σε μερικές πτυχές μιας ανθρώπινης τραγωδίας.
- Ε) Περιστασιακά ορισμένοι Έλληνες και Τούρκοι, για κάποιους αδιευκρίνιστους λόγους, βγαίνουν και απαριθμούν τα κακά που έχουν διαπραχθεί ή που διαπράττονται σήμερα, από τις «δικές μας» κυβερνήσεις και από το «δικό μας» κράτος κατά των εθνικών μειονοτήτων. Αυτή η πολύ σπάνια περίπτωση μπορεί να βοηθήσει στη συλλογή πληροφοριών. Αλλά και σ' αυτήν την περίπτωση ο ερευνητής αντιμετωπίζει ένα ηθικό δίλημμα. Η «άλλη πλευρά» παρουσιάζει αυτούς τους ανθρώπους σαν τεκμήριο των ελλείψεων της πλευράς που «ομολογεί» και οι συμπολίτες τους τους παρουσιάζουν ως αφελείς ή πράκτορες του Άλλου, αφού τελικά δημιουργούν προβλήματα σε «μας». Τότε πρέπει κανείς να διαλέξει: ή συλλέγει πληροφορίες ή προστατεύει ένα άτομο.

*

Το καλύτερο ίσως που μπορείτε να κάνετε είναι να μείνετε μακριά από αυτά τα θέματα των μειονοτήτων και να αφήσετε τους ανθρώπους αυτούς να υποφέρουν στην μοναξιά τους. Αλλά συχνά πολλοί και ειδικά οι Έλληνες και οι Τούρκοι αναμειγνύονται σε αυτό το ευαίσθητο θέμα. Ανθρώπινες είναι οι αδυναμίες. Όταν κάποιος βρεθεί σε αυτήν τη δύσκολη κατάσταση προσπαθήστε τα ακόλουθα:

Μην προσεγγίσετε το ζήτημα σαν ένα ελληνοτουρκικό θέμα. Μη συγκρίνετε την κατάσταση της ελληνικής (ρωμαϊκής) μειονότητας της Κων/πολής με την τουρκική (μουσουλμανική) της Δυτικής Θράκης. Άπαξ και οι μειονότητες συζητηθούν μέσα σε αυτό το πλαίσιο το σύνολο των ελληνοτουρκικών διαφορών και επιχειρημάτων θα έρθει στο προσκήνιο και από τις δύο πλευρές. Όλα τα παλαιά και τα πρόσφατα παράπονα θα έρθουν στην επιφάνεια. Και τότε, για να λυθεί το πιο μικρό θέμα, π.χ., για να θεωρηθεί ένα μέλος μιας μειονότητας ίσο με όλους τους

²⁵ Ως ένα παράδειγμα της υπερβολής μπορώ να αναφέρω το παράδειγμα ενός Έλληνα από την Κων/πολη ο οποίος απαριθμώντας τους Έλληνες που δολοφονήθηκαν κατά τις λεηλασίες τις 6/7 Σεπτεμβρίου του 1955 επέτυχε να προσθέσει στην καταγραφή των θυμάτων που διενεργήθηκε από μια διεθνή οργάνωση, άτομα τα οποία αναγνωρίζονται να έχουν πεθάνει πολλά χρόνια μετά. Αναφέρεται επίσης ένας δολοφονημένος παπάς ενός πολύ μικρού νησιού του οποίου «το όνομα και η ταυτότητα δεν είναι γνωστή». Ο ερευνητής, μια και δεν είχε διαβάσει αυτόν τον οδηγό, κατέγραψε το χαμένο παπά ο οποίος δεν είχε ποτέ καταγραφεί. Μη θεωρείται δεδομένες τις δηλώσεις των μειονοτικών, συμπεριλαμβανομένης και αυτής.

άλλους πολίτες και να αποκτήσει το δικαίωμα να γίνει και αυτό δημόσιος υπάλληλος, μπορείτε να καταλήξετε να συζητάτε τα θέματα του Αιγαίου, της Κύπρου, τους Βαλκανικούς Πολέμους, την πρόσφατη Γιουγκοσλαβική κρίση με τη Βοσνία και το Κόσοβο, την άλωση την Κωνσταντινούπολης, ακόμα και την κάθοδο τους τουρκικών των νομάδων από την Κεντρική Ασία στην αρχαιότητα και το Μεγάλο Αλέξανδρο.

Αν το θέμα θεωρηθεί μια ελληνοτουρκική αντιπαράθεση τότε η τελική κρίση και απόφαση θα βασιστεί, όχι σύμφωνα με τη συγκεκριμένη πράξη ή την προσέγγιση αλλά στη συνολική συμπεριφορά των δύο πλευρών: «εφόσον», θα επιχειρηματολογήσει η κάθε πλευρά, «εμείς συμπεριφερθήκαμε, γενικά, τόσο καλά μέχρι σήμερα, τότε μερικά πιθανά λάθη του κράτους μας, ή μερικά συμπτωματικά γεγονότα που προέρχονται από μερικά μεμονωμένα πρόσωπα, είναι άνευ σημασίας». «Εμείς», έχουμε πάντα δίκιο, γενικά, ότι και αν συμβεί. Με άλλα λόγια, αποφύγεται γενικότητες που οδηγούν τις δύο πλευρές σε αντιπαραθέσεις που δεν επιλύονται. Απομονώστε τα θέματα.

Αλλιώς, το τελικό αποτέλεσμα μιας πολύ «γενικής» προσέγγισης δεν θα βελτιώσει την κατάσταση των μειονοτήτων, επειδή το γενικό παζάρεμα και η επίλυση των ελληνοτουρκικών διαφορών θα πάρει περισσότερο χρόνο από τη διάρκεια ζωής ακόμα και του νεότερου μέλους της μειονότητας που προσπαθούμε να βοηθήσουμε.

Μην επιτίθεσθε, μην κατηγορείτε, κ.α., την άλλη πλευρά (αν εμφανίζεστε ή αν αισθάνεστε σαν μια «πλευρά»). Θα πρέπει να προσπαθούμε να αναμιγνυόμαστε όχι με την εθνική μας ταυτότητα αλλά με την ανθρωπιστική μας (αν βέβαια μπορούμε). Αν κάποιος είναι όλο θυμό για τα συμβάντα και τα εθνικά του αισθήματα δεν δέχονται έλεγχο, είναι καλύτερα να μην ανακατεύεται με τέτοια θέματα, χάνει το χρόνο του. Χώρια που μπορεί να κάνει και κακό στις μειονότητες που θέλει να βοηθήσει.

Αυτοί που είναι πράγματι υπέρ των μειονοτήτων και ανθρωπίνων δικαιωμάτων θα μπορούσαν να δείξουν κάποια πρωτοτυπία και για τις μειονότητες που βρίσκονται στη δική του χώρα (Βλέπε και Ε παραπάνω). Αυτό είναι και το τεστ που δείχνει ποιος πραγματικά ενδιαφέρεται για μειονοτικά και ανθρώπινα δικαιώματα ή αν το όλο ενδιαφέρον αποτελεί μια πρόφαση για να πολεμήσει κάποιος για τα εθνικά δίκαια (για το «συμφέρον του έθνους μας»).

Η κριτική των συνθηκών μιας εθνικής μειονότητας η οποία στεγάζεται σε μια άλλη χώρα, ειδικά αν αυτή η ομάδα ανθρώπων εκλαμβάνεται και παρουσιάζεται ως μια εθνική μειονότητα, σημαίνει μια γενική κριτική κατά της Άλλης πλευράς. Αυτού του είδους η εθνική προσέγγιση δημιουργεί και τις προϋποθέσεις για μια εθνική αντίδραση. Τότε βιώνουμε την αντιπαράθεση των δύο πλευρών όπου η «δική μας πλευρά» φαίνεται η κάλλιστη, ή τουλάχιστον αρκετά καλή ή η καλύτερη και η Άλλη η χειρίστη ή η χειρότερη ή η αρκετά κακή.

Παρατηρούμε ότι τα δύο μέτρα και τα δύο σταθμά είναι η βασική αρχή που διέπει την προσέγγιση όταν αυτό το θέμα των μειονοτήτων αναβιώνει. Ή με εντιμότητα μη δεχτείτε να υποκύψετε στον πειρασμό της χρήσης αυτής της αρχής ή χρησιμοποιήστε την και απολαύστε την. Αν επιλέξετε να απολαύσετε τα δύο μέτρα και τα δύο σταθμά, σταδιακά μπορείτε να θεμελιώσετε τις εξής αμυντικές οχυρώσεις: Α) πρώτα, απορρίψετε απερίφραστα ως ένα βδελυρό ψέμα οποιαδήποτε κατηγορία κατά της κυβερνήσεως σας και κατά των παλαιών ή νέων αρνητικών χειρισμών της στα θέματα των μειονοτήτων. Β) Αν αυτό δεν είναι εφικτό λόγω των καγχασμών των τρίτων ή των απολιτικών των διαθέσεων λόγω της πλήρης άρνησης σας, περάστε στη δεύτερη αμυντική θέση. Προσπαθήστε να μειώσετε τη σημασία του γεγονότος. Γ) Χρεώστε τα πάντα στα «ανεύθυνα» άτομα και όχι στις αρχές. Δ) Παρουσιάστε τα γεγονότα ως τυχαία, ως συμπτωματικά, κ.α. Ε) Αν αυτά δεν αποτρέψουν τις επιθέσεις της άλλης πλευράς ρίξτε στη μάχη τις τελευταίες σας δυνάμεις: είναι πάντα δυνατόν να επιλέξετε μερικές περιπτώσεις και να υποστηρίξετε ότι παρόλα αυτά η Άλλη πλευρά είναι ακόμη χειρότερη. Οι συγκρίσεις πάντα αποδίδουν.

Οι παραπάνω προσπάθειες είναι απολαυστικές για τους Έλληνες και τους Τούρκους (χωριστά η κάθε πλευρά) αλλά δεν ωφελούν και πολύ τις μειονότητες. Αν επιδιώκετε να βελτιώσετε την θέση τους αντιστρέψτε τις κινήσεις σας: το «δεν πρέπει» ας γίνει «πρέπει».

*

Τα δύο μέτρα και τα δύο σταθμά θα μας απασχολήσουν σε ένα άλλο κεφάλαιο. Αξίζει. Εδώ θα προσθέσω μερικά συγκεκριμένα μέτρα.

Μη δίνετε την εντύπωση ότι η «μειονότητα σας» που βρίσκετε σε γειτονική χώρα εκλαμβάνετε από σας και μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως πέμπτη φάλαγγα η σαν η εμπροσθοφυλακή σας. Οι μειονότητες δεν θα πρέπει να χρίζονται σαν σώματα κρούσεων αλλά σαν ομάδες που επιζητούν την ειρήνη. Μην αναφέρεστε σ' αυτούς με μια στρατιωτική η διπλωματική ορολογία. Αυτό θα πρέπει να είναι έτσι ακόμα και αν θέλετε να τους χρησιμοποιήσετε σ' αυτήν την κατεύθυνση: μένετε συγκαλυμμένος όσο μπορείτε.

Αν κάποιος υποπτεύεται ότι υπάρχουν πολλοί ξένοι πράκτορες μεταξύ των μελών της μειονοτικής κοινότητας λίγη αριθμητική θα βοηθούσε. Εκατό πράκτορες σημαίνει 1/1000 μιας κοινότητας των εκατό χιλιάδων. Μην επιτρέψετε την παράνοια να βλάψει το 99,9% καταπολεμώντας το 0,1%.

Μην καυχιέστε ότι εσείς ελέγχετε τη μειονότητα στην «άλλη» χώρα. Αυτό κάποτε δηλώνεται με πομπώδεις επισκέψεις, άλλοτε εντάσσοντας τις μειονότητες σε βραχυπρόθεσμους πολιτικούς στόχους. Κάποτε οι κυβερνήσεις, οι αρχές και/ή η κοινή γνώμη ασκούν πίεση στις μειονότητες που ζουν στη χώρα τους για να συνταχθούν στην καθημερινή πολιτική της κυβέρνησης και ειδικά να το δηλώσουν αυτό

δημοσίως. Τότε βλέπουμε την κωμικοτραγική σκηνή όπου μέλη της μειονότητας μας εξηγούν πόσο ευτυχισμένοι είναι που συμμερίζονται τις επίσημες θέσεις της κυβέρνησης. Μην το κάνετε αυτό: η χώρα γελοιοποιείται επειδή κανείς δεν πείθεται και όλοι ξέρουν τι συμβαίνει. Πέρα από αυτό, οι μειονοτικοί ποτέ δεν ξεχνούν αυτήν την ταπείνωση και περιμένουν πλέον την ευκαιρία να ισοφαρίσουν.

Αν κάποιος θέλει να χειραγωγήσει τη μειονότητα, να επωφεληθεί από την κατάσταση της και να τη χρησιμοποιήσει σαν μέσον για να δημιουργήσει προβλήματα στη «άλλη» πλευρά ως πολιτική πίεση, τότε τα πράγμα αλλάζει. Σ' αυτήν την περίπτωση δώστε την εντύπωση ότι εσείς τους διοικείτε, ότι υπακούν στις διαταγές σας και αρά ότι ανά πάσα στιγμή θα μπορούσαν να στραφούν κατά του Άλλου. Το μέτρο αποδίδει, προκαλεί πανικό στον Άλλο και μια αξιόλογη ανασφάλεια η οποία επιδεινώνει και τις διμερείς σχέσεις.

Κάποτε πάλι είναι πράγματι ατυχές ότι γίνονται βήματα προς αυτήν ακριβώς την κατεύθυνση της αντιπαράθεσης, αλλά όχι με την πρόθεση να χρησιμοποιηθούν οι μειονότητες αλλά επειδή ο φόβος που προκαλείται στην «άλλη» πλευρά δίνει μια τεράστια εθνική ευχαρίστηση και υπερηφάνεια. Προσπαθήστε να καταπιέσετε αυτά τα αταβιστικά ένστικτα. Προσπαθήστε να βρείτε την υπερηφάνεια σε πιο παραγωγικές και ωφελιμιστικές επιλογές. Εκτός αν η ικανοποίηση των ψυχολογικών τάσεων βαραίνει αισθητά κατά της υλικής ευτυχίας των πολιτών. Τότε πάλι αντιστρέφουμε τα «πρέπει» και τα «δεν πρέπεικάνεις».

Μη συζητάτε το «μειονοτικό θέμα» αλλά το θέμα των «μελών της μειονότητας». Μια γενικευμένη αντίληψη κάποιας ομάδας, βασικά διαφορετική από μας, γίνεται από μόνη της ένα πρόβλημα. Η προσέγγιση του θέματος σε «ατομική» βάση - αλλά και πάλι σε συνάρτηση με τη μειονότητα - προκαλεί λιγότερη ένταση. Πάντα τονίστε ότι το θέμα αφορά συγκεκριμένα «μέλη», «άτομα», και όχι μια αφηρημένη «μειονότητα». Μη χρησιμοποιείτε στα ΜΜΕ τίτλους όπως «ένας Τούρκος» ή «ένας Έλληνας» διέπραξε ένα έγκλημα, ότι είχε ένα ατύχημα ή οτιδήποτε αν αυτός είναι μέλος μια μειονότητας. Αναφερθείτε στο γεγονός όπως συνηθίζεται με τα «κανονικά» εγκλήματα και ατυχήματα: η θρησκεία και η εθνική ταυτότητα των συμβαλλομένων ποτέ δεν αναφέρονται όταν αυτοί ανήκουν στην πλειονότητα.

Ακόμα και όταν κατακρίνετε τα κακώς κείμενα της «άλλης» πλευράς δε θα πρέπει να γενικεύετε. Ότι συμβαίνει συμβαίνει με την πρωτοβουλία κάποιων ατόμων, ακόμα και αν αυτοί είναι πολλοί. Δεν υπάρχει ιστορικό γεγονός όπου «όλοι» πήραν μέρος. Μην εμπλέκεστε στην απλοϊκή αντίληψη του «εμείς-αυτοί».

Σε καμιά περίπτωση μη συσχετίζετε τις μειονότητες με ιστορικά γεγονότα στρατιωτικής επιθετικότητας. Η τουρκική πλευρά θα πρέπει να αποφεύγει να λέει ότι τα προβλήματα της Δυτικής Θράκης θα επιλυθούν όπως αυτά των Τούρκων της Κύπρου. Η ελληνική πλευρά θα πρέπει να τονίζει λιγότερο τη δυστυχία των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων που

προέκυψε κατά την περίοδο των πολέμων (1915, 1919-1922) και περισσότερο τα προβλήματα της φυσιολογικής περιόδου της ειρήνης. Αυτός ο προσανατολισμός θα τονίσει τα προβλήματα των ζωντανών.

Τελικά μην ξεχνάτε ότι πολλοί Τούρκοι και Έλληνες, συνολικά, συχνά αισθάνονται σαν μειονότητες: οι Τούρκοι σαν μουσουλμάνοι μέσα σε μια γενικότερη Χριστιανική Ευρώπη, και οι Έλληνες σαν Ορθόδοξοι μέσα σε μια γενικότερη Καθολική και Προτεσταντική Δύση.

**

Ασκήσεις (προαιρετικά)

Ερώτηση 1 - Συνθέσετε μια λίστα παραπόνων των Ελλήνων και των Τούρκων σχετικά με τις μειονότητες «τους» στην «άλλη» χώρα. Επικοινωνήστε με τον Άλλο για να κάνετε αυτήν τη λίστα. Τα παράπονα θα πρέπει να περιλαμβάνουν θέματα όπως δικαιώματα πολιτών, ισότητα μεταξύ πολιτών (π.χ., δυνατότητα πρόσληψης ως δημόσιος υπάλληλος), ευκαιρίες μόρφωσης και παιδείας, ελευθερία επικοινωνίας και ΜΜΕ, ελευθερία έκφρασης και διατήρησης της μειονοτικής πολιτισμικής κληρονομιάς, προσπάθειες αφομοίωσης, βιαιότητες, άδικη φορολόγηση, απέλαση από τη χώρα ή απειλή απέλασης, κ.α.

Ερώτηση 2 - Προσπαθήστε να βρείτε τις ομοιότητες και τις διαφορές από τις δύο λίστες. Πόσα από τα παράπονα πιστεύετε ότι είναι σωστά και δίκαια; Παρατηρείτε κάποια τάση στον εαυτό σας να συμφωνείτε με κάποια από τις δύο λίστες περισσότερο;

Ερώτηση 3- Αν συμφωνείτε με μια από τις λίστες και πιστεύετε ότι η λίστα του Άλλου είναι μάλλον παρατραβηγμένη, πως εξηγείται τη δική σας κρίση; Μπορεί να είναι λόγω εθνικής προκατάληψης;

Ερώτηση 4- Προσπαθήστε να εκτιμήσετε πόσες φορές διαβάζετε σχετικά με κακή συμπεριφορά κατά των μειονοτήτων Α) στη δική σας χώρα, Β) στη «άλλη» χώρα;

Ερώτηση 5- Μετά από αυτές τις ασκήσεις πιστεύετε ότι θα μπορούσατε να προσθέσετε μερικά ακόμη «κάνει» και «μη κάνει» στην υπάρχουσα λίστα;

Κεφάλαιο 6

ΔΥΟ ΜΕΤΡΑ ΚΑΙ ΔΥΟ ΣΤΑΘΜΑ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ «ΔΥΟ ΜΕΤΡΑ ΚΑΙ ΔΥΟ ΣΤΑΘΜΑ»

Είναι παράδοξο ότι αυτοί που καταφέρονται κατά των δύο μέτρων και δύο σταθμών είναι πάλι αυτοί οι ίδιοι που κάνουν χρήση της ίδιας μεθόδου; Όχι βέβαια, αυτή είναι η φύση των δύο μέτρων και δύο σταθμών: οι χρήστες τις μεθόδου, με συνέπεια (και αναπόφευκτα) χρησιμοποιούν δύο μέτρα και δύο σταθμά για να κατηγορήσουν και τους άλλους για τον ίδιο λόγο. Με το «ένα μέτρο» εννοούν το δικό τους. Οι κατακριτές των δύο μέτρων καταφέρονται κατά με πάθος κατά των αρχών των άλλων.

«Δύο μέτρα και δύο σταθμά» θα μπορούσε να ήταν ο τίτλος αυτού του οδηγού, μια και αυτή η αρχή είναι κυρίαρχη σε όλη την «εθνική» ελληνική και τουρκική επιχειρηματολογία. Θα έχετε προσέξει ότι τα περισσότερα από τα «αρνητικά» που προσάπτονται στον Άλλο σε κάποιο βαθμό παρατηρούνται και στη «δική μας πλευρά». Αυτό όμως δε γίνεται ορατό από τους ίδιους τους πρωταγωνιστές. Η δυσφορία κατά αυτής την ανθρώπινης αδυναμίας, δηλαδή το να «μη γνωρίζουμε τον εαυτόν» μας, είναι τόσο παλιά όσο ο Πλάτωνας. Στη Βίβλο βλέπουμε τους Φαρισαίους και τους υποκριτές οι οποίοι «διωλίζουν τον κώνωπα, τη δε κάμηλον καταπίνουν» (Ματθαίος, 23/24). Με άλλα λόγια «είπε ο γάιδαρος τον πετεινό κεφάλα».

*

Είναι εξαιρετικά δύσκολη δουλειά να αποδείξεις στις δύο πλευρές ότι όποτε κρίνουν την κατάσταση καταφεύγουν στα «δύο μέτρα». Μην προσπαθήσετε να παρουσιάσετε στους χρήστες τα «δύο τους μέτρα». Καλύτερα να προσπαθήσετε να τα βρείτε στη δική σας συμπεριφορά. Και οι δύο πλευρές προσεγγίζουν «τα δύο μέτρα» με «δύο μέτρα...». Είναι πλήρως επιτυχημένοι όταν ανακαλύπτουν τα «δύο μέτρα» των Άλλων, και τόσο τυφλοί όταν ερευνούν τον εαυτό τους. Αυτό συμβαίνει επειδή δεν είναι η κακή διάθεση που τυφλώνει τις δύο πλευρές αλλά ο διαφορετικός τρόπος που αγναντεύουν το παρελθόν, το παρόν και τις προοπτικές του μέλλοντος. Αυτά τα τρία συστατικά διαφοροποιούν τις ομάδες των ανθρώπων που ονομάζουμε «έθνη». Ότι είναι δικό μας είναι οικείο και κατά συνέπεια σωστό και αποδεκτό. Οι Άλλοι είναι οι ξένοι με τα περίεργα και απαράδεκτα καμώματα τους.

Αυτή η δυαδική χρήση της απάθειας/συμπάθειας σχετικά με τα «δύο μέτρα» βρίσκει υποστήριξη στο γεγονός ότι όντως στη ζωή τίποτε δεν

είναι απολύτως όμοιο. Πάντα βρίσκεται κάτι που μας δίνει τη δυνατότητα να υποστηρίξουμε ότι «οι δύο περιπτώσεις δεν είναι ίδιες». Είναι μάταιο να προσπαθήσετε να αποδείξετε ότι ο συνομιλητής σας αντιφάσκει, ότι κάνει το ίδιο με την Άλλη πλευρά. Μην το επιχειρήσετε. Η απάντηση θα είναι πάντα η ίδια: «αυτή η περίπτωση είναι διαφορετική». Αυτή είναι η σοφιστεία των λεπτομερειών.

Μην επιχειρήσετε ανώφελες συζητήσεις. Αποφεύγετε να αναφέρετε τα «δύο μέτρα...», την υποκρισία, το φαρισαϊσμό, τη δημαγωγία, κ.α. Αυτή η πορεία οδηγεί σε αδιέξοδο. Αν την επιχειρήσετε, το μήνυμα που θα πάρει ο ακροατής σας είναι ότι χρησιμοποιείτε δύο μέτρα και δύο σταθμά και ότι τα επιχειρήματα σας πηγάζουν από κακή διάθεση και από προκατάληψη: «Πως είναι ποτέ δυνατόν ο αντίπαλος να μη βλέπει ότι οι δύο περιπτώσεις είναι τόσο διαφορετικές; Προσποιείται ότι δε διακρίνει τις ξεκάθαρες διαφορές».

*

Όπως εξήγησα στο κεφάλαιο 3, κάθε πλευρά βλέπει ένα διαφορετικό παρελθόν και παρόν. Η παρουσίαση μερικών χαρακτηριστικών περιπτώσεων όπου τα δύο μέτρα και τα δύο σταθμά φτάνουν στο αποκορύφωμα τους, θα μπορούσαν να βοηθήσουν ορισμένους να δουν σε τι επικίνδυνους χώρους μπαίνουν όταν εμπλέκονται στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Αυτοί οι λίγοι είναι ειδικές προσωπικότητες. Πάντως ανταμείβεται κανείς όταν κάποιος προσπαθεί και συναντά αυτούς τους λίγους.

Τα παρελθόν, δηλαδή η ιστορία είναι διπλή. Οι Τούρκοι διαβάζουν πως «έφτασαν την Ανατολία», οι Έλληνες πως οι Τούρκοι «άρπαξαν τη Μικρά Ασία». Οι Τούρκοι «κατακτούν την Ισταμπούλ», οι Έλληνες βλέπουν την «άλωση της Κωνσταντινούπολης». Οι Έλληνες βλέπουν ότι για πολλούς αιώνες υπέστησαν την καταπιεστική κυριαρχία των «Τούρκων», οι Τούρκοι βλέπουν ένα «ευεργετικό Οθωμανικό» κράτος. Οι Έλληνες «επαναστατούν» το 1821, οι Τούρκοι το αποκαλούν «εξέγερση». Οι Έλληνες απελευθέρωσαν τη Θεσσαλονίκη το 1912, οι Τούρκοι την «έχασαν». Οι Τούρκοι πολέμησαν για την ελευθερία τους το 1922, οι Έλληνες αποκαλούν «καταστροφή» (του Ελληνισμού) το αποτέλεσμα. Οι Τούρκοι «απελευθερώνουν» τους Τούρκους της Κύπρου μετά από μια «επιχείρηση ειρήνης», οι Έλληνες βλέπουν μια «εισβολή».

Μπορεί κανείς εύκολα να δείξει ότι η κάθε σελίδα όπου αναγράφεται η ελληνική ή η τουρκική ιστορία, χαρακτηρίζεται από λέξεις, εικόνες, αξίες, κρίσεις και εκτιμήσεις οι οποίες εμπεριέχουν και παρουσιάζουν (μονόπλευρα) εθνικά αισθήματα. Μια μελέτη σχετικά με τα ελληνικά και τουρκικά σχολικά βιβλία δείχνει ότι γεγονότα χαράς και λύπης της μιας πλευράς στην άλλη πλευρά παρουσιάζονται αντίστροφα ως γεγονότα λύπης και χαράς.

Εν συντομία, τα δύο μέτρα και τα δύο σταθμά, με την έννοια ότι το κάθε έθνος έχει τις δικές τους οριοθετήσεις, είναι μια σταθερή

προσέγγιση στην ιστοριογραφία: η ήττα της μάχης είναι η νίκη του Άλλου, η άλωση της πόλης «μας» είναι μια υπερήφανη κατάκτηση, η καταπίεση είναι θρίαμβος, η ανεξαρτησία η υποχώρηση του Άλλου, η ειρήνη είναι εισβολή και δουλεία, ελευθερία είναι καταστροφή, κ.α. Υπάρχουν δύο γλώσσες όχι μια, και οι λέξεις από γενεά σε γενεά διαμορφώνουν δύο πλαίσια με διαφορετικές αξίες. Με άλλα λόγια, τα δύο μέτρα και δύο σταθμά είναι βασικά ένα ιστορικό φαινόμενο: εδραιώνεται ενστικτωδώς όπως και με την παιδεία.

Κάποτε ορισμένοι όχι μόνο βλέπουν διαφορετικά πράγματα όταν παρατηρούν ένα αντικείμενο αλλά δε βλέπουν και δεν καταλαβαίνουν τίποτα. Ιδού ορισμένα παραδείγματα:

Οι Έλληνες δυσανασχετούν ότι οι «φανατικοί» Τούρκοι της Τουρκίας θέλουν να μετατρέψουν την Αγία Σοφία σε τζαμί. Δεν προσέχουν ότι αυτοί που θέλουν να μετατρέψουν τη Ροτόντα στη Θεσσαλονίκη σε εκκλησία μπορεί να είναι οι αντίστοιχοι Έλληνες «φανατικοί». Οι Τούρκοι εκφράζουν τη δυσαρέσκεια τους ότι δεν υπάρχει ούτε ένα τζαμί στη Αθήνα για το μουσουλμανικό πληθυσμό, αλλά δεν υψώνουν τη φωνή τους για το γεγονός ότι δεν υπάρχει εκκλησία στην Άγκυρα.

Οι Τούρκοι ολόψυχα υποστηρίζουν τα ανθρώπινα δικαιώματα των εθνικών μειονοτήτων στην Ελλάδα, η ίδια ευαισθησία δεν εκφράζεται για τις εθνικές ομάδες της Τουρκίας.²⁶ Οι Έλληνες είναι ένθερμοι υποστηρικτές της αυτοδιάθεσης των Κούρδων της Τουρκίας, αλλά όχι των Τούρκων την Κύπρο ή άλλων περιοχών. Οι Τούρκοι θέλουν την ακεραιότητα της Βοσνίας και τους Σέρβους σαν μειονότητα εκεί, αλλά δε θέλουν τέτοιες ρυθμίσεις στην Κύπρο. Η απώλεια εδαφών έχει άλλη έννοια στη Βοσνία και άλλη στην Κύπρο. Θεωρείται φυσικό για τους Έλληνες και τους Τούρκους να αποστέλλονται στρατοί για να βοηθηθούν ομογενείς σε ξένες χώρες (Σμύρνη 1919, Κύπρος 1974) αλλά τέτοιου είδους πράξεις ταυτόχρονα εκλαμβάνονται και σαν εισβολή όταν οι ρόλοι αλλάζουν (Κύπρος 1974, Σμύρνη 1919). Ακόμα και οι σφαγές θεωρούνται «αυτοάμυνα» όταν πεθαίνουν οι Άλλοι: π.χ., η σφαγή της Τριπολιτσάς / Τρεμπλίτσε το 1821 και της Χίου / Σάκιζ το 1822.

²⁶ Παρακαλώ προσέξτε πόσο μαστορικά απέφυγα τις ευαίσθητες λέξεις. Το Κουρδικό είναι σχεδόν ένα ταμπού θέμα στην Τουρκία, όπως «η τουρκική μειονότητα» στην Ελλάδα. Έτσι οι λέξεις «Τούρκος» (Τουρκική μειονότητα) και «Κούρδος» (Κουρδική εθνότητα) δεν χρησιμοποιείται για να ελαττώσω την ένταση και να προλάβω ενδεχόμενες αντιδράσεις. Από την άλλη τίποτα δεν χάνεται από τα επιδιωκόμενα μηνύματα. Οι αναγνώστες ξέρουν για ποιους κάνω λόγο. Μόνο αυτοί που θα ήθελαν να εκνευρίσουν τους Τούρκους ή τους Έλληνες δεν θα ικανοποιηθούν με αυτήν τη διακριτική χρήση των λέξεων. Όσο για αυτήν την υποσημείωση η οποία αποκωδικοποιεί τη «μέθοδο» και φέρνει στο φως το όλο γλωσσικό παιχνίδι, δεν εμποδίζει το σκοπό όπως προβλέπει η ψυχολογία της συμπεριφοράς. Αυτό συμβαίνει επειδή είναι φανερό ότι η πρόθεση είναι να σεβαστώ τις ευαισθησίες και των δύο πλευρών (δίχως να παραγνωρίζω τα δικαιώματα των τρίτων) και ταυτόχρονα να ασκήσω αυτοκριτική και στα «δικά μας» κακώς κείμενα.

Η ξένη βοήθεια προς μια από τις πλευρές στην περίοδο δια-εθνικών συγκρούσεων ή διμερών αντιπαραθέσεων είναι μια «σκανδαλώδης επέμβαση», ακόμα και μια «συνομοσία» η οποία αποδεικνύει ότι οι ξένοι (συνήθως οι δυτικοί) χωρίς αιδώ βοηθούν τον Άλλο, ή είναι μια δίκαιη πράξη που αποδεικνύει ότι «ακόμη και αυτοί» αυτήν τη φορά υποχρεώθηκαν να παραδεχτούν τα δίκαια μας, βέβαια ανάλογα σε ποιον πάει η βοήθεια. Οι δύο πλευρές βλέπουν τις δυτικές δυνάμεις να είναι «πάντα» δίπλα στον Άλλο, και οι Έλληνες ξεχνούν ότι ήταν η Δύση που τόσες φορές τους έσωσε από τους Τούρκους (1829, 1897 κ.α) και οι Τούρκοι ξεχνούν ότι επέζησαν (ως κράτος) λόγω των χριστιανικών κρατών (1830, 1839 κ.α.) και ότι η Δύση στάθηκε δίπλα τους κατά των Ελλήνων το 1821 και το 1922. Η εθνική μνήμη πρέπει να είναι εκλεκτική.

Οι πόλεμοι είναι θρίαμβοι, πηγή υπερηφάνειας όταν κερδίζονται και μια ανθρώπινη τραγωδία όταν χάνονται. Είναι καλό να νικούμε, τραγικό να χάνουμε. Στην κρίση του Κοσόβου το 1999 τα ΜΜΕ και των δύο πλευρών ήταν κατά των πράξεων που θύμιζαν το Χίτλερ. Οι Έλληνες έδειξαν σκηνές από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και τα αεροπλάνα των Ναζί να βομβαρδίζουν την Τσεκωσλοβακία θυμίζοντας μια εισβολή σε μια κυρίαρχη χώρα, και οι Τούρκοι έδειξαν πάλι τους Ναζί αλλά αυτήν τη φορά να εκτοπίζουν με βία τους Εβραίους θυμίζοντας τις κακουχίες των Κοσοβάρων.

Ο διάλογος είναι πανάκεια για την Τουρκική πλευρά για την εξεύρεση λύσεων για τις ελληνοτουρκικές διαφορές, αλλά εξαιρείται η Κύπρος. Στο θέμα της Κύπρου ορισμένες πολιτικές / νομικές ρυθμίσεις θεωρούνται απαραίτητες πριν από το διάλογο. Η ίδια αντίληψη κυριαρχεί και στην ελληνική πλευρά, αλλά με διαφορετική σειρά. Τα παραδείγματα είναι πολλά.

Μην προσπαθήσετε να αποδείξετε στον Άλλο ότι αντιφάσκει. Αυτή η πράξη σας θα θεωρηθεί μια απευθείας και προκατειλημμένη επίθεση και θα σας δουν σαν κάποιον που προσποιείται ότι δε βλέπει ότι «αυτές οι δύο περιπτώσεις δεν είναι ίδιες». Επιθέσεις κατά των δύο μέτρων και δύο σταθμών μπορεί να είναι αποδοτική μέσα στη «δική μας» παράταξη, όταν ασκείται κριτική κατά της «δικής μας» ανεπάρκειας. Θα μπορούσε να είναι και ωφέλιμο αν πρώτα γίνουν αποδεκτές οι «δικές μας» αρνητικές πλευρές.

Όπως θα πρέπει να παρατηρήσει κάθε πεπειραμένος αναγνώστης, αυτή η προσέγγιση χρησιμοποιείται ευρέως σ' αυτόν τον κατάλογο με έναν έμμεσο τρόπο. Η κάθε πλευρά είναι κάπως διατεθειμένη να υποχωρήσει με χάρη και γενναιοδωρία όταν και η Άλλη πλευρά υποχωρεί, παρά κάτω από ορθολογικά επιχειρήματα και δεσμευτικές αρχές.

*

Τα δύο μέτρα και δύο σταθμά συνήθως σημαίνουν αλλαγή πλαισίου αναφοράς (paradigm), κριτηρίων, αρχών. Στο Κυπριακό π.χ., το «δίκαιο» και οι «διεκδικήσεις» μπορούν να στερεωθούν πάνω σε διάφορες αρχές: 1) ιστορικές, 2) νομικές σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, 3) νομικές σύμφωνα με διμερείς συμφωνίες, 4) την αυτοδιάθεση, 5) μειονοτικά δικαιώματα, 6) στρατηγικές ευαισθησίες, 7) απόσταση από τη μητέρα πατρίδα, 8) «lebensraum», 9) αμυντικές ανάγκες, 10) δικαιώματα των νικητών, κ.α. Σε μια συζήτηση για το Κυπριακό (ή και σε άλλες περιπτώσεις) η κάθε πλευρά θα μπορεί να επιλέξει οποιονδήποτε συνδυασμό «αρχών» από τα ανωτέρω για να υποστηρίξει τις θέσεις της.

Μην εμπλέκεστε σ' αυτόν το διμερή μονόλογο. Το μόνο που οι γρήγορες αλλαγές πλαισίου επιτυγχάνουν είναι να αυξάνουν την ένταση και την αγανάκτηση.

Αντί αυτού, μπορεί να φανεί πιο ωφέλιμο αν οι δύο πλευρές συζητήσουν τι δεν τους αρέσει στην προσέγγιση του Άλλου, πως βλέπει η μια πλευρά την άλλη, και αν συμφωνούν με τις εικόνες του Άλλου, αν εκφράσουν τις ανησυχίες τους, τους φόβους τους, τα όνειρά τους, τις προσδοκίες τους για το μέλλον, πως οραματίζονται τον κόσμο που θα ήθελαν να ζουν, το μέλλον των παιδιών τους και άλλα ακόμη πιο προσωπικά και συγκεκριμένα θέματα. Μια σύγκρουση πάνω σε (ρευστές) «αρχές» δεν μπορεί να είναι πολύ αποδοτική.

**

Ασκήσεις (προαιρετικά)

Ερώτηση 1 - Κάντε μια λίστα αρχών που πιστεύετε ότι είναι αναγκαία να ακολουθήσουν οι δύο πλευρές όταν θα επικοινωνούν μεταξύ τους.

Ερώτηση 2 - Κάντε δύο ακόμα λίστες του ίδιου είδους: α) την πρώτη σύμφωνα με τις αρχές που η ελληνική πλευρά επίσημα προωθεί, και β) τις αρχές που η τουρκική πλευρά υποστηρίζει. Σε ποια από τις δύο λίστες είναι πλησιέστερη η προσωπική σας λίστα; Πως εξηγείτε την «εγγύτητα»;

ΣΚΟΡΠΙΕΣ ΥΠΟΔΕΙΞΕΙΣ (Βασικά για διπλωμάτες και πολιτικούς)

Ορισμένες υποδείξεις - κάνε, μην κάνεις - δεν μπορούν να ταξινομηθούν κάτω από ένα γενικό κεφάλαιο. Εδώ παραθέτω ορισμένες προτάσεις, ειδικά για όσους προτίθενται να πάρουν πρωτοβουλίες για να προωθήσουν τη φιλία και το συμβιβασμό μεταξύ των δύο πλευρών και να αναπτύξουν έναν ελεύθερο διάλογο κατά τις συναντήσεις που οργανώνονται για αυτόν το σκοπό.

Δε θα πρέπει να υπενθυμίσετε στον Άλλο πόσο καλοπροαίρετη είναι και υπήρξε στο παρελθόν η δική του πλευρά. Και οι δύο πλευρές έχουν κουραστεί να το ακούν αυτό. Μην προσπαθήσετε να πείσετε τους Έλληνες ή τους Τούρκους ότι οι δύο πλευρές είχαν καλές σχέσεις στο παρελθόν, ότι έζησαν ευτυχισμένοι, κ.α. Μόλις επιχειρήσετε αυτό χάνετε την αξιοπιστία σας επειδή και οι δύο πλευρές κατά βάθος είναι πεπεισμένες για το αντίθετο. Ο συνομιλητής σας γίνεται επιφυλακτικός πιστεύοντας ότι έχει να κάνει με κάποιο προκατειλημμένο άτομο.

Ορισμένοι Έλληνες ή Τούρκοι θέλουν να αποδείξουν πόσο κοντά είναι οι δύο πλευρές υπενθυμίζοντας τους γάμους που έγιναν ή τις ερωτικές σχέσεις που αναπτύχθηκαν μεταξύ των ανδρών και των γυναικών των δύο πλευρών. Δυστυχώς σχεδόν όλα τα παραδείγματα που δίνονται από τις δύο πλευρές αφορούν άνδρες από τη «δική μας» πλευρά που σχετίστηκαν με γυναίκες από την «άλλη».²⁷ Αυτό αποτελεί νομοτέλεια: ως την αποκαλέσουμε «ο νόμος του εγώ-βιάζω-εσένα» (ή το σύνδρομο του «σε βιάζω»). Αυτό το θέμα που είναι ένα ταμπού προκαλεί μια ένταση και μια αμηχανία κάθε φορά που αναφέρεται. Οι δύο πλευρές μάλλον αισθάνονται σαν να βλέπουν τις γυναίκες τους να φυγαδεύονται, να αρπάζονται! Αποφύγετε να συσχετίσετε τη φιλία με το σεξ.

Ειδικά αποφύγετε να υπενθυμίζετε πόσο «οικονομικά άνετα» ζουν οι μειονότητες οι οποίες βρίσκονται στη χώρα σας. Και οι δύο πλευρές εκλαμβάνουν αυτόν το λόγο των «πλουσίων μειονοτικών» ως: 1) μια έκφραση μεγαλοφροσύνης, 2) σαν κίνδυνο προς «εμάς», μια και ο πλούτος του Άλλου του παρέχει και ισχύ, 3) μια πηγή ζηλοφθονίας κατά των μειονοτικών ομάδων, 4) μια έννοια αδικίας κατά της πλειοψηφίας λόγω αυτής της ανισότητας στο βιοτικό επίπεδο. Ο Άλλος αυτόματα υποπτεύεται ότι έχετε δόλιες διαθέσεις ή τουλάχιστον αισθήματα που στρέφονται κατά των μειονοτήτων. Αυτός ο λόγος περί «εύπορης

²⁷ Μια μελέτη μου βασισμένη σε εκατοντάδες ελληνικά και τουρκικά μυθιστορήματα φέρνει στο φως ότι μεταξύ περίπου τριακοσίων περιπτώσεων δεν υπάρχει καμία περίπτωση όπου η γυναίκα δεν είναι «δική τους» και ο άνδρας «δικός μας».

μειονότητας» δημιουργεί επίσης συνειρμούς σε όσους είναι γνώστες της πρακτικής των Ναζί κατά των «πλουσίων» Εβραίων. Καλύτερα αποφύγετε αυτόν το λόγο.

Μη λέτε «για όλα φταίνε οι κυβερνήσεις και οι πολιτικοί, οι λαοί μεταξύ τους δεν έχουν προβλήματα». Αυτή η επιχειρηματολογία αρέσει σε όσους διάκεινται αρνητικά απέναντι των δημοκρατικών καθεστώτων αλλά εκλαμβάνεται ως άμεση άρνηση του κοινοβουλευτικού συστήματος από αυτούς που βλέπουν τους πολιτικούς σαν αντιπροσώπους του λαού. Κάποιος θα μπορούσε να πιστέψει ότι οι υποστηρικτές αυτής της θέσης πρεσβεύουν συνειδητά ή ασυνείδητα τα αυταρχικά καθεστώτα.

Μην καταφέρεστε κατά του κοινού που ασκεί πίεση στις κυβερνήσεις για τις ελλείψεις των κυβερνήσεων. Λαός και κυβερνήσεις αποτελούν ένα σύνολο και μαζί θα πρέπει να μέμφονται (ή κάποτε να επαινούνται). Αν δεν ισχύσει αυτό γεννάται το ερώτημα: οι κυβερνήσεις κινούνται κατά της θέλησης και των προθέσεων των λαών;

Μην επιμένετε ότι η ειρήνη, οι θετικές σχέσεις, η φιλία και τα συναφή θα πρέπει να επικρατήσουν μεταξύ ομάδων (χωρών, εθνών) επειδή μοιάζουν πολύ μεταξύ τους. Αυτό θα σήμαινε ότι φιλία κ.α. μπορεί να υπάρξει μόνο μεταξύ «ομοίων» ενώ όλοι ξέρουμε ότι υφίστανται σημαντικές διαφορές και μάλιστα ορισμένοι επιμένουν σε αυτό το θέμα. Καλές σχέσεις μπορούν να αναπτυχθούν μεταξύ των εθνών ανεξάρτητα αν αυτοί μοιάζουν ή όχι. Η εξίσωση «ομοιότητα σημαίνει φιλία» δεν ηχεί ρατσιστική;

Αν κάποιος αισθάνεται την ανάγκη να αναφέρει πόσο μοιάζουν τα φαγητά των δύο πλευρών κατά τις συνήθεις πανηγυρικές συναντήσεις φιλίας, τουλάχιστον θα πρέπει να αποφύγει να αναφέρει την καταγωγή. Οι Τούρκοι δε θα πρέπει να υπαινίσσονται την «οθωμανική» ούτε οι Έλληνες τη «βυζαντινή» καταγωγή. Ας είναι τα φαγητά της «περιοχής». Γιατί να δώσει κανείς την εντύπωση ότι είναι «εθνικιστής»;

Οι Τούρκοι θα πρέπει να αποφεύγουν να επαναλαμβάνουν ότι οι ελληνικές κυβερνήσεις δεν μπορούν να προωθήσουν τη φιλία επειδή είναι λαϊκιστικές και υποχωρούν απέναντι των πιέσεων της αντιπολίτευσης και των μαζικών αντιδράσεων και οι Έλληνες θα πρέπει να αποφεύγουν να υπενθυμίζουν ότι η Τουρκία δεν έχει την ικανότητα να προωθήσει καλές σχέσεις λόγω των κακών τις επιδόσεων σε θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της δημοκρατίας. Οι καλές ή οι κακές σχέσεις στο διεθνή χώρο υπάρχουν ανεξάρτητα από τις σχέσεις των κυβερνήσεων με το λαό τους. Η Ελλάδα όπως και η Τουρκία έχουν καλές αλλά και κακές σχέσεις με χώρες που άκρως δημοκρατικές όπως και τελείως αντιδημοκρατικές.

Μη λέτε «Δεν μας ξέρετε, δε μας καταλαβαίνετε», πείτε «Δε σας ξέρουμε, δε σας καταλαβαίνουμε».

Μη σκέπτεστε ότι «κανείς δε μας καταλαβαίνει», σκεφτείτε ότι «δεν καταλαβαίνουμε κανένα».

Θα πρέπει να σεβαστούμε τους γέροντες, δε θα πρέπει να τους σοκάρουμε και να περιμένουμε ότι θα ξεπεράσουν με αυτόν τον τρόπο παλαιά και παραδοσιακά πιστεύω. Χρειάζονται χρόνο οι κοινωνίες για να αλλάξουν παραστάσεις. Να είστε ειδικά ευγενής με την παλαιά γενιά η οποία, ειδικά αυτή, είναι πιο στενά συνδεδεμένη με τις καθιερωμένες προκαταλήψεις.

Μη σπεύδετε απερίσκεπτα για κάθε είδος δια-εθνικών επαφών. Είναι μάλλον καλύτερα π.χ., ότι δεν υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός μεταφράσεων των ελληνικών και τουρκικών εκδόσεων. Αν οι δύο πλευρές ενημερωθούν τι γράφει η Άλλη πλευρά για αυτούς τα πράγματα μπορεί να γίνουν και χειρότερα.

Οι Έλληνες και οι Τούρκοι δε θα πρέπει λένε, έκπληκτοι, κάθε φορά που συναντούν έναν Τούρκο ή έναν Έλληνα αντίστοιχα, ότι το πρόσωπο «είναι πράγματι πολύ συμπαθητικό» και ότι «δε μοιάζει με Τούρκο (ή Έλληνα)». Αυτή η έκφραση προδίδει την εικόνα που έχουν για τον Άλλο, και αυτό δεν αποτελεί μια ευχάριστη εμπειρία για τον Άλλο.

Αμφότερες οι πλευρές είναι ευαίσθητες στο θέμα της εικόνας τους. Μην παρουσιάζετε, μη σκιαγραφείτε ή περιγράφετε τον Άλλο, άμεσα ή έμμεσα, όπως είναι, αλλά κάπως καλύτερο! Έχω παρατηρήσει ότι ο ρεαλισμός εκλαμβάνεται σαν μια πράξη προκατάληψης. Π.χ., μην παρουσιάζετε τους Τούρκους πολύ μελαχρινούς και τους Έλληνες ανοργάνωτους. Ανταποδίδει γενναϊόδωρα μια συμπεριφορά όπου οι Τούρκοι παρουσιάζονται με γαλανά μάτια και οι Έλληνες ακριβείς και συνεσταλμένοι.

Παρατήρησα ότι οι δύο πλευρές δυσανασχετούν όταν ο Άλλος χρησιμοποιεί με τον πιο φυσικό τρόπο χαρακτηρισμούς οι οποίοι δε συνηθίζονται στην Άλλη χώρα. Μπορεί να υπάρχουν πολιτικά κόμματα που ανήκουν στην άκρα αριστερά ή ακόμα να είναι και «φασιστικά», αλλά δε θα πρέπει να αποκαλούνται έτσι αλλά μόνο με το επίσημο τους όνομα, όπως αυτοί αυτοχαρακτηρίζονται.

Μην ασκείτε κριτική κατά του Άλλου δημοσίως. Η κριτική που ασκείται εμπιστευτικά ή τουλάχιστον διακριτικά εκτιμάται πολύ. Φανερώνει ότι ο Άλλος έχει μια πραγματική πρόθεση να βελτιώσει την κατάσταση και όχι να δυσφημήσει δημοσίως.

Μην ξεκινάτε με κριτική κατά του Άλλου αλλά πρώτα παραδεχτείτε και μερικά από τα «δικά σας» λάθη και ελλείψεις. (Αν δε σας έρχονται αμέσως στο νου τα δικά σας αδύνατα σημεία, ζητήστε τη συμβολή της Άλλης πλευράς). Μετά από μια τέτοια πράξη οικοδόμησης εμπιστοσύνης η κριτική ηχεί πιο πειστική.

Οι Έλληνες δε θα πρέπει να λένε «θα μπορούσαμε να βοηθήσουμε σ' αυτό το πρόβλημα σας επειδή αντιμετωπίσαμε παρόμοιες καταστάσεις». Αυτό εκλαμβάνεται από τον Άλλο σαν μια έμμεση ελληνική δήλωση ότι «εμείς προπορευόμαστε!». Μια δήλωση του σχήματος «οι επαφές μας θα μπορούσαν να μας βοηθήσουν να αντιμετωπίσουμε καλύτερα τα προβλήματα μας» είναι πολύ πιο εποικοδομητική. Οι Τούρκοι δε θα

πρέπει να χρησιμοποιούν το «είμαστε μια μεγάλη, μια ισχυρή χώρα» τόσο συχνά για πρακτικούς λόγους. Γενικά μην ερεθίζετε τον Άλλο.

Μη λέτε «είμαστε λιγότερο εθνικιστές από εσάς». Αυτή είναι μια χαρακτηριστικά εθνικιστική έκφραση. Είναι φυσικό κάθε «δικό μας» να μας φαίνεται και φυσικό, κάθε ξένο να μας είναι περίεργο. Εξ' ου και η ξενοφοβία.

Προσπαθήστε να υποτάσσετε την τάση να βλέπετε ότι η βάση όλων των διμερών προβλημάτων ταυτίζεται με το δικό σας γνωστικό ή επαγγελματικό πεδίο. Οι διμερείς σχέσεις επηρεάζονται από πολλά. Οι ιστορικοί, οι πολιτικοί, οι νομικοί, οι στρατιωτικοί, οι παρακρατικοί, οι διπλωμάτες, οι ανθρωπολόγοι, οι ψυχολόγοι, οι καλλιτέχνες, οι συγγραφείς και άλλοι, πιστεύουν ότι η δική τους ειδικότητα θα βοηθήσει στην επίλυση της κατάστασης. Οι σχέσεις αποτελούν ένα σύνθετο φαινόμενο και όλοι θα μπορούσαν να συνεισφέρουν, αλλά ένας και μόνο κλάδος δε λύνει τα προβλήματα.

Όταν αντιμετωπίζετε κριτική μην αντιδράτε λέγοντας ότι η μεγαλύτερη μερίδα της ευθύνης θα πρέπει να αποδοθεί στην Άλλη πλευρά. Προσέξτε ότι αυτό ακριβώς λέει και η Άλλη πλευρά.

Οι Έλληνες θα πρέπει να αποφεύγουν να αναφέρονται σε δύο θέματα όταν συζητούν τις ελληνοτουρκικές σχέσεις με τους Τούρκους: το Αρμενικό του 1915 και το Κουρδικό γενικά. Η υπενθύμιση αυτών των θεμάτων κατά κανόνα σηματοδοτεί και το τέλος της επικοινωνίας. Η αιτία αυτής της τουρκικής αντίδρασης δεν είναι προφανής: ή αισθάνονται ότι έγινε υπερβολική χρήση αυτών των θεμάτων ή ότι άσχετα θέματα εισάγονται για να τεκμηριωθεί η κακή θέληση της Τουρκίας. Με άλλα λόγια η τουρκική πλευρά μπορεί να υποπτεύεται ότι αναπτύσσεται μια ρατσιστική προσέγγιση εις βάρος τους. Από την άλλη οι Τούρκοι δε θα πρέπει να δικαιολογούν πράξεις με αφελείς επιχειρηματολογίες όπως «στην ουσία οι Αρμένιοι σκότωσαν τους Τούρκους» ή «οι Κούρδοι και οι Τούρκοι είναι αδέρφια», κ.α.

Οι Έλληνες θα πρέπει να αποφεύγουν να αναφέρουν στους Τούρκους την αρχή της «lebensraum» και τον «παντουρκισμό» και οι Τούρκοι στους Έλληνες τη «Μεγάλη Ιδέα» (όπως τόσο συχνά κάνουν).²⁸ Όχι επειδή αυτό εκνευρίζει και τις δύο πλευρές και επειδή αυτές οι ιδεολογίες ανήκουν στο παρελθόν αλλά βασικά επειδή η κάθε πλευρά ειλικρινά πιστεύει ότι αυτά τα ιδεώδη, γενικά και επίσημα έχουν απορριφθεί μετά το 1923 από το σύγχρονο κράτος τους όπως και από την κοινωνία τους. Ένας αντίθετος ισχυρισμός εκλαμβάνεται από κάθε πλευρά σαν μια άμεση άρνηση από τον Άλλο της διακηρυγμένης κρατικής και κοινωνικής ιδεολογίας. Αν οι πλευρές πιστεύουν ότι ο Άλλος ακόμα

²⁸ Το «lebenstraum» και ο Παντουρκισμός αναφέρεται από τους Έλληνες για να αποδοθεί στην τουρκική πλευρά η πρόθεση του επεκτατισμού. Οι Τούρκοι συχνά χρησιμοποιούν τη «Μεγάλη Ιδέα» για τον ίδιο σκοπό.

ακολουθεί παλιές πρακτικές, τουλάχιστον θα μπορούσαν να δοκιμάσουν τη χρήση μιας νέας ορολογίας.

Οι τρίτοι δε θα πρέπει να χρησιμοποιούν τις ίδιες εκφράσεις όταν συζητούν τα ίδια θέματα με τις δύο πλευρές. Κάντε χρήση της «γλώσσας» αυτού που απευθύνεστε. Μην ξεκινάτε υποστηρίζοντας ότι κάνει λάθος: πρώτα υπενθυμίστε παραθέτοντας γεγονότα ότι αναγνωρίζετε το δίκιο «τους» και μετά εισάγετε επιχειρήματα που μπορεί να ηχούν αμφιλεγόμενα.

*

Οι διπλωμάτες θα πρέπει να αποφεύγουν την πρακτική να υμνούν τις καταπληκτικές ικανότητες των διπλωματών της Άλλης πλευράς. Η κάθε πλευρά δυσανασχετεί με αυτό το εγκώμιο γιατί σ' αυτό απλώς ακούν τα εξής: «Οι διπλωμάτες σας είναι όντως πολύ ικανοί. Αυτή είναι και η μόνη αιτία της συμπαράστασης που βρίσκετε διεθνώς, παρόλο που έχετε τόσο άδικο και έχετε τόσα απαράδεκτα πράγματα». Στην ουσία αυτός ο έπαινος είναι μια συγκαλυμμένη μομφή. Γι αυτό και δύο οι πλευρές διαφωνούν και με πάθος προσπαθούν να αποδείξουν ότι ο Άλλος είναι καλύτερος σε αυτόν τον κλάδο.²⁹

Οι πολιτικές διαμάχες μεταξύ των Ελλήνων και των Τούρκων - το Κυπριακό, το Αιγαίο, οι μειονότητες, κ.α. - είναι τα πιο γνωστά προβλήματα. Αυτή όμως η διαμάχη μπορεί να γίνει και αντιληπτή σαν ένα αποτέλεσμα μιας κρυφής ιστορικής/ψυχολογικής αντιπαράθεσης. Όποια και αν είναι η αιτία της προστριβής, όσοι προσπαθούν να κατανοήσουν τα θέματα και να συμβάλλουν στην επίλυση τους αντιμετωπίζουν ορισμένες δυσκολίες. Οι δύο πλευρές κάνουν χρήση διαφορετικών γλωσσών.³⁰ Κανονικά θα χρειαζόταν ένα νέο λεξικό για να ερμηνευτούν οι λέξεις και οι όροι που χρησιμοποιούν οι δύο πλευρές πριν γίνει οποιαδήποτε προσπάθεια. Για αυτό μη βγάζετε εσπευσμένα συμπεράσματα βασιζόμενοι σ' αυτά που ακούτε. Συμβουλευτείτε αυτό (το φανταστικό) λεξικό και ρωτήστε τους Άλλους τι ακριβώς εννοούν.

Στα παραπάνω κεφάλαια αναφέρθηκα στις μειονότητες και στα δύο μέτρα και δύο σταθμά. Εδώ θα αναφέρω πολύ σύντομα μερικές ακόμα παρεμφερείς περιπτώσεις.

²⁹ Αυτή είναι η δεύτερη περίπτωση όπου οι δύο πλευρές επαινούν τον Άλλο τόσο γενναιόδωρα. Η άλλη περίπτωση είναι όταν επαινούν τα κάλλη της γυναίκας του Άλλου.

³⁰ Ορισμένοι μαχόμενοι πολίτες - οι οποίοι πιστεύουν ότι η δική τους η πλευρά σε όλες τις περιπτώσεις και κάθε φορά γενικά έχει δίκιο - μου απηύθυναν κριτική επειδή, υποστήριζαν, προσπαθώ να φανώ ουδέτερος και δεν υψώνω τη φωνή μου να διαλαλήσω πόσο δίκιο έχει η δική τους πλευρά. Αυτό δεν αληθεύει. Έχω μια ξεκάθαρη γνώμη σε πολλά θέματα και πιστεύω ότι η κάθε πλευρά κάποτε, σε ορισμένα θέματα έχει σε σημαντικό βαθμό «δίκιο». Αλλά το να αναφέρεις αυτό είναι ένα τελειώς διαφορετικό πράγμα από το να προσπαθείς να αναπτύξεις το πλαίσιο μέσα στο οποίο μια εποικοδομητική δια-εθνική επικοινωνία θα ευδοκιμήσει.

Στο Κυπριακό η ελληνική πλευρά κάνει λόγο για τα προβλήματα που προέκυψαν «με την εισβολή του 1974» και η τουρκική για «αντιτουρκική πολιτική που ξεκίνησε το 1964». Πρόσφατα παραβρέθηκα σε ένα συμπόσιο όπου κανένας από τους έλληνες ομιλητές, οι οποίοι αναφέρθηκαν στην ιστορική πτυχή του θέματος, δεν αναφέρθηκε στο πραξικόπημα του 1974 των ελλήνων (των συνταγματαρχών) στην Κύπρο. Οι Τούρκοι ποτέ δεν υποπεύονται ότι υπήρξε ένα είδος εθνοκάθαρσης στο νότιο τμήμα του νησιού. Οι Έλληνες φαίνονται διατεθειμένοι να εγγυηθούν τα δικαιώματα της τουρκικής κοινότητας (μειονότητας) στην Κύπρο αλλά αρνούνται την ύπαρξη μιας τέτοιας εθνικής ομάδας μέσα στην Ελλάδα. Οι Τούρκοι βλέπουν το μέλλον των Τουρκοκυπρίων σε ένα ενωμένο νησί με βάση την εμπειρία της τουρκικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης. Οι Τούρκοι της βόρειας Κύπρου βλέπουν το Νότο να ενδυναμώνει και να γίνεται μια υπολογίσιμη δύναμη σε σχέση με αυτούς, ενώ οι ελληνοκύπριοι βλέπουν μια τεράστια πολεμική δύναμη στα βόρεια τους: την Τουρκία. Οι Τούρκοι παραπονιούνται ότι οι Έλληνες ποτέ δε σέβονται, οι Έλληνες ανταποδίδουν. Οι Έλληνες έχουν μια σειρά από επιχειρήματα με τα οποία τεκμηριώνουν ότι οι Τούρκοι δεν είναι αξιόπιστοι, οι Τούρκοι ανταποδίδουν.

Τι κάνεις ή τι δεν κάνεις σε μια τέτοια κατάσταση; Οι λέξεις είναι σαν εκρηκτικά. Θα πρέπει να είναι κανείς όσο μπορεί περισσότερο γνώστης της ορολογίας που χρησιμοποιείται από τις δύο πλευρές και να μην «προβοκάρει». Το παρελθόν είναι τόσο διαφορετικό για την κάθε πλευρά! Προσπαθήστε να δείξετε ότι παρακολουθείτε την επιχειρηματολογία της Άλλης πλευράς και ότι έχετε καταλάβει (όχι ότι έχετε απαραιτήτως αποδεχτεί) αυτά που ειπώθηκαν.

Πάντως υπάρχει μικρή ελπίδα να αναπτυχθεί μια δημιουργική επικοινωνία μεταξύ ατόμων που έχουν μια ισχυρή «γενικά αρνητική» εικόνα σχετικά με τον Άλλο. Αυτό είναι επόμενο, μια και κανείς ερμηνεύει ότι ακούει σύμφωνα με τις εθνικές του αντιλήψεις. Το να αλλάξει κανείς τις παραστάσεις του σχετικά με τον Άλλο είναι τόσο δύσκολο όσο θα ήταν να αλλάξει την εθνική του ταυτότητα. Κανονικά οι άνθρωποι πεθαίνουν σε μια προχωρημένη ηλικία προτού συντελεστεί μια τέτοια αλλαγή και μάλιστα κάποτε θυσιάζουν και τη ζωή τους για να μη γίνει μια τέτοια αλλαγή.

Παρόμοια προβλήματα παρατηρούνται και στο θέμα του Αιγαίου. Οι Έλληνες κατηγορούν τους Τούρκους ότι παραβιάζουν τον ελληνικό εναέριο χώρο, οι Τούρκοι φαίνεται να απορούν (ή προσποιούνται ότι απορούν) πιστεύοντας/διεκδικώντας ότι πετούν μέσα σε διεθνή χώρο. Οι Έλληνες κατηγορούν τους Τούρκους ότι θέλουν να αλλάξουν το καθεστώς στην περιοχή, οι Τούρκοι κατηγορούν τους Έλληνες για το ίδιο

λόγο.³¹ Οι Έλληνες λένε ότι οι Τούρκοι θέλουν (ορισμένοι μάλιστα προσθέτουν «για την ώρα») το μισό Αιγαίο, οι Τούρκοι λένε ότι οι Έλληνες θέλουν όλο το Αιγαίο. Οι Έλληνες υποστηρίζουν ότι οι Τούρκοι αποφεύγουν το αυτονόητο: δεν απευθύνονται σε ένα διεθνές δικαστήριο αν έχουν διεκδικήσεις σε «ελληνικά νησιά» της περιοχής. Οι Τούρκοι επαναλαμβάνουν ότι οι Έλληνες αρνούνται το αυτονόητο: να αναπτύξουν ένα διμερή διάλογο μέσα από τον οποίο θα μπορούσαν να λυθούν τα προβλήματα. Οι Τούρκοι κατηγορούν τους Έλληνες ότι στρατιωτικοποιούν τα ελληνικά νησιά κατά των συμφωνιών, οι Έλληνες δείχνουν τον τουρκικό αποβατικό στόλο ακριβώς απέναντι αυτών των νησιών και κάνουν λόγο για νόμιμο δικαίωμα αυτοάμυνας. Οι Έλληνες αισθάνονται να απειλούνται από το «casus belli» της Τουρκίας και η Τουρκία από την πρόθεση της Ελλάδας να επεκτείνει τα χωρικά της ύδατα. Υπάρχουν τόμοι επιχειρηματολογίας για κάθε περίπτωση.

Οι Τούρκοι είναι εκνευρισμένοι και αγανακτισμένοι με τα εμπόδια που η Ελλάδα θέτει στην Ευρωπαϊκή (ΕΕ) πορεία της. Οι Έλληνες έχουν αγανακτήσει με μια χώρα που συμπεριφέρεται σαν να μην υπάρχουν επείγοντα προβλήματα προς επίλυση μεταξύ τους.

Το πρώτο και το δύσκολο βήμα είναι να ακούσεις και να καταλάβεις τα επιχειρήματα της Άλλης πλευράς. Ο μέσος πολίτης δεν ξέρει τίποτα από αυτά τα επιχειρήματα. Το χειρότερο, ο μέσος πολίτης, ο οποίος συνήθως δεν είναι άλλος από αυτόν που περιορίζει την ελευθερία των πολιτικών οι οποίοι είναι διατεθειμένοι να συμβιβαστούν, πιστεύει ότι γνωρίζει την Άλλη πλευρά αρκετά καλά. Αλλά και αυτοί που εργάζονται στα μέσα επικοινωνίας και βρίσκονται στο κοινοβούλιο δε διαφέρουν και πολύ. Δεν μπορούν να διαχωρίσουν τη γνώση από τις παραστάσεις (τις προκαταλήψεις, την εμπάθεια).

Μη θεωρείτε δεδομένο, όπως έκανα εγώ επί χρόνια και μέχρι που γνώρισα διπλωμάτες και πολιτικούς κάπως καλύτερα, ότι υπάρχει μια βασική διαφορά στον τρόπο σκέψης μεταξύ των απλών Ελλήνων και Τούρκων από τη μια πλευρά και των επαγγελματιών της πολιτικής από την άλλη. Σκέπτονται, αισθάνονται, εκλαμβάνουν, φοβούνται, μισούν, φαντάζονται, κατηγορούν, προβοκάρουν σχεδόν με τον ίδιο τρόπο. Μόνο που οι διπλωμάτες έχουν μια πιο εξεζητημένη φρασεολογία. Μπορούν π.χ., να ξεστομίσουν την πιο ειδεχθή προσβολή με ένα γαλήνιο και φιλικό χαμόγελο. Μια άλλη διαφορά μεταξύ του μέσου πολίτη που συναντάμε στο δρόμο και αυτών των κοινοβουλίων και πρεσβειών είναι ότι οι δεύτεροι είναι περισσότερο σίγουροι για αυτά που λένε. Έτσι είναι σχεδόν αδύνατο να τους μεταπείσετε από τα πιστεύω τους.

Και πάλι, η ανάγνωση «οδηγών» αυτού του είδους που έχετε στο χέρι σας μπορεί να φανεί μέχρι κάποιο σημείο χρήσιμη. Η επικοινωνία είναι η

³¹ Οι Έλληνες εννοούν ότι οι Τούρκοι προσπαθούν να επιτύχουν νέες ρυθμίσεις συνόρων και οι Τούρκοι ότι οι Έλληνες θέλουν να επεκτείνουν τα χωρικά τους ύδατα αποικώντας βραχονησίδες ή με αλλά (νομικά) μέσα.

λέξη κλειδί. «Επικοινωνία» με την έννοια του να συνομιλείς όχι μόνο πολιτικά αλλά σε ένα ερμηνευτικό επίπεδο: καταλαβαίνοντας τον Άλλο και τον «εαυτό μας».

Αμφιβάλλετε για την ορθότητα των πεποιθήσεων σας. Ξεχάστε για λίγο ότι βρίσκεστε σε μια πρεσβεία ή σε ένα κτίριο κάποιου υπουργείου εξωτερικών. Ορισμένοι λένε ότι αυτό είναι το πρώτο βήμα για να μάθετε κάτι νέο και πρωτότυπο. Μην έχετε απόλυτη αυτοπεποίθηση για τις απόψεις σας. Τουλάχιστον σκεφτείτε ότι ο Άλλος ο οποίος έχει τελείως διαφορετική άποψη από σας για το ίδιο θέμα, είναι τόσο σίγουρος για την ορθότητα των απόψεων του όσο και εσείς.

Οι δύο πλευρές στην πράξη μάλλον δεν έχουν τίποτα άλλο να κάμουν σχετικά με τις διμερείς σχέσεις που τους απασχολούν παρά, 1) να επιμένουν στις πολιτικές τους με την ελπίδα ότι θα «κερδίσουν», 2) να συμβιβαστούν πάνω σε μια προσωρινή λύση και να περιμένουν για μια ευνοϊκότερη συγκυρία για να αποτελειώσουν τον αγώνα τους. Η άλλη επιλογή θα ήταν μια πιο γενική και έμμεση προσέγγιση την οποία θα θίξω στο επόμενο κεφάλαιο.

Κεφάλαιο 8

ΠΕΡΙΛΗΨΗ: ΔΥΟ ΑΠΛΟΙ ΜΥΘΟΙ

Όλα αυτά τα «πρέπει - δεν πρέπει» είναι δύσκολο να συγκρατηθούν και να εφαρμοστούν στην κατάλληλη στιγμή. Επίσης υπήρξαν περισσότερα «μην κάνεις» παρά «κάνε» και αυτό δυσχεραίνει τη θέση αυτών που θέλουν «να κάνουν κάτι». Για αυτούς τους λόγους, μια περίληψη και μερικά γενικά «κάνε» θα ακολουθήσουν.

Η ελληνική και η τουρκική «άποψη» θα παρουσιαστεί σε σμίκρυνση, σαν δύο απλοί μύθοι. Αυτές οι δύο εθνικές επιχειρηματολογίες μπορεί να θεωρηθούν και σαν το πλαίσιο μέσα στο οποίο συντηρείται η εθνική ταυτότητα.³² Γενικά πρέπει να ξέρουμε ότι το να αποστασιοποιείσαι από αυτούς τους μύθους και από αυτόν το λόγο εντάσσεται στα «κάνε».

Ο ελληνικός μύθος είναι ο εξής: Εμείς είμαστε οι Έλληνες και αποτελούμε ένα έθνος. Υπάρχουμε χωρίς διακοπή εδώ και πολλές χιλιάδες χρόνια. Έχουμε δημιουργήσει μεγάλους πολιτισμούς (Αρχαία Ελλάδα, το Βυζάντιο και το Νέο-ελληνισμό). Από αυτήν την άποψη είμαστε μοναδική και υπέροχοι. Τώρα, αν το παρόν μας μεγαλείο δεν είναι και τόσο ευκρινές, αυτό συμβαίνει λόγω του Άλλου. Οι Τούρκοι, αυτοί που είναι τόσο διαφορετικοί από μας, είναι ένα ασιατικό και βάρβαρο έθνος. Ο χαρακτήρας τους επιβεβαιώθηκε από την ιστορία: κατάκτησαν τα εδάφη μας, κατέστρεψαν τη χώρα μας (το Βυζάντιο), μας υποδούλωσαν πολλούς αιώνες. Υποφέραμε πολλά. Τελικά, χύσαμε το αίμα μας και απελευθερωθήκαμε. Αλλά οι ίδιοι οι Τούρκοι έχουν υπό την κατοχή τους τα ελληνικά εδάφη στη Μικρά Ασία, στην Κωνσταντινούπολη και στην Κύπρο, απειλούν την κυριαρχία μας στο Αιγαίο και στη Θράκη και κακομεταχειρίζονται την εθνική μας μειονότητα στην Πόλη. Μας μισούν επειδή ξέρουν ότι είναι οι εισβολείς. Εμείς είμαστε οι αυτόχθονες αυτών των εδαφών. Η «Δύση» δε μας βοηθά, όπως ποτέ δεν το έχει πράξει, επειδή της συμφέρει να συμμαχεί με την Τουρκία λόγω της στρατηγικής θέσης της και επειδή η Καθολική / Προτεσταντική δύση δε μας συμπαθεί. Για αυτόν το λόγο οι δυτικοί προσποιούνται ότι δεν κατανοούν τα προβλήματα μας και τις πιέσεις που αντιμετωπίζουμε.

Ο τουρκικός μύθος είναι ο εξής: Σωστά, ήρθαμε από την Ασία, αλλά ζήσαμε εδώ και αιώνες στην Ευρώπη. Όταν δε ήρθαμε συναντήσαμε τα ερείπια μιας αυτοκρατορίας. Κατ' αρχάς αυτή η αυτοκρατορία δεν ήταν ελληνική αλλά Ρωμαϊκή. Οι αξιώσεις των νεοελλήνων δεν ευσταθούν.

³² Αυτοί οι μύθοι θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως παραδείγμα (paradigm), μεταφορά, εθνικός λόγος, (νοερό) εθνικό παρελθόν και/ή εθνική ταυτότητα, παραστάσεις σχετικά με τον Άλλο, εθνική «συνείδηση», κοσμοθεωρία (weltanschauung), κ.ά. Στην ουσία αυτό που έχει σημασία δεν είναι το όνομα αλλά η ύπαρξη και η λειτουργία αυτών των μύθων στο χώρο των εθνικών αντιλήψεων.

Δεν είναι η ίδια φυλή ή το ίδιο έθνος με τους αρχαίους λαούς. Με άλλα λόγια οι Ίωνες και οι Βυζαντινοί δεν είναι «οι ίδιοι» με τους νεοέλληνες. Οι εδαφικές αξιώσεις τους δε δικαιολογούνται. Εμείς τους φερθήκαμε τόσο καλά κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας και αυτή η διοίκηση ήταν ευεργετική για αυτούς.³³ Οι Τούρκοι απέδειξαν την καλή τους θέληση και απροκατάληπτη συμπεριφορά τους απέναντι των Άλλων. Ζήσαμε μαζί, τόσο κοντά ο ένας στον άλλο, μέσα σε ένα ευεργετικό τουρκικό κράτος επί αιώνες. Αυτοί δε θέλησαν να ζήσουν με εμάς, επαναστάτησαν. Και από τότε, χωρίς διακοπή επιτέθηκαν και κατέκτησαν τα εδάφη μας: το 1881, το 1897, το 1912, το 1919. Δοκίμασαν τα ίδια στην Κύπρο το 1974. Μας δυσφημίζουν ως «βάρβαρους», μας μισούν, πάντα κακομεταχειρίζονται τους τουρκικούς πληθυσμούς, και ειδικά στη Δυτική Θράκη. Στην πραγματικότητα είναι οι Έλληνες αυτοί που δεν είναι πολιτισμένοι και είναι ακραίοι εθνικιστές. Και εμείς είμαστε ευρωπαίοι, αλλά το σύνολο της «Δύσης» είναι εναντίον μας επειδή είναι προκατειλημμένοι: έχουν μια αρνητική εικόνα για τους (μουσουλμάνους) Τούρκους και πάντα υποστηρίζουν την Ελλάδα επειδή όλοι τους αποτελούν μια χριστιανική οικογένεια.

*

Αυτοί οι δύο μύθοι αποτελούν τη βάση του ελληνοτουρκικού εθνικού λόγου σε σχέση με τον Άλλο. Είναι φυσικό αυτά τα επιχειρήματα κατά περίπτωση να παρουσιάζονται με διαφορετικό «στυλ»: εθνικιστικά και επιθετικά, ακαδημαϊκά και «επιστημονικά», εξεζητημένα και συγκαλυμμένα, με υπονοούμενα και με έμμεσο τρόπο. Το γεγονός όμως παραμένει το ίδιο: η Άλλη πλευρά πάντα παίρνει το μήνυμα. Και δύο οι πλευρές αντιδρούν εξοργισμένες κατά αυτών των επιχειρημάτων της Άλλης πλευράς.

Πάντως οι δύο μύθοι δεν είναι συμμετρικοί. Χρονικά και γενικά ο ελληνικός μύθος προηγείται, ο τουρκικός αποτελεί μια αντεπίθεση. Με άλλα λόγια η τουρκική πλευρά είναι καλύτερα πληροφορημένη σχετικά με την ελληνική επιχειρηματολογία. Οι Έλληνες δίνουν μεγαλύτερη σημασία στο «γεγονότα» της ιστορίας. Οι Έλληνες βασικά κάνουν χρήση της «ιστορίας», οι Τούρκοι της «κοινωνικής ψυχολογίας».

Η μεγαλύτερη διαφορά παρατηρείται στη χρήση αυτών των μύθων. Και οι δύο πλευρές τους απευθύνουν προς τη «Δύση», από όπου αναμένουν κάποια υποστήριξη ή έστω ουδετερότητα. Ο ελληνικός μύθος πάντως είναι πιο εσωστρεφής από τον τουρκικό. Για τους Έλληνες ο μύθος και οι σχετικοί Τούρκοι είναι απαραίτητοι για να δοθεί μια ερμηνεία στο παρελθόν και στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας. Η ύπαρξη των νεοελλήνων σχετίζεται με την ιστορική ύπαρξη των Τούρκων. Η τουρκική εθνική ύπαρξη όμως, ή πιο συγκεκριμένα η

³³ Με αυτό το επιχειρήμα η «ελληνικότητα» των βυζαντινών αναγνωρίζεται. Αλλά οι αντιφάσεις μέσα στους εθνικούς μύθους αποτελούν μέρος της εθνικής ιστοριογραφίας.

νομιμοποίηση του τουρκικού κράτους, βασίζετε στη μη-ύπαρξη των Ελλήνων, πάνω στη «λήθη» της ελληνικής κληρονομιάς. Οι Έλληνες καλλιεργούν το παρελθόν, οι Τούρκοι το αποσιωπούν.

Οι Τούρκοι έχουν μια έννοια κοινωνικής και εθνικής συνοχής γύρω από το κράτος. Το κράτος («ντεβλέτ» στα τουρκικά) είναι σεβαστό, προκαλεί φόβο και εμπιστοσύνη. Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις ελέγχονται και κατευθύνονται βασικά από το «κράτος». Στην Ελλάδα η έννοια του «έθνους» είναι ισχυρότερη. Η άποψη του λαού είναι σημαντική στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής. Στην Τουρκία είναι το κράτος και στην Ελλάδα είναι οι λαϊκές μάζες αυτοί που δίνουν το στίγμα των διμερών σχέσεων.

Η κάθε χώρα έχει μια διαφορετική αίσθηση ιστορικού χρόνου που είναι σε αρμονία με τον ιστορικό της μύθο. Π.χ., όταν η τουρκική πλευρά προτείνει ότι οι βραχονησίδες του Αιγαίου που δεν έχουν ένα προκαθορισμένο καθεστώς κυριότητας θα πρέπει να επιστραφούν στους παλαιούς τους κατόχους, δηλαδή στην Τουρκία επειδή είναι η κληρονόμος (η συνέχεια) της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, σαφώς θέτει ένα χρονικό πλαίσιο περίπου εξακοσίων χρόνων. Δεν υπάρχει χρόνος πριν από αυτό το όριο. Οι Έλληνες θα μπορούσαν να διεκδικήσουν τις ίδιες βραχονησίδες αναφερόμενοι σε προγενέστερες εποχές του Βυζαντίου και της Αρχαίας Ελλάδας. Οι Έλληνες φαίνονται ως αυτόχθονες (και όχι εισβολείς) στον Πόντο αν περιορίσουμε το χρονικό πλαίσιο σε λίγες εκατονταετίες π.Χ. Δεν υπάρχει χρόνος, ή τουλάχιστον χρόνος κάποιας σημασίας πριν.

*

Οι δύο προαναφερόμενοι μύθοι μπορούν να συμπιεστούν στον ελάχιστο τους πυρήνα. Στην ουσία όλα τα βασικά παράπονα των δύο πλευρών κατά του Άλλου μπορούν να αναγνωριστούν μέσα σε αυτόν το μικρόκοσμο. Οι σημερινές καταγγελίες όπως και οι ανησυχίες για κάποιο πιθανό αρνητικό μέλλον, περιέργως, ομοιάζουν με τα γεγονότα του παρελθόντος, όπως αυτά εκλαμβάνονται διαφορετικά από την κάθε πλευρά. Το μέλλον είναι μια επέκταση ή μια επανάληψη του παρελθόντος. Είναι σαν τα έθνη να εκλαμβάνουν το μέλλον με τους όρους κάποιου εθνικού παρελθόντος. Έχει ενδιαφέρον ότι το απειλητικό παρελθόν μας θυμίζει το νοερό παρελθόν όπως αυτό παρουσιάζεται στην εθνική ιστοριογραφία.

Ο ελληνικός μύθος όταν δίνει προτεραιότητα στη μελλοντική διάσταση του και στον Άλλο εκφράζεται με έναν ορισμένο τρόπο: Εμείς οι Έλληνες υποφέραμε πολλά από τους Τούρκους. Σήμερα αντιμετωπίζουμε προβλήματα που μας θυμίζουν ένα παρελθόν δυστυχίας. Μόνοι μας αντιμετωπίζουμε έναν ισχυρό εχθρό. Η ανεξαρτησία μας και η κυριαρχία μας διακυβεύεται.

Ο τουρκικός μύθος δε διαφέρει αισθητά: Οι Έλληνες, έχοντας την υποστήριξη της χριστιανικής Δύσης επέκτειναν τα σύνορα τους κατά των εδαφών μας. Ποτέ δεν αισθάνονται ικανοποιημένοι με αυτά που έχουν.

Ακόμα διεκδικούν να κληρονομήσουν τα πάτρια εδάφη μας. Θα πρέπει να δοθεί ένα τέρμα σε αυτήν την τάση αυτού του εχθρού.

Η πολιτική, η στρατιωτική, η ιστοριογραφική και η πολιτιστική διαμάχη πηγάζει μέσα από αυτούς τους μύθους και πάλι μέσα σ' αυτούς τους μύθους βρίσκει τα ερείσματα της. Όλα τα επιχειρήματα σχετικά με το παρελθόν, οι σχέσεις με τους παλαιότερους λαούς, οι σημερινές επίσημες θέσεις, κ.α., στηρίζουν αυτούς τους μύθους. Όλη η διαμάχη φαίνεται να στοχεύει στην εξασφάλιση κάποιων εθνικών στόχων: εθνική ακεραιότητα, κυριαρχία, ανεξαρτησία, υπεροχή, ελευθερία. Όλα αυτά μάλλον εκλαμβάνονται από τα ενδιαφερόμενα έθνη σαν βασικές ανάγκες για μια πιο ευτυχισμένη και πιο ασφαλή ζωή.

Οι κατηγορίες κατά του Άλλου μπορούν να κατανοηθούν σαν επιχειρήματα τα οποία υποστηρίζουν ότι ο Άλλος δε δικαιούται αυτά που διεκδικεί. Ο θυμός μπορεί να γίνει κατανοητός σαν μια έκφραση φόβου και αγωνίας απέναντι σε πιθανές αρνητικές εξελίξεις. Όλα τα σύμβολα και τα ονόματα σχετίζονται με αυτούς τους στόχους και τις φοβίες. Και έτσι όλες οι συμπεριφορές των δύο πλευρών, όσο και αυτό να μας φαίνεται περίεργο, αποκτούν μια έννοια που πηγάζει από εθνικές ανησυχίες, από φόβους και από ένα αίσθημα ντροπής για μια πιθανή μελλοντική καταστροφή.

*

Αν αυτά είναι σωστά, ή περίπου σωστά, τότε προκύπτουν ορισμένα γενικά «πρέπει - δεν πρέπει»:

Μη προκαλείτε και μην επιδεινώνετε την ανασφάλεια της Άλλης πλευράς. Θα πρέπει να αποφεύγονται όλες οι αναφορές και κινήσεις που ενοχλούν τις δύο πλευρές και που σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με θέματα εθνικής ασφάλειας, κυριαρχίας, ακεραιότητας, κ.α.

Αναπτύξτε μια λιγότερο επιθετική γλώσσα. Η τουρκική πλευρά θα μπορούσε π.χ., να σταματήσει ή να ελαττώσει τη ρητορική της ισχύος, του μεγάλου κράτους, των δυνατών ενόπλων δυνάμεων, παλαιών μαθημάτων που μπορεί να επαναληφθούν. Οι Έλληνες θα μπορούσαν να αποφύγουν τη χρήση χαρακτηρισμών που άμεσα ή έμμεσα υπονοούν ότι οι Τούρκοι δε δικαιούνται να ασκούν δίκαια εξασφαλισμένα από διεθνείς συμφωνίες, από το διεθνές δίκαιο, κ.α. Η συνήθης ελληνική κατηγορία της «βαρβαρότητας» είναι ένας υπαινιγμός που αποσκοπεί να τονίσει την αποξένωση της Τουρκία από την Ευρώπη.

Υπάρχουν έμμεσοι τρόποι για να επιτευχθούν οι ίδιοι στόχοι. Και αυτοί θα πρέπει να αποφεύγονται. Π.χ., η λέξη «βάρβαρος» (που ειδικά ενοχλεί την τουρκική πλευρά) κάποτε αντικαθίσταται από «κοινωνικές δομές που είναι ξένες ως προς τον πολιτισμό μας». Αυτός είναι ένας εξεζητημένος τρόπος να λέμε το ίδιο. Δηλώσεις του τύπου «Οι Έλληνες θα πρέπει να μας φοβούνται αν συνεχίσουν να συμπεριφέρονται με αυτόν το τρόπο» είναι το χειρότερο που μπορούν να κάνουν οι πολιτικοί. Οι δύο πλευρές θα πρέπει να αποφεύγουν να παρουσιάζουν μια εικόνα όπου οι ίδιοι φιγουράρουν ως «μεγάλη δύναμη» ή «πολιτισμένοι κριτές».

Επίσης και ο λόγος της «ειρήνης» είναι συχνά ενοχλητικός ειδικά για την ελληνική πλευρά. Οι Έλληνες εκλαμβάνουν αυτήν ρητορική η οποία αρθρώνεται πιο συχνά από την Τουρκία σαν υποκρισία. Το θέμα δεν είναι, λένε, αν οι πλευρές θέλουν ή όχι ειρήνη ή πόλεμο, αλλά οι προϋποθέσεις που θέτουν για να ακολουθήσουν μια ειρηνική πολιτική. Βεβαίως και οι δύο πλευρές είναι θιασώτες της ειρήνης, με την προϋπόθεση ότι θα ικανοποιηθούν τα αιτήματά τους. Και είναι έτοιμες να πολεμήσουν αν η Άλλη πλευρά επιμένει στην πολιτική της γραμμή και/ή στις απαιτήσεις της.

Κάποτε ακόμα και η ψύχραιμη προσέγγιση και η απαλή φωνή όλο κατανόηση μπορεί να είναι ενοχλητική. Η υπερβολική ηρεμία μπορεί να μεταδίδει το μήνυμα μιας αυτοπεποίθησης. Η ευγένεια κάποτε εκλαμβάνεται ως πατρωνάρισμα, ως υπεροψία, ως μια κατανόηση που εκφράζεται μόνο για αυτούς που αντιμετωπίζουν ειδικές ανάγκες και δυσκολίες. Στην ουσία είναι δύσκολο και για τις δύο πλευρές να αποκρύψουν τα πραγματικά τους αισθήματα. Επιπλέον, ο Άλλος που είναι προκατειλημμένος πολλές φορές φαντάζεται κακές προθέσεις και υπονοούμενα. Το καλύτερο είναι να ελαττώσετε την υποκριτική και πιστέψετε σε αυτά που λέτε και κάνετε.

*

Ο τρόπος διατύπωσης είναι τόσο σημαντικός όσο και αυτές οι εθνικές ανησυχίες. Θα πρέπει να εκφράζετε την άποψή σας σαν μια υποκειμενική εκτίμηση: «Νομίζω ότι ...» αντί του «Αυτό είναι...». Είναι δυνατόν να δεχτεί κανείς την άποψη του Άλλου όταν αυτή εκφράζεται σαν μια προσωπική εκτίμηση, αλλά είναι πολύ δύσκολο να δεχτείς μια υπεροπτική και αυταρχική κρίση που ηχεί σαν δικαστική καταδίκη.

Ο τρόπος που διαμορφώνονται οι προσδοκίες για τις διμερείς σχέσεις και η εικόνα του Άλλου είναι σημαντικός. Μη δίνετε μια υπερβολικά αισιόδοξη εικόνα σχετικά με τον Άλλο και για το μέλλον των σχέσεων. Μπορεί να ακολουθήσει απογοήτευση. Αλλά μην κάνετε και υπερβολικές απαισιόδοξες προβλέψεις. Οι θετικές προβλέψεις είναι εποικοδομητικές.

Γενικά να είστε ειλικρινής με τον Άλλο. Εκφράστε τα παράπονα σας με ευθύτητα αλλά και με ενσυναίσθηση.

Θα ήταν καλό οι δύο πλευρές να συζητούν τα προβλήματα τα απογεύματα ή αργά το βράδυ, δηλαδή μετά από ένα καλό γεύμα ή δείπνο. Οι παρευρισκόμενοι θα έχουν λιγότερο στρες, θα είναι πιο άνετοι.

*

Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις δε χαρακτηρίζονται μόνο από στρες. Οι ατέρμονες συζητήσεις που σχετίζονται με αυτές τις σχέσεις έχουν και μια ευχάριστη πλευρά: έχουν ποικιλία, είναι μεταβαλλόμενες, έχουν βάθος, μυστήριο, σασπένς, έχουν αγωνία και προκαλούν και κάποια αγανάκτηση. Ελπίζω να ευχαριστηθήκατε αυτόν τον «οδηγό». Αλλά ο οδηγός ποτέ δεν τελειώνει. Μπορείτε να προσθέτετε δικά σας «πρέπει και δεν πρέπει» καθώς θα παρατηρείτε τους Έλληνες και τους Τούρκους να συζητάν τα πραγματικά ή φανταστικά τους προβλήματα.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Αυτός ο οδηγός δε φιλοδοξεί να παρουσιάσει τον τρόπο που θα λυθούν τα διάφορα πολιτικά προβλήματα που υπάρχουν μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας. Αυτού του είδους τα προβλήματα ευχόμαστε να λυθούν από τους πολιτικούς των δύο χωρών με διπλωματικά και πολιτικά μέσα. Ο οδηγός δε στοχεύει ούτε σε «τέλειες» ελληνοτουρκικές σχέσεις, αλλά σε «καλύτερες». Προτείνει μόνο ορισμένους τρόπους για να μειωθούν οι εντάσεις για να μπορέσουν οι συμβαλλόμενοι να επικοινωνήσουν μέσα σε μια καλύτερη ατμόσφαιρα. Η καλύτερη ατμόσφαιρα, αν και από μόνη της δεν εξασφαλίζει τις λύσεις, κάνει πιο ελπιδοφόρα την επικοινωνία και τις μέρες μας πιο ήρεμες και με λιγότερη ένταση.

Ο οδηγός, εκτός του επιλόγου, γράφτηκε πριν από τους σεισμούς του 1999 οι οποίοι ταρακούνησαν την Τουρκία και την Ελλάδα και σηματοδότησαν την αρχή ενός «καλύτερου» κλίματος μεταξύ των δύο χωρών. Οι δύο υπουργοί εξωτερικών δεν έλυσαν κανένα από τα βασικά θέματα, αλλά άλλαξαν προς το καλύτερο την πολιτική ατμόσφαιρα. Ήταν σαν να προσπάθησαν να εφαρμόσουν ορισμένες αρχές σαν αυτές που παρουσιάζονται εδώ στον οδηγό, και αυτό έκανε τη διαφορά. Αυτοί που δεν εκτιμούν τη σημασία της βελτίωσης των σχέσεων βήμα προς βήμα, στην ουσία καταλαβαίνουν πολύ λίγα σχετικά με τον τρόπο που οι άνθρωποι (και τα έθνη) αισθάνονται και λειτουργούν και σχετικά με τα προβλήματα που οι ελληνοτουρκικές σχέσεις αντιμετωπίζουν.

Επίσης, θα πρέπει να σκεφτούμε εκ νέου το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα αναλύσουμε αυτά τα θέματα. Θα πρέπει να υπερβούμε την καθημερινότητα, τα εφήμερα, τις βραχυπρόθεσμες προοπτικές και να δούμε τις ελληνοτουρκικές σχέσεις μέσα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο.

Δεν θα πρέπει να ξεχνάμε τα κάτωθι: Όλα τα θέματα που εκλαμβάνονται σαν πολύ σημαντικά από ορισμένα άτομα μπορεί να ξεπεραστούν με την πάροδο του χρόνου. Πολύ σύντομα ο κόσμος μας θα αλλάξει σε τέτοιο μεγάλο βαθμό που τα σημερινά προβλήματα θα φαίνονται ασήμαντα. Πρώτα απ' όλα, εμείς οι ίδιοι, σαν άτομα και σαν έθνη, δεν είμαστε στο κέντρο του σύμπαντος, αλλά ούτε και τόσο σημαντικοί. Η συνολική ιστορία της ανθρωπότητας είναι μόλις μια ελάχιστη στιγμή της γήινης σφαίρας μας, όπως και η ιστορία του ηλιακού μας συστήματος μόνο μια στιγμή της ιστορίας του γαλαξία μας - και υπάρχει άπυρος αριθμός από γαλαξίες γύρω μας. Και ο ήλιος μας 'σύντομα' - σε περίπου πέντε δεσεκατομμύρια χρόνια - θα σβήσει μαζί με όλο το ηλιακό μας σύστημα.

Γι αυτό, καθώς ασχολείστε με τις ελληνοτουρκικές σχέσεις να έχετε αυτά κατά νου και να θυμάστε ότι 'ματαιότης ματαιότητων, τα πάντα ματαιότης'. Ο εθνικισμός δεν εξασφαλίζει την αθανασία. Δε θέλω να πω ότι θα πρέπει να απελπιστούμε και χάσουμε κάθε ελπίδα. Τουναντίον, προσπαθώ να μεταδώσω το μήνυμα ότι θα πρέπει κανείς να ασχολείται

λιγότερο με τα εθνικά θέματα, θα πρέπει να χαλαρώσει, θα πρέπει να ηρεμήσει, να βλέπει τα πράγματα θετικά και να χαρεί τη ζωή του. Τουλάχιστον θα μπορούσαμε να καλλιεργήσουμε τον κήπο μας. Η ζωή είναι πολύ σύντομη για να τη χαράμίσουμε με θέματα όπως αυτά που αναφέρονται εδώ.

Παράρτημα

ΑΝΤΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ / ΠΑΡΑΠΟΜΠΩΝ

Τα θέματα αυτού του οδηγού σχετίζονται με διάφορους επιστημονικούς κλάδους: με την ιστορία, την πολιτική, την πολιτική επιστήμη, τις διεθνείς σχέσεις, τη λογοτεχνική κρητική, την κοινωνική ψυχολογία κ.ά. Μια σχετική βιβλιογραφία θα απαιτούσε μια ακατόρθωτη ηράκλεια προσπάθεια. Αντί αυτής παραθέτω ορισμένες εργασίες μου όπου αναπτύσσονται παρόμοιες σκέψεις. Μια σχετική βιβλιογραφία συμπεριλαμβάνεται εκεί.

Ορισμένες εργασίες είναι στα ελληνικά, άλλες στα αγγλικά ή στα τουρκικά. Λυπάμαι που δεν αναφέρω έργα τόσων ανθρώπων των γραμμάτων οι οποίοι με βοήθησαν να «καταλάβω» τον περιβάλλον μου. Πάντως το μεγαλύτερο ευχαριστώ πάει στους Έλληνες και στους Τούρκους οι οποίοι υπήρξαν για μένα μια αστείρευτη πηγή έμπνευσης και δημιουργικής αγανάκτησης (frustration).

*

- ‘Τι γράφουν τα τουρκικά και τα ελληνικά σχολικά βιβλία για τον ‘Άλλο’’, *Ελευθεροτυπία*, 24/2/1988.
- *Tencere Dibin Kara..., Türk Yunan İlişkilerine bir Önsöz*, (Είπε ο γάιδαρος... - Μια εισαγωγή στις ελληνοτουρκικές σχέσεις), Κωνσταντινούπολη: Amaç, 1989; και η διευρυμένη δεύτερη έκδοση: *Türk Yunan İlişkilerine bir Önsöz* (Μια εισαγωγή στις ελληνοτουρκικές σχέσεις), Κωνσταντινούπολη: Kavram, 1995.
- ‘History Textbooks in Greece and Turkey’, London: in *History Workshop*, Spring 1991 (No. 31).
- *Yunan Ulusunun Doğuşu* (Η Γέννηση του Ελληνικού Έθνους), Κωνσταντινούπολη: İletişim, 1994 (περιλαμβάνει ένα κεφάλαιο για την εικόνα του Έλληνα στην τουρκική ιστοριογραφία).
- ‘Ulusçuluk ve Yunanistan Örneği (‘Εθνικισμός και η περίπτωση της Ελλάδας’), Άγκυρα: στο *Yeni Marksizm ve Gelecek*, 1994 (Αριθ. 2).
- ‘Türkiye’de Etnosantrik Tarihçiliğin Pratik Sonuçları’ (‘Τα πρακτικά αποτελέσματα της εθνοκεντρικής ιστοριογραφίας στην Τουρκία’) στο *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları* (Η διδασκαλία της ιστορίας και τα σχολικά βιβλία), Κωνσταντινούπολη: Tarih Vakfı Yurt, 1995.
- ‘The Image of Greeks in Turkish Literature: Fiction and Memoirs’, στο *Oil on Fire?*, Ανόβερο: Verlag Hansche Buchhandlung, 1996

- 'Ulusal Kimlikler, Türkler ve Yunanlılar' ('Εθνικές Ταυτότητες, οι Τούρκοι και οι Έλληνες'), Κωνσταντινούπολη: στο *Defter*, Χειμώνας 1998 (Αριθ. 32).
- Στην Αυγή/Ενθέματα, Αθήνα: 'Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις και εμείς', 6/4/1997. 'Ο Διάλογος και το Σύνδρομο Ζυρίχης', 23/11/1997. 'Ο Καθημερινός μας Τούρκος', 28/12/1997. 'Ο Ρήγας και οι Εχθροί του', 26/4/1998.
- 'Yurttaş ve Azınlık Olarak İstanbul Rumları' ('Οι Ρωμοί της Κωνσταντινούπολης ως πολίτες και ως μειονότητα'), Κωνσταντινούπολη: στο *Varlık*, 1/2/1997 (Αριθ. 1073). Στα ελληνικά: Αθήνα, *Επτάλοφος*, Δεκέμβριος 1996.
- 'Türk Ders Kitaplarında Yunanlılar: Bütünleştirici bir Yaklaşım' (Οι Έλληνες στα τουρκικά σχολικά βιβλία: μια προσέγγιση ενσωμάτωσης', στο *Tarih Öğretimi ve Tarihte 'Öteki' Sorunu (Διδασκαλία Ιστορίας και ο Άλλος)*, Κωνσταντινούπολη: Tarih Vakfı Yurt, 1998.
- 'Les Romains, Les Femmes et Les Relations Gréco-Turques' στο Nancy: *Genese/Oluşum*, Αύγουστος 1999 (Αριθ. 60-61).
- 'Greek-Turkish Conflict and Arsonist Firemen', Κωνσταντινούπολη: *New Perspectives on Turkey*, Άνοιξη 2000 (Αριθ. 22).
- *Türk Romanı ve 'Öteki' - Ulusal Kimlikte Yunan İmajı, (Το Τουρκικό μυθιστόρημα και ο Άλλος - Η εικόνα του Έλληνα και η Εθνική Ταυτότητα)* Κωνσταντινούπολη: Sabancı, 2000. (Η εργασία βασίζεται σε περίπου 500 μυθιστορήματα και περιέχει ένα κεφάλαιο με την εικόνα του Τούρκου στο ελληνικό μυθιστόρημα).
- *Εικόνες Ελλήνων-Τούρκων - σχολικά βιβλία, ιστοριογραφία, λογοτεχνία και εθνικά στερεότυπα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια 2001.
- 'Non-Muslim Minorities in the Historiography of Republican Turkey: The Greek Case', στο *The Ottomans and the Balkans: A Discussion of Historiography*, Επιμ. Fikret Adanır και Suraiya Faroqhi, Leiden: Brill, 2002.
